

vigilia

LISZT FERENC EMLÉKEZETE

Lukácsy Sándor, Legány Dezső,
Szomory Dezső, Lovik Károly,
Eckhardt Mária és
Paul Merrick írásai

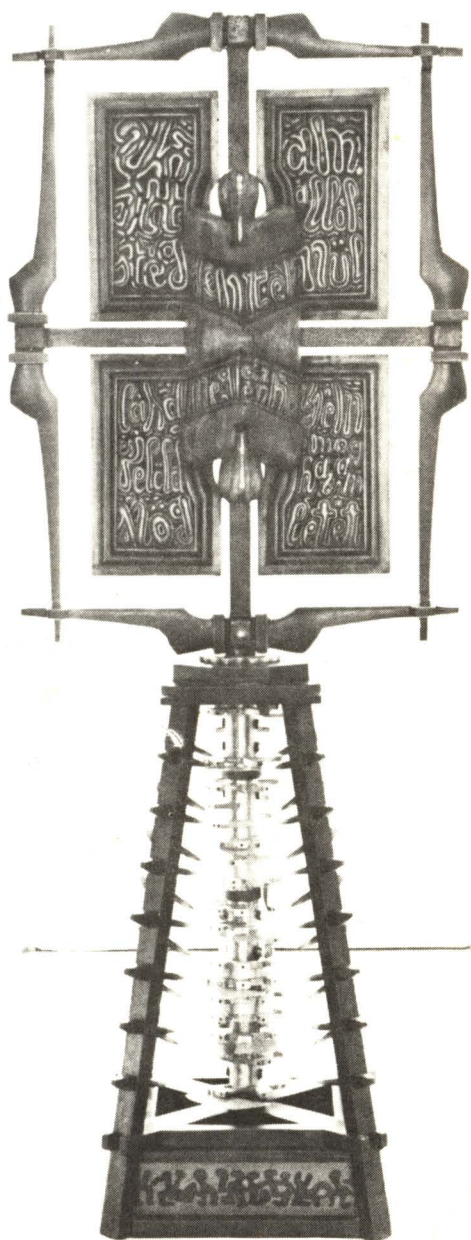
Csűrös Miklós
Csajka Gábor Cyprianról

Kalász István novellája

Pavel Florenszkij
Kereszténység és kultúra

Cs. Szabó László esszéje

Csajka Gábor Cyprian,
Farkas Gábor, Fábián György,
Jánosy István és
Kalász Márton versei

1986/9

Szent Mihály havában (Tarjányi Zoltán).....	641
LUKÁCSY SÁNDOR: Liszt Ferenc magyar Pantheonja.....	643
LEGÁNY DEZSŐ: Liszt Ferenc, szülei és hazája.....	646
Két régi írás Liszt Ferencről (L. S.).....	653
SZOMORY DEZSŐ: Liszt Ferenc.....	654
LOVIK KÁROLY: Liszt Ferenc körül.....	656
ECKHARDT MÁRIA: Liszt Ferenc levele a művészet hivatásáról.....	660
PAUL MERRICK: A vallásos Liszt.....	663
KALÁSZ MÁRTON: Révkocsmá (vers).....	667
CSÜRÖS MIKLÓS: Csajka Gábor Cyprian verseiről.....	668
CSAJKA GÁBOR CYPRIAN: Wahlheim-románcok (8.); Wahlheim felé – „vidd hírül” – (versek).....	671
KALÁSZ ISTVÁN: Itthon (novella).....	672
FARKAS GÁBOR: Infinitivus (vers).....	675
TÖRÖK ENDRE: Pavel Florenszkij.....	676
PAVEL FLORENSZKIJ: Kereszténység és kultúra.....	678
FABIÁN GYÖRGY: Szeptemberi próbálkozás (vers).....	685
CSEHRÁTI JÓZSEF: Az egyház belső dialógusa a rendkívüli szinodus után.....	686
JÁNOSY ISTVÁN: Visszaszámolás indulás előtt (vers).....	707

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

GEORGES BEYRONNAL (Illés Róbert).....	694
---------------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Szeget szeggel.....	699
---------------------------------------	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

JEAN-LOUIS DECLAIS: Levél Algériából (Havas István fordítása).....	708
Kommunizmus, katolicizmus, Kuba (T. M.).....	711

HIT ÉS ÉLET

Hétköznapi ünnepelgetés, ünnepi emelkedettség.....	713
--	-----

NAPLÓ

Irodalom Babits Mihály: Aki a kékes égbe néz (Angyalosi Gergely).....	715
François Mauriac: A farizeus; Georges Bernanos: A Sátán árnyékában; Georges Bernanos: Egy falusi plébános naplója (Dékány Endre).....	717
Színház Markóék Jézusa: gesztus-terápia, idő-szintézis (Deme Tamás).....	718
Kiállítás Ilyés István tizenegy szobra (Mezei Ottó).....	719

A címlapon, a 671. lapon és a hátsó borítón Ilyés István szobrai (Mészáros András felvételei);
a 640. lapon Vámos István Liszt Ferenc-portréja.

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 86/61 770 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám Ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

SZENT MIHÁLY HAVÁBAN

A Szentírás szerint a bűn elleni kozmikus harcban Szent Mihály angyal az isteni oltalom megtestesítője (vö. Dán 12, 1 és Jel 12, 7–8). Kultusza a keleti egyházban, Bizáncban terebélyesedett ki, majd miután Rómában a 6. században szeptember 29-én szenteltek fel egy bazilikát az ő tiszteletére, a nyugati egyházban e dátummal terjedt el. A 7. században a római Angyalvár tetejére emelt kápolnának ugyancsak ő lett a patrónusa (ecclesia sancti Angeli usque ad coelos), innét származik az a szokás, hogy magaslatokon építenek Mihály-templomokat. Az éggel, az istenivel való találkozásnak a helyei lettek ezek, közülük néhány világhírűvé is vált, gondoljunk csak a normandiai Szent Mihály-hegyre. A magyar egyháztörténet kezdetén is fontos helyet kapott arkangyalunk: a veszprémi székesegyház, a váci, az erdélyi és az egri egyházmegyéket Szent István az ő oltalmába ajánlotta, s a Szent Koronán is szerepel ábrázolása.

Az angyal szó küldöttet, követet jelent, tehát nem természetüket, hanem szerepüket jelzi az elnevezés. Az angyalok Isten küldöttjei, Isten teremtményei, akik az emberért járnak közben. Az újszövetségi iratok is főként akkor beszélnek angyali jelenésekről, amikor Isten végső, embert felemelni akaró beavatkozásairól van szó. (Lásd a megtestesülés és a feltámadás körülményeit.) A IV. Lateráni zsinat (1215) a következő pontokban foglalta össze az egyház velük kapcsolatos hitét: az angyalok szellemi természetű teremtmények, tehát nemi különbözőség és életkor nincs náluk; értelemmel és akaratral rendelkeznek, vagyis nem személytelen erők, teremtményüknek az a motívuma, mint az emberé: az isteni életben való részesedés; vallásos tisztelet illeti meg őket. Az emberek megváltását szolgálják, Isten Országá ügyéért vetik latba létüket. Mihály ezt a küldetést a nevével jelzett programmal szolgálja. Mikáél ennyit jelent héberül: „ki olyan, mint Isten?” – vagyis a Kozmosz teremtményének és urának a hatalmát és szentségét kell képviselnie. S az isteni hatalom és szentség az üdv történet során emberszeretőként mutatkozott be, végtelenségével a véges embert akarta oltalmával körülvenni. Mihály angyal ezt az isteni, oltalmat adó programot segíti az emberi nem üdvösségének történelmi kibontakozásában. Mindezek alapján lett Mihály arkangyal a nép ajkán a mennyei seregek fejedelme, a lélek túlvilágra költözésének kísérőtársa, a „halott vőfélye”.

Gorkij írta le szemléletesen önéletrajzában, hogy gyermekkorában milyen ámulattal hallgatta nagyanyja történeteit Istenről és az angyalokról. „Énnekem nagyon tetszett nagyanyó Istene, aki olyan közel volt hozzá és ezért gyakran kértem: meséljen nekem valamit az Istenről! Valami egészen különleges módon tudott Istenről mesélni: nagyon halkán, furcsán elnyújtott szavakkal, szemét lehunyva . . . – Az Úr ott ül a dombon, a mennybéli ligetek közepén, trónusán kék zafírkő, ezüstös nyárfák hajlanak föléje, ezek a nyárfák pedig egész éven át virágzanak ott körös-körül. A paradicsomban nincsen sem tél, sem ős, a virágok pedig soha, soha el nem hervadnak, csak folyton-folyvást virágzanak Isten népének nagy örömeire. Az Úristen körül pedig angyalok szállnak nagy tömegben, ahogy a hó szállingózik . . . , majd pedig fehér galambok szállnak az égből a földre és ismét vissza az égbe: s elmondanak az Istennek mindent rólunk, emberekről. Köztük van a tied is, az enyém is, nagyapáé is, mindenkinek van egy angyala, az Úristen mindenkire egyforma. Lám, például a te angyalod ezt a hírt viszi az Úrnak: Lexej kiöltötte a nyelvét a nagyapára. Az Úr pedig intézkedik: No, rendben van, az öreg nadrágolja csak el! És ugyanígy mindenkiről és minden

dologban szétszítja kinek a bánatot, kinek az örömet. És minden annyira jó ott a közelében, hogy az angyalok örvendeznek, szárnyukkal csapkodnak és szünet nélkül zengik neki: Dicsőség Néked, Úristen, Dicsőség Néked! Ő pedig, kedveském, csak mosolyog reájuk, mintha mondaná: jól van ez így! . . . – Istenről, a mennyről, az angyalokról beszélve, lassan egészen kicsi és szelíd lett, arca megfiatalodott, nedves szeméből különösen meleg fény sugárzott. Én kézbe vettem nehéz, atlaszszzerű hajfonatát, nyakam köré csavartam, és mozdulatlanul figyeltem véget nem érő, de soha unalmassá nem váló meséit. – Az Úristent látni embernek nem adatott meg, meg is vakulna Tőle, csak a szentek tekinthetnek reá tágra nyílt szemmel. De angyalt, azt már láttam én is, az angyalok akkor válnak láthatóvá, ha tiszta a lelkünk. Egyszer ott álltam a templomban a hajnali istentisztelet alkalmával és íme, látom, amint az oltáron áthalad kettő, akár a felhő, és teljesen átlátszóak, fényesek, nagyon fényesek . . . Amikor én megláttam őket, szinte megbénultam az örömtől, a szívem hangosan vert, könnyeim csorogtak, óh milyen jó is volt! Hej, Lenyka, drága galambocskám, az Úristennél a mennyben minden nagyon jó . . ." (Radó György ford.)

Aki ki tudja alakítani magában ezt a szelíd derűt és a Gondviselés iránti bizalmat, annak Szent Mihály hava az isteni oltalom biztonságának a hónapja lesz.

Tarjányi Zoltán

Liszt Ferenc magyar Pantheonja

„Egy harmincadik évét még el nem ért ifjú férfi lép ki, s ezer kéz tapsaitól reng a terem. Ő egyik kezével a hangszerre támaszkodva, mély meghajlással fogadja a lelkesedett üdvözlést, nem mint mi azt táncmesterünkötől tanultuk, hanem – ha van lelketek gondolni e gondolatot s kimondani e szót – ügyetlenül! [...] Egyedül az arc derül fel édes keserűen, nyájas köszönetet inteni a részvétért, melyet ő életerejének egy-egy részével vásárolgat meg.”

Toldy Ferenc írta e szavakat abban a cikkében, mely ezzel az ünnepélyes bejelentéssel kezdődik: „A zongora királya köztünk van.”

A nevezetes férfiú érkezését szomorú esemény előzte meg: a nagy pesti árvíz, 1838-ban. A zongora királyát Velencében érte el a hír. Szerelme és gyermekeinek anyja, Marie d'Agoult így emlékezik vissza: „Egy nap Franz hirtelen betoppant szobámba, kezében egy német újsággal. Az imént olvasta benne egy szörnyű dunai árvíz leírását. – Irtózatos! – mondta Franz. – Mit szólna hozzá, ha váratlanul Bécsben teremné? Az egész város tódulna, hogy újra hallhassa az egykori csodagyereket! A bécsiek lelkesek és könnyen költenek. Hihetetlen összeget keresnek...” Marie-nak nem nagyon tetszett az ötlet. „Ezek a szegényeken más is segíthet, de nekem, aki magányos és beteg vagyok, ki siet majd a segítségemre?” Franz azonban hajthatatlan; nemcsak a részvét ösztönzi, hanem a vágy is, hogy kibontakozzék, legalább egy időre, a foszladozó szerelem szálai közül.

Már ekkor, jótékony célú bécsi hangversenyeinek diadalmámozájában eszébe jut, hogy fölkeresi szülőházáját, melyet idestova tizenöt éve gyermekként hagyott el. „Nagyszerű táj jelent meg lelki szemeim előtt: a jól ismert erdő, mely a vadászok kurjongatásától visszhangzik; a Duna, mely sziklákon rohan keresztül; a hatalmas rétek, ahol békés nyájak legelnek szabadon...” Lélekben már látja magát, amint gyalogszerrel, hátizsákosan járja a különös ország eldugott vidékeit. A romantikus tervnél azonban egyelőre erősebbnek bizonyul Marie nyűgösködése. „Magyarországra nem megyek – vigasztalja a férfi. – Minek mennék? Te vagy a hazám, a mennyországom és egyetlen menedékem.”

Így történt, hogy Franz – vagyis Liszt Ferenc – csak másfél évvel később látogatott először Magyarországra. És most, 1840. január 4-én itt hajlong ügyetlenül a pesti magyar színházban, a tomboló közönség előtt, aztán: „... ujjai a billentyűkre szöknek, s az első hanggal változik az arc, a termet – írja az éles szemmel figyelő Toldy. – Ez fölegyeneseedik, az inak feszülnek, az izmok duzzadnak a harmóniák táncá alatt. Az arc? Láttátok-e Bonaparte fejét azon időből, midőn Egyiptom gúlái alatt járt, midőn a havasokon rontott által: ez ember testvére, gyermeke lehetne, oly meglepő a vonalak rokonsága. S ez arcon – mely szép volna, ha a benne lobogó tűz rózsáit el nem ham-

Elhangzott a Magyar Nemzeti Múzeumban a „Liszt Ferenc és a magyarok” című kiállítás megnyitásakor, 1986. március 13-án.

vasztá, s az indulat vulkánja lávaival barázdákat nem von benne – lelki csend terjed el, hasonlólag egy óvilági szoborfejhez, melyen nyugalom s fenség ül. De benn az alkotó szellem hatalmas szövi a hangok regéit; és csak néha, midőn az árieli lebegéseket vihar váltja fel, ront keresztül e hév a kergén, a vonások felélednek, nekikeményednek, elkomorodnak, a megüvegesedett szembe az élet fénye tér vissza, s pillantása láng és tör; ritkábban, mint vilám az éjet, rövid mosoly deríti fel az ábráz.” Liszt Ferenc a Rákóczi-indulót játssza . . .

Megvolt tehát az első találkozás a rég elhagyott hazával s fővárosának közönségével. Cenzúrájával is, mert a Rákóczi-induló kottájának kinyomtatását megtiltják, de nem tilthatják meg a tiszteletjelek és ajándékok özönlését: a zongorahős – rendszerint szenvedélyes honleányi pillantások kereszttüzeiben – emlékalbumot, aranyserleget, pipagyűjteményt, magyaros kucsmát kap, továbbá régi, jeles díszkardot, melynek átadását takaros beszéddel köszöni meg, természetesen franciául. A fogadtatás mindenütt ünnepélyes és protokolláris. Pozsonyi és pesti hódításai után a világ hírhedett zenésze a szülőfalujába is ellátogat, s úgy viselkedik, mint egy államfő: szabadkozva háritja el a térdre hullt parasztok kézcsokját, s a közösen meghallgatott mise végeztével bort adat nekik, míg ő maga rántottát és kávét fogyaszt, aztán megtáncoltatja a falusi lányok szebbjeit, végül száz dukát hátrahagyásával méltóság teljesen és meghatottan, bár kissé sietve távozik, mert Sopronban még közlakoma várja, nyolcvan terítéssel.

A többi benne van minden lexikonban: az 1846. évi újabb hangversenykörút, egészen Kolozsvárig; a mind sűrűbb hazalátogatások; a magyar barátok növekvő száma; a csavargás Teleki Sándorral; a szekszárdi szép napok s a kötetnyi levél Augusz Antalhoz; az esztergomi bazilika felavatásának ünnepe, mely alkalomra miseinget ölt; rajongása a cigányzenéért; magyar művészek támogatása; a pesti tartózkodások ismétlődő hónapjai s a Halpiac téri lakás; a díszkard és egyéb hazai emléktárgyak felajánlása a Nemzeti Múzeum számára; évek munkája Zeneakadémiánk megalapítása érdekében; új meg új jótékony hangversenyek még akkor is, amikor már rég búcsút mondott a zongorának; sikerek, tapsok, pohárköszöntők, de intrikák is – a világ vándorát, azt hiszem, akkor fogadta be igazán ez az ország, amikor more patrio már áskálódott ellene.

S ami egy zenész szívének s nemzeti hovatartozásának megítélésében fontosabb, mint a paprika fogyasztása, a nyelvhasználat s a nálunk lakás, fontosabb még az írásbeli nyilatkozatoknál is: a magyar tárgyú és szellemű zene-művek sokasága, a rapszódia, csárdások, magyar indulók, a *Koronázási mise*, a *Hungaria*, a *Hunok csatája* s annyi más – ezek tanúskodnak arról, hogy Liszt Ferenc hazafisága több volt, mint romantikus nosztalgia. Nem beszélt magyarul? Nem értette Vörösmarty és mások hozzá írt verseit? Régen mindekit, aki a Kárpátok ölén született, hungarusnak neveztek, akármilyen nyelven imádta Istenét, s a Bél Mátyások, Tessedik Sámuelek és mások hosszú sora a világ legtermészetesebb módján vállalta s vallotta hungarus voltát, míg a XIX. század marakodásainak árja el nem sodorta ezt a családias életet örökké. Azt hiszem, Liszt Ferencet nevezhetjük az utolsó hungarusnak.

Vagy épp ellenkezőleg: nem a születés véletlen helye döntött, hanem a művész választása jelölte ki e földet fogadott hazájául? Valószínű, hogy mind a kettő. Liszt Ferenc magyarsága mély és megszenvedett volt. Sorsunkban osztozó.

1848 forradalmi évét távol idegenben élte, de a jó hírre kitört az öröm szava: „... az én honfitársaim nagy dolgokat csináltak; szívem mélyéből örülök neki” – írta március 30-án. Más levelében, 1851. július 15-én, az itthoni „súlyos gondok”-ról ír magyar barátjának, s megkomponálja *Hősi gyászénekét*, e legméltóbb búcsúvételt azoktól, akik meghaltak a magyar és a világszabadságért.

Ekkortájt, az 1850-es években kezdett el dolgozni zeneszerzői pályafutása legkülönösebb vállalkozásán, a *Magyar történelmi arcképek* hét zongoradarabján, melyet majd csak élete utolsó évében fog befejezni. Amikor a muzsikájával fölmagasztalt nevek viselői már valamennyien halottak voltak.

Széchenyi, Eötvös, Teleki László, Deák, Vörösmarty, Petőfi és egy zeneszerző, Mosonyi Mihály: ők kerültek be Liszt Ferenc zenei Pantheonjába. A választottak legtöbbjéhez személyes ismeretség fűzte Liszt Ferencet. Pályatársa, Mosonyi Mihály esetében ez természetes; úgy látszik, többre tartotta Erkelnél is. Széchenyivel 1839 végén, Pozsonyban találkozott először; évek múlva Pesten a nemes gróf kalauzolásával tekintette meg az épülő Lánchíd munkálatait. Eötvöst egy 1846. évi levelében bizalmas nevén Pepinek említi, s üdvözlétét küldi neki, akárcsak Teleki Lacinak. 1849-ben segíteni igyekszik Teleki László párizsi diplomáciai misszióját, Eötvössel pedig, második minisztersége idején, tartósan együttműködik a Zeneakadémia megalapításán. Deák Ferencnél 1870. december 26-án vizitel először, és följegyzí a haza bölcsének egy kesernyés politikai adomáját. Vörösmartyval a találkozást, bár a költő szerény és visszahúzódó volt, aligha kerülhette el viharos első pesti ünneplésekor, s évtizedek múlva is büszkén emlékezett a néki címzett „szép költemény”-re, melyet – mint írja – viszonzni próbált a *Hungariával* és más magyar ihletű műveivel. Petőfi és Liszt Ferenc személyes ismeretségének nincs nyoma; a zongoraművész nem tudhatta, hogy 1840-ben, soproni hangversenyén a közönség sorában szorongott egy Petrovics nevű közbaka, s Petőfinek sem lehetett tudomása arról, hogy az ifjú Liszt Ferenc az ő kedves Saint-Justjének írásából jegyeztetett ki forradalmi gondolatokat.

A zeneköltő mindenesetre jól választotta ki Pantheonjának lakóit: a nagyok nagyjait. Ne hiányoljuk közülük Kossuthot: az ő népvezéri, populáris gesztusai alkalmasint kevésbé vonzották a társasági élet és a szellem arisztokráciáját, s különben is, a mű komponálása idején az agg turini még élt, és Liszt Ferenc csak a nemzet halottjaival akart társalogni: a kozáklándzsa halottjával, a döblingi öngyilkossal, a halálba menekült Teleki Lászlóval, az emésztő víziók vén cigányával, kiábrándult és borongó hazafiakkal. Micsoda nemzet ez, amely véresen kísértő árnyat, öngyilkosokat, csalódott politikusokat tisztel hőrozsaként! Liszt Ferenc ehhez a nemzethez tartozott, mert ehhez akart tartozni.

Liszt Ferenc, szülei és hazája

A mai Magyarország legészaknyugatibb sarkában van egy kis falu: Rajka. Kívülről erősen megviselt, vaskos tornyú, 14. századi gótikus templomát belül barokká alakították át. Ott rejtőzik egy emléktábla: ebben a faluban halt meg egykor Liszt legrégibb, név szerint ismert apai felmenője, a dédapja, itt született Liszt nagyapja. Hetven kilométerre Rajkától délnyugatra egy másik kis falu fekszik. Magyarul Doborjának hívják, németül Raidingnak. Annak egyik szerény házában született 175 éve Liszt Ferenc. Akkor Magyarországhoz tartozott e helység és egész messze környéke: az első világháború végén Ausztriához csatolták.

Akármilyen zseniális adottságokkal született volna Liszt az isten háta mögötti kis helyen, senki sem ismerné nevét, ha apja nem áldozza fel érte szerény, de nyugodt állását, otthonát. Tőle örökölte Liszt a tehetségét, a vállalkozás merészségét, anyjától pedig a jó szívet, mindkettejüktől a lemondani tudást és türelmet, amikor kell, a mély vallásossággal együtt.

Liszt apjának nehéz élet jutott ki. Egy huszonöt gyermekes család második gyermeke volt, a feleségének elhunytá után háromszor nősült nagyapa első házasságából. Testvérei közül mintegy tíz még csecsemő vagy kicsi korában elhunyt. A hányatott életű nagyapa előbb különféle helyeken pár évtizedig falusi tanító és bizonyára egyúttal kántor is volt, majd az Esterházy-uradalmaknál szolgált mint írnok, majorosgazda, ispán, gyári munkás, legvégül orgonista és énekkarvezető. Ekkora családból és ilyen körülmények közül a gyermekek legfeljebb a maguk erejéből vihették valamire. Liszt apja, Ádám, tizennégy éves korától a pozsonyi katolikus gimnáziumba járt, közben zenét is tanult, és tizenkilenc éves korában ott záróvizsgát tett. Utána próba-idős szerzetesnövendék lett a ferenceseknél, ahol életre szóló barátságot kötött a Komárom megyében született, magyar eredetű Wagner Józseffel, szerzetes néven Kapisztrán atyával, a pesti ferencesek kolostorának későbbi házfőnökével. Másfél éves szerzetesi előkészület után, többszöri kérelmére Liszt Ádámot nyughatatlan természete miatt elbocsátották a nagyszombati kolostorból. Még beiratkozott a pozsonyi egyetem filozófiai tanszékére, de pénz híján fél év múlva felhagyott tanulmányaival, és ő is az Esterházy-uradalmakhoz állt be kistisztviselőnek.

Liszt anyjának gyermekkori életútja még göröngyösebb volt. Kremsben született, Béctől nyugatra 80 kilométerre Matthias Lager pékmester tizedik gyermekeként. Mire a kis Anna kilencéves lett, rövid időn belül mindkét szülőjét elvesztette. Hogy legyen mit ennie, Bécsbe ment gyermekként szobalánynak. Jó helyekre került, s amit árvasága miatt nem tanulhatott meg az iskolában, nyílt szemmel járva, az élet iskolájában igyekezett megismerni. Ott sajátította el a jó családok szokásait és viselkedését, a mindenkivel békés megférést. Ott vált azzá a kedves, szeretetre méltó, mindig segítőkész egyéniséggé, ami egész hátralevő életében jellemezte. Bécsből huszonkét éves korában egyik fivéréhez költözött a Sopronhoz közeli Nagymartonba (ma Mattersburg, Ausztria), és rövid ismeretség után házasságot kötött az akkor ott élő apját Doborjából meglátogató Liszt Ádámmal.

Egy éven belül megszületett kisfiuk. Keresztszülőknek az anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint Liszt Ádám Zambothy (helyesen bizonyára Szombathy) Ferencet és Szalay Juliannát kérte fel. Innen és az apa ferencrendi kapcsolataira utalva nyerte a kisfiú a latinul vezetett anyakönyvben a Franciscus keresztnévet. Külön érdekessége

a bejegyzésnek, hogy a túlnyomóan német ajkú környezetben Liszt Ádám két magyart kért fel keresztszülőnek, ezzel is hangsúlyozva saját kötődését a magyarsághoz.

A kis Liszt Ferenc gyöngé, beteges gyerek volt, néha majdnem menthetetlen. A falusi iskolában kezdett tanulni és hatéves korában apja lett az első zongoratanára. Zsenialitásának köszönhetően bámulatos gyorsasággal fejlődött zenei téren. Doborján, ahol laktak, Soprontól, Rajka, ahová férfi ágon a Liszt család legmesszebb nyomozható vissza, Pozsonytól esik kissé délre. Szülőfaluján kívül e két régi város kötötte magához Liszt legmélyebb gyermekkori emlékeit. Sopronban lépett fel először nyilvánosság előtt kilencéves korában egy vele egykorú, ugyancsak magyarországi és rendkívül tehetséges, de korán elhunyt kis hegedüssel közös koncerten. Egy hónap múlva Pozsonyban zongorázott, ott lakó magyar főurak előtt, akkora sikerrel, hogy többen közülük hat évre szóló ösztöndíjat ajánlottak fel továbbképzetésére. Liszt élete végéig nem felejtette el és többször emlegette halálával, hogy ebből az ösztöndíjból képeztethette ki magát azzá a művésszé, aminek őt a világ megismerte. A két város közül Sopron szülőfalujának volt megyeszékhelye, azért is volt neki kedves, Pozsony viszont a Liszt család régi fészkéhez esett közel. Emellett Pozsony volt a 18. század végéig 250 éven át Magyarország fővárosa, a 19. század közepéig 300 éven át ott tartották meg az országgyűléseket és koronázták meg a Liszt életében is nagy szerepet játszó dombán az ország királyait.

A soproni és a pozsonyi bemutatkozás sikere felkeltette apjának legvérmesebb reményeit. Hiába ostromolta azonban Esterházy Miklóst beadványaival, hogy a herceg bécsi irodáiban juthasson kenyérhez, és így Bécsben megfelelő muzsikussal taníttathassa fiát. Kudarcot vallva, végül egyéves fizetés nélküli szabadságot vett ki, s ezáltal maga mögött mindent felejtett. Apja nagy önfeláldozásával így indult meg 1822-ben a gyermek Liszt a roppant kockázatos úton a nagyvilágba, hogy vagy új Mozart lesz belőle, vagy a csodagyermek nagy többségének módjára a túlhajszolt gyermekkor miatt igen fiatalon elpusztul, esetleg az agyonhajszoltság másik ellenhatásaként továbbfejlődni nem tudó, kiégett felnőtté válik. Mindössze egy évig volt igazi, rátermett zongoratanára Bécsben, Czerny személyében. Közben három koncerten lépett fel ott, majd 1823-ban búcsúkoncerteket adott Pesten. Már akkor elvitte őt apja a pesti ferencesekhez bemutatni.

Liszt Ádám nem érte be többé a bécsi és pesti sikerekkel. Európa legkiválóbb zeneoktatási intézetébe, a párizsiba kívánta fiát bejuttatni. A rendkívül fárasztó postakocsi-utazáskor odafelé a gyermek Liszt bámulatos sikereket aratott, amerre megálltak, s ettől kezdve ő tartotta el szüleit és önmagát az apja által borsos áron megszabott fellépési díjakból. Párizsba, a nagy remények városába érkezve, életének egyik legkeservesebb csalódását kellett elviselnie. A Conservatoire külföldi származású igazgatója, Cherubini közölte a könyörgő fiúval és apjával, hogy nem engedélyezi beiratkozását a túlsúlyolt zongora tanszakra, mert külföldi. (Liszt valóban születésétől haláláig magyar állampolgár volt. Két útlevele maradt fenn, mindkettő Weimarban. Az egyik latin nyelvű és Budán állították ki 1846-ban, a másik magyar nyelvű és Budapestről keltezett 1874-ből.)

Párizsból visszaút Bécsbe és Magyarországra nem volt; az ilyen csak életre szóló megszégyenülést jelenthetett volna. A tizenkét éves fiúnak és negyvenhét éves apjának keményen meg kellett küzdenie az élettel a továbbfejlődésért, bármiféle zongoratanár nélkül. A zongoraművészi fejlődésében teljesen magára maradás és az ilyen tanulásra minden percét beosztó apai vasszigor hatására a gyermek és serdülő Lisztben ki kellett hogy alakuljon valamilyen mély melankólia, bármilyen tünetnyesek voltak is sikerei a párizsi szalonokban és angliai koncertjein. Amikor közel tizenhat éves korában apját hastífusz miatt hirtelen elvesztette, Párizsba kérte Ausztriából anyját. Úgy látszott, teljesen felhagy a művészi pályával, csak tanításból

tartja fenn magukat, s mindenről lemondva az egyház szolgálatába áll. Egyelőre azonban még együtt laktak, anya és fia, évekig. Nagyon tiszteletreméltó, hogy az akkor már harminckilenc éves, alapjában véve tanulatlan anyja majdnem négy évtizeden át, egészen haláláig Párizsban milyen bámulatosan bele tudott illeszkedni a számára új világvárosba, holott a francia nyelvterület először igencsak szokatlan lehetett neki. Mindent meg tudott érteni fiának életéből, és semmit sem vett zokon: igazi anya volt. Szeme előtt játszódtak le Liszt vívódásai az egyházi szolgálat és a művészi pálya közt, mely utóbbira Berlioz, Paganini, Chopin és az 1830-i párizsi forradalom felrázó hatása ragadta vissza Lisztet.

Amikor anyja Párizsba érkezése után nyolc évvel Liszt Svájcba és Itáliába költözött, s ott d'Agoult grófnéval élt együtt, az anya segítőkészsége fia iránt akkor sem csappant meg. Levelezésükből tudjuk, hogy fáradhatatlanul küldte tömegével utána a fia rendkívüli látókörét és kultúráját igazoló, általa kért könyveket, kottákat, és eljárt tárgyalni akárhová, ahogy fia kérte. Később ő nevelte magánál példás szeretettel fiának d'Agoult grófnétól született három gyermekét.

A magyarországi születésű, majd élete fogytáig igen mélyen francia műveltségű Liszt Itáliában már feledni látszott szülőhazáját. Az 1838-ik évi szörnyű pesti árvízkatasztrófa híre kellett ahhoz, hogy felocsúdjék. Akkor írta vagy íratta Párizsba Lambert Massart-nak: „Ó, én vad és távoli hazám! ismeretlen barátaim! óriási családom! Fájdalmad kiáltása visszahívott hozzád. Egész bensőmet felkavarta a részvét, s én lehajtottam fejemet – szégyenemben, hogy ily sokáig megfedkeztem rólad.” Bécsbe sietett hangversenyezni a pesti árvízkatasztrófa szerencsétlenjeinek megsegítésére, s ezzel elkezdődtek – a Skandináv-félsziget kivételével – egész Európát többször bejáró, közel tízéves, példátlan hangversenykörútjai.

1839–40 telén jött gyermekkorra óta újból haza. Rendkívüli lelkesedéssel fogadták pozsonyi és pesti hangversenyein, győri és soproni koncertjén és szülőfalujában. A főváros és Sopron diszpolgárává választotta, Pest megye magyar nemességre terjesztette fel őt a Habsburg-udvarhoz – hiába: onnan magyar nemességre nem számíthatott. Sőt, gyanússá vált előttük az általuk rossz szemmel nézett, mert a Rákóczi-szabadságharcra emlékeztető Rákóczi-induló ismételt és mindenkit fellelkesítő eljátszásával, aminek kiadását saját feldolgozásában éppen e felső körök tiltották be. Liszt jól tudott erről, honnan jött a tilalom. Számtalan akkori nagy élményéből egyik legmélyebb a pesti ferencesek újabb meglátogatásához kötődött. Egy másik – még korábbi – a Pozsonyba érkezéséhez. Ott éppen ülésezett a magyar országgyűlés, melynek két kiemelkedő államférfiával: Széchenyi István és Batthyány Lajos gróffal igen hamar életre szóló kapcsolatot teremtett.

Nagyszerű hangversenykörútjairól 1846-ban jött újra haza. Akkor járt Magyarországon a legkiterjedtebb hangversenykörúton. Kezdte a fővárosban, Pesten, májusban öt hangversennyel (amiből négyet jótékony célra adott), és befejezte Nagyenyeden, Erdélyben, decemberben. Májusi pesti koncertjei után külföldre utazott. Onnan július végén először a horvát társország fővárosában, Zágrábban lépett fel, augusztus elején Sopronban, szeptember végén Kőszegen. Október közepén újra Pesten játszott jótékony célokra, s innen megkezdte dél-magyarországi és erdélyi hangversenykörútját: Szekszárdon, Pécsen, november elejétől Temesvárott, Aradon, Lugoson, Nagyszebenben és négy koncerttel Erdély fővárosában, Kolozsvárott. Hazai körútjának utolsó hangversenyét december közepe előtt adta Nagyenyeden, s elutazott Romániába, Bukarestbe.

Ügyszólván egész Európát behálózó és roppant fárasztó hangversenykörútjain az előadóművészetnek korábban senki más által el nem ért fokán, a Paganini hatására kialakított, felülmúlhatatlan technikájával és Beethoven, valamint a romantika művészetének terjesztésével új korszakot nyitott meg a zenetörténetben. Végül is bele-

fáradva, 1848 májusában meglátogatta szülőfaluját és Kismartont (az első világháború vége óta: Eisenstadt, Ausztria), utóbbit a fiatal kora óta nagyra becsült Albach atya, ferences szerzetes felkérésére, akinek első, férfikari miséjét ajánlotta.

Weimarban telepedett le udvari karmesterként, hogy a kimerítő zongoraművészi körutakról visszavonulva minél több ideje legyen a zeneszerzésre, mely téren már addig is sok értékkel gazdagította a zeneirodalmat. Odaköltözött a lengyel származású, szinte gyermekkori kényszerházassága után már hosszú évek óta külön élő Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegné is, menekülön, hátrahagyva mesésen hatalmas és gazdag lengyel és ukrainai birtokait. Mindent megtettek, hogy házasságot köthesse nek. Nem rajtuk múlt, hogy az előző házasság felbontását több mint egy évtizedes erőfeszítéssel sem tudták kieszközölni, noha közben Carolyne protestáns vallású, cári tisztként szolgáló férje új házasságot kötött.

Weimari korszakában teljesedett ki először Lisztnek már gyermekkorában elkezdett s azóta is szakadatlan zeneszerzői pályája, korábbi műveinek újrafogalmazásával és számtalan új kompozícióval. Ezt hirdeti a *Zarándokévek* első két kötete (Svájc, Itália), a *Vallásos és költői harmóniák* sorozat, a 12 *Transzcendentális etűd*, a 6 *Paganini-etűd*, a 15 *Magyar rapszódia* és más értékek mellett minden idők zongorairodalmának egyik legnagyobb ékessége: a *h-moll szonáta*. Ezt hirdeti akkor írt 12 szimfonikus költeménye, a *Faust*- és a *Dante-szimfónia*, a részben akkor keletkezett 2 zongoraverse nye. Az 1848–49-i szabadságharc példamutató küzdelmeit, fényes győzelmeit és tragikus bukását csak távolról láthatta. Amikor azonban elszabadult a bestiális megtorlás és ugyanazon a napon végezték ki Pesten Batthyány Lajost, az első magyar miniszterelnököt, amelyiken Aradon a szabadságharc 13 magyar, német, szerb és horvát anyanyelvű tábornokát, Liszt maradandó emléket állított nekik és a százával kivégzetteknek, tizezrével hosszú időre bebörtönözötteknek, százezrével mélyen megalázottaknak a *Funérailles*, *October 1849* kompozíciójával. E vonatkozásban Liszt érzelmei három évtized múlva sem módosultak. Ezt írta Budapestről külföldre, egy orosz hercegi származású asszonynak 1879-ben: „Amikor megkapja soraimat, Kolozsvárott leszek (Erdély fővárosában). Innen 18 órás vonatút, de megígértem régi barátomnak, Teleki Sándornak, hogy viszontlátjuk egymást otthonában, mielőtt pályánk végére jutunk. Velem volt 42–43-ban Pozenben, Boroszlóban, Varsóban, Szent Péterváron, Moszkában... Aztán 49-ben fel akarták akasztani Aradon a világ legdicőségesebb és legtisztelteméltóbb társaságának – a magyar hazaszeretet vértanúinak sorában. Telekinek sikerült kiszöknie fogságából és megmenekülnie az akasztófától, magam sem tudom, hogyan.”

Weimarban írta egyik legkiválóbb egyházzenei művét, a *Missa solennist* az esztergomi bazilika 1856-i felszentelésére. Az érsek felkérésére maga vezényelte bemutatóját augusztus 31-én Esztergomban. Liszt ettől kezdve élete utolsó előtti évéig többször elment oda, nemcsak az egymást felváltó két érsek iránti barátságból, hanem egyúttal az ott felhalmozott képzőművészeti alkotások megcsodálására, amiket egyik levelében a weimari nagyhercegnek is figyelmébe ajánlott. Esztergomból Pestre visszaérkezve, 1856 szeptemberében a Hermina-kápolna felszentelésekor vezényelte *Férfikari miséjét* és még ugyanazon a napon a Nemzeti Színházban 2 szimfonikus költeményét: a *Les Préludes* és a *Hungaria* címűt; ez utóbbit válaszként komponálta Vörösmartynak sok évvel korábban hozzá intézett szép ódájára. Ekkori tartózkodásakor kérte felvételét confraternek a pesti ferenceseknél.

Két év múlva, 1858-ban újra Pestre jött, elvezényelni a *Missa solennist* a Nemzeti Múzeumban és a belvárosi plébániatemplomban. A budai Várban lévő Mátyás-templomon kívül csak ebben a templomban vezényelt Liszt ismételten a főváros templomai közül. Ekkor kapta meg a pesti ferencesektől ünnepélyes beiktatással a confrateri okmányt, amelyet Pozsonyban állítottak ki az előző évben.

Még abban az évben, kifütyülése miatt, meghasonlott a weimari közönséggel és karmesteri állásáról lemondott. Egy évvel később, tüdővészben meghalt egyetlen fia, Daniel. Az ő emlékére írta első gyászódáját *Les Morts* (A holtak) címmel és a kompozíciót fiatalabbik lányának, Cosimának dedikálta; az volt Liszt írásos kívánsága, hogy ezt játsszák majd egykor az ő temetésén, Cosima azonban apja halálakor nem tartotta tiszteletben ezt a kívánságot. Másfél évvel Daniel után, gyermekének szülessébe belehalt Liszt idősebb lánya, Blandine. Újabb szörnyű megrázkódtatását Liszt a fenséges *Weinen, Klagen* variációkban öntötte ki. Már Rómában élt akkor, a Carolyne Sáy-Wittgensteinnel tizenkét éve annyiszor és igen sok utánjárással tervezett, végül is újabb tilalmakkal megakadályozott házasságkötés végleg lezárult gondolatával a háta mögött. Carolyne elzárkózott a világtól fanatizmusába, Liszt pedig egy római kolostorban befejezte oratóriumát, a *Szent Erzsébet legendáját*. Elkezdett dolgozni a *Krisztus* oratóriumon és két év múlva abbé lett. Ezt anyja Párizsban még megélte, de háromnegyed év múlva elhunyt. Az ő halála után komponálta meg Liszt a *Krisztus oratóriumhoz* a *Tristis est anima meá*t és a *Stabat mater dolorosát*, az oratórium legszívbemarkolóbb számát.

Az abbé Lisztből sok gúnyt űztek. Pedig ez átélte utolsó öt évének, a szüleitől örökölt vallásosságnak és a pesti ferencesekhez kötődésének oly sokszor kimutatott, természetes folyamánya volt. Amellett Liszt velejéig művész maradt, és ha talált emberi és művészi kapcsolatot, továbbra sem számított neki, ki milyen hiten van.

1865-ben, már mint abbé – még anyja életének utolsó fél évében – újra Pestre jött, s a Nemzeti Zenede negyedszázados jubileumán bemutatta a *Szent Erzsébet legendáját*, egy másik koncerten a *Dante-szimfónia* első tételét és a zenekari *Rákóczi-indulót*. Amit már több mint másfél éve úgyszólván sehol sem tett meg máshol, teljes koncertet betöltő zongorahangversenyt is adott veje, Bülow (Cosima első férje; a második férj Cosima válása után Wagner lett) és Reményi Ede közreműködésével, Csupa Liszt-mű szerepelt műsorukon – ő valamennyi számban fellépett, többek közt zongorára írt két kiváló legendájának bemutatójával: *Assisi Szent Ferenc prédikál a madaraknak*, *Paolai Szent Ferenc a hullámok felett*. Ettől kezdve Liszt, valahányszor Pestre jött, 1871 novemberében kibérelt első állandó pesti lakásáig Schwendtner Mihály belvárosi apátplébános vendége volt, néha hónapokon át. Schwendtner elhunytáig (1885) igen szívélyes barátság fűzte őt e derék paphoz, akit a szabadságharc elbukása után Haynau, a „bresciai hiéna” halálra ítéltetett, s csak azért nem végeztek ki, mert hirtelen leváltása fölötti dühöngésében Haynau, feletteseinek „megbosszulására” a még végre nem hajtott halálos ítéleteket sokévi súlyos börtönbüntetésre változtatta át.

1867-ben, a kiegyezéskor megint Pestre jött, hogy a koronázáskor a sok intrika ellenére mégiscsak felcsendülő *Magyar koronázási miséjét* a Mátyás-templom kórusán legalább hallhassa, ha már neki a vezénylést és a magyar muzsikuskoknak a közreműködését az udvartartás nem is engedélyezte. Az udvarnak mégsem sikerült kikapcsolnia zenében a magyar elemet a magyar királlyá koronázásból. A Credótól és a Benedictustól eltekintve (mely utóbbi olyan, mint egy művészi magyar népies himnusz) Liszt a mise minden tételébe beleszötte a Rákóczi-induló motívikáját.

1869-től, amikor megkezdte utazásait Róma, Budapest és Weimar közt, Liszt tizen-nyolc éven át, haláláig évente hazajárt, miközben volt év, melyben nem ment el Rómába vagy Weimarba. Zeneszerzési szempontból ez a korszaka volt a legizgalmasabb, mert minden korábnál jövőbemutatóbb. A zenei élet, hangversenyek, zenei együttesek és intézmények alakulására jelenléte ugyanolyan pezdítően hatott Budapesten és Rómában, mint Weimarban és az onnan felkeresett Általános Német Zeneegylet változó székhelyű nyári ünnepségein, melyek éppen Liszt befolyására váltak a némettel együtt más országok friss zenei termésének gyűjtőlencséivé.

1871 nyarán, Andrássy Gyula miniszterelnök felterjesztésére, kinevezték magyar királyi tanácsossá. Budapesthez kötődésének másik tetőpontja volt az 1873 őszen nagy fénnel megünnepelt ötvenéves művészi jubileuma, amit külön e célra alakult jubileumi bizottság rendezett meg a *Krisztus* oratórium minél nagyszabásúbb előadására, Richter János vezényletével. A harmadik tetőpont lezáratlanul élete végéig tartott attól kezdve, hogy kinevezték a Zeneakadémia elnökévé, mely 1875-ben kezdte meg működését. Akárhová ment: az akkori Nemzeti Színházba operákat hallgatni, a Magyar Tudományos Akadémiára előadások és ottani koncertek miatt – megjelenése rangot kölcsönzött az estének. 1880-ban a Zeneakadémia új, e célra készült épületbe költözött, melynek első emeletén pazar lakást rendeztek be neki, művészi környezetben. A Zeneakadémia mellett emelkedett a Múcsarnok épülete (ma: Bábszínház), ahová gyakran ájtárt tárlatokra, azon túl a Képzőművészeti Főiskola.

Hetvenedik születési évfordulójának küszöbén, 1881 januárjában költözött be Liszt legújabb, nagyszerűen berendezett és utolsó budapesti lakására, a Zeneakadémián. Néhány nappal érkezése után arról értesülve, hogy a Monarchiában először Budapesten a fiatal Apponyi Albert gróf elnökségével megalakult egy Francia Kör, nyomban felvételét kérte oda. „Műveltségem egészen francia” – indokolta meg jelentkezését levelében. Liszt osztrák anyától született, de tizenkét éves, legfogékonyabb korától Párizsban élt s ott nyelvében, kultúrájában, szokásaiban a francia műveltséget vette át. Kizárólag franciául levelezett a weimari nagyherceggel, Hans Bülow-val, valamennyi gyermekével, anyjával is leveleinek 80 százalékában és a legtöbb szemlélyel. De érzelmeiben nem lett francia. Születésétől haláláig magyar állampolgár volt. Hovatartozás tekintetében magát leveleiben mindig magyarnak vallotta, csak a magyarokat nevezte honfitársainak, Magyarországot hazájának. A német, francia olasz hátterek ellenére Liszt nem lett kozmopolita, hanem minden nép és kultúra számára nyitott, megértő és fogékony, ahogy bármilyen vallásúak előtt is az volt, noha a maga hitét nem adta fel. Hazáját jól ismerte, nemcsak gyermekkorából és virtuóz korszakából, hanem még inkább utolsó tizennyolc évéből, amikor minden évben itthon élt, néha fél évig, máskor hónapokig. Budapestről ezalatt tízszer járt Pozsonyban, főleg az ottani kiváló Egyházzenei Egylet (1833–1944) hívására, hatszor Esztergomban és hatszor Kalocsán Haynald érseknél, leginkább a nagyhétre és húsvéti ünnepekre, háromszor Szekszárdon Augusz Antalnál, két-két alkalommal Sopronban, szülőfalujában és Sopronhorpácson Széchényi Imre grófnál, egyszer rokonlátogatóban Székesfehérvárott s az ottani püspöknél, egyszer Zichy Géza gróffal, az európai híró félkezes zongoraművész tanítványával Kolozsvárott, majd annak Debrecen közelében, Tetétlenén lévő kis rezidenciáján és még néhány kisebb helyen. Valahányszor Olaszországból jött vagy Budapestről közvetlenül oda ment, egy eset kivételével mindig a Fiumén, Zágrábon, a Balaton déli partján vezető vasútvonalon érkezett és távozott el.

Hitéhez és hazájához való ragaszkodása mellett példamutató volt a szegénység megértésében is. Virtuóz korszakának kezdetétől haláláig csakis ingyen tanított és hangversenyeinek bevételéből vagydonokat adott át szegényeket, árvákat, elhagyott gyermekeket, öregeket gyámolító vagy zenei célokat szolgáló intézményeknek bármely országban, ahol éppen járt. Sokszoros milliomos lehetett volna a leggazdagabb nyugati államok fogalmait szerint is, ha nem így él. Éppen ezért sohasem gazdagodott meg. Nem volt és nem lesz adakozóbb művész nála. Apja és anyja nehéz gyermekkorának emléke kísértett vissza élete végéig kimeríthetetlen jótékonyágában?

Amikor hetvenedik születési évfordulójának tavaszán, 1881-ben Budapestről már a közelgő évforduló vonzaskörében Pozsonyba, Sopronba és szülőfalujába utazott, Pozsonyból Sopronba menet Zichy Mihály festőművészttől egy rajzot kapott kézhez, ezzel a címmel: *A bölcsőtől a sírig*. El lehet képzelni, hogy hetven év küszöbén nem is

maga a rajz, hanem a benne rejlő gondolat, a cím miként hatott Lisztre. Azonnal levelet írt Zichynek: „Őn nagyszerű ajándékot adott nekem. Rajza: »A bölcsőtől a sírig« csodálatos szimfónia. Megpróbálom, hogy megkomponáljam és a művet Önnek ajánlom.” Ezekből az élményekből és hátterekből született meg Liszt utolsó szép szimfonikus költeménye.

Míg így élete látszólag egyre fényesebb lett, kevesen láthatták meg a benne lezajló drámát. Az 1870-es évek második felében túlhajszolt életének következményeként is, talán élettani okokból is, egyre mélyülőbb depresszió verte bilincsbe közel két évig. 1876 szeptemberében így ír: „Erőfeszítembe kerül túlélni bizonyos órákat és napokat.” 1877 januárjában: „Leírhatatlan depresszió lesz rajtam úrrá.” 1877 novemberében: „Úgy érzem, elérkeztem a véghez, sőt összeomláshoz – és nem kívánok meghosszabbítást... Szörnyen belefáradtam az életbe, de mert úgy vélem, Isten ötödik parancsolata: »Ne ölj« az öngyilkosságra is vonatkozik, tovább tengődöm a legmélyebb bűnbánattal és töredelemmel.” E szörnyű meghasonlás után még kilenc évet élt és komponált máig ható remekműveket.

Aztán mihelyt e depresszióból úgy-ahogy, egészen azonban soha ki nem gyógyult, jöttek a megalázások, a késhegyig menő ellentétek Carolyne részéről, mert nem szakított Wagnerrel, Cosimával. Jöttek Wagner és Cosima gúnyolódásai, mert nem szakított Carolyne-nal, és Bülow elhidegülése amiatt, hogy a tőle elpártolt Cosimával és Wagnerrel kapcsolatot tartott fenn. Liszt szerette volna mindegyiküket megtartani, ezért mind ellene fordultak. Ezek váltották ki Lisztből a *Mefisztó-polka*, az időskori *3 Mefisztó-keringő*, a *4 Elfelejtett keringő*, a *Konok csárdás*, a *Halotti csárdás* zenéjét, valamilyen menekvést a szorongatásokból, de szembefordulást is az élet kihívásaival, Liszt természete gúnyos és lobbanékony vonásainak vagy melankóliájának kieleződését.

A lelki összeomlások, megalázások, a feldúltság a gyenge embert a halálba taszítják. De a végső igazságra hagyatkozó emberből, amilyen Liszt volt, lappangó erőforrásokat fakasztanak fel, a birokraélést önmagával – és a felülkerekedést.

Még megélte, hogy az 1884-ben megnyílt Operaház bejáratának egyik oldalán láthassa saját, másik oldalán Erkel szobrát. Még megélte, hogy időskori műveinek javában ő álmodja meg elsőnek a jövő nem egy zenei irányzatának számos stílusjegyét, hogy a múlt század zenei életének ő legyen legnagyobb építője, a fiatalság és a jövő nemzedék legkimagaslóbb művészi nevelője. Megélte ezeket, miközben visszavonulóban volt. Persze, csak Liszt nagyságrendjében volt visszavonulás az. Nem állhatta meg, hogy az egész Európát felkavaró szegedi árvízkatasztrófa még egy utolsó, nagy budapesti nyilvános hangversenyt ne adjon a szerencsétlenek javára a roskadásig megtelt Vigadóban (1879). Utána már csak gyermekkorának két emlékhelyén: Pozsonyban és Sopronban játszott nyilvános hangversenyen, jótékony célra (1881) és Tetétlenül a föld egyszerű népének (1884). A budapesti belvárosi templomban (1882) és a pozsonyi domban még elvezényelte *Magyar koronázási miséjét* (1884). Az utolsó pillanatig minden óráját megtartotta a Zeneakadémián, betegen is, amikor évente itthon tartózkodott. Amikor még alig mozgott reggel valaki az utcán, naponta eljárt a templomba imádkozni, és zsebéből sohasem hiányzott pénz a koldussorsra jutott, ott a legfőbb irgalomhoz könyörgő asszonyoknak. Magánházakban még sokfelé zongorázott; meghívtak nagy serege előtt halála előtti évéig már csak a pesti angolkiasszonyoknál (1880–1885), a Magyar Írók és Művészek Társaságának estélyén (1883, 1885) és nagyszombat este vagy húsvét vasárnapján Kalocsán, az érseki rezidencián (1882, 1884, 1885). Már alig látott, amikor megkomponálta utolsó zongoraciklusát, a *Magyar történelmi arcképeket*, hogy benne a reformkor régen halott és többük sorsában tragikus nagy alakjai: Széchenyi István, Deák Ferenc, Teleki László, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és leghívebb magyar zeneszerző társa, Mo-

sonyi Mihály portréját, emlékét hagyja az utókorra és ezáltal a velük azonosuló önmagát.

Utolsó budapesti napján, 1886. március 11-én délelőtt elment a pesti ferencesek templomába és hosszasan imádkozott. Aztán sokáig melegen járatta körül tekintetét a neki régóta kedves templomban. Búcsúzkodott? Ide kívánt temetkezni? Már több mint tíz éve kiszabatta a ferenceseknél halotti öltönyét. Azért szabatta ki itt, hogy anélkül temessék el másutt?

Éjjel elutazott utolsó, nyugati diadalútjára.

Nem hozta vissza a vonat, sem élve, sem holtan. Porai messze földben szunnyadnak. Nem a mi hibánkból, nem az ő akaratából. De rajtunk áll, hogy szelleme köztünk éljen, és annyiszor megrohamozott soraink ne inogjanak meg kultúránk és népünk védelmében.

Két régi írás Liszt Ferencről

Mind a kettő 1911-ben, a művész születésének századik évfordulójára készült, s mind a kettő kimagaslik a jubileumi cikkek alkalmi tömegéből. Két erős szólam, mely ma, a százhetvenötödik évfordulón is figyelmet érdemel: újraközlést, korrekciójaként a szakirodalomnak, mely megfeledezett róluk.

Az egyik írás Szomory Dezsőé; a *Nyugatban* jelent meg. Szerzőjéről tudtuk, hogy személyes ismerőse, „úgynevezett tanítványa” volt Liszt Ferencnek; az évfordulói megemlékezést, mondhatni, el is várhattuk tőle. A másik írás Lovik Károlytól való, a *Magyar Figyelő* lapjairól, s ez már meglepő, mert a kitűnő novellista zenei érdeklődéséről eddig nem szólt a krónika, az irodalomtörténet ugyanis mindmáig feltáratlanul hagyta publicisztikai és tanulmányírói munkásságát.

Két írói mű Liszt Ferencről, egy személyes vallomás és egy gondolatfűző tanulmány, bizonysgául annak, hogy a „hírhedett zenész” hatása messze túlterjedt a muzsika szakmai körén. Érdekes, hogy a két különböző műfajú írás szerzőit azonos kérdés foglalkoztatta: Liszt Ferenc magyarsága.

Szomory válasza tagadó. A zeneköltőt szerinte csak a születés helyének véletlene fűzi hozzánk, alkotásaiban „isteni sas”-ként szárnyal, aki „ideálisan szabad volt és mert is szabad lenni”, a nemzeti kötelékektől is. Lovik mélyebbre tekint, s azt vizsgálja, irodalmi példákön és a zenében: „mi teszi tulajdonképp magyarrá a művészetet?” Semmi esetre sem a magyaros külsőség, a népies sallang (a „kelmeiség”, mint Erdélyi János mondaná), hanem a tehetség alaprajzában, keresztmetszetében mutatkozó hazaiság (melyet már Kölcsey megkövetelt az írótól). Ezt az „architektonális jellemvonás”-t látja Lovik feltűnedezni Liszt Ferenc művészetében, s példájából kiindulva mintegy Bartók útját egyengeti és jósolja meg (1911-ben!): „A magyar szimfonikus zene, a magyar opera megteremtője az lesz, aki muzsikájának jellemében, stílusa vérkeringésében, tehát nemesen burkolt formában, jeleníti meg előttünk a haza levegőjét, lakosainak lelkét, korának szellemét . . .”

A két eltérő konklúziójú írás abban megegyezik, hogy mindkettőnek a szerzője – lírai módon – a saját hasonlatosságára formálja Liszt Ferenc képét, önnön ars poeticáját és életszemléletét ruházza reá: Szomory a maga kalandos és lebegő szabadságesztétikáját, Lovik a művészetvallás szecessziójának filozofikus elvét. Így van ez rendjén; az igazán nagyoknak, amilyen a zongorahős volt, nagysága éppen abban áll, hogy arculatukon minden törekvés, minden kor felismeri a maga büszke és esendő vonásait...

L. S.

SZOMORY DEZSŐ

Liszt Ferenc

Liszt Ferenc, ha szabad bevallanom, legfinomabb emlékeim közül való – titán zongorász, aki benne van az életemben, mint egy fénylő torony a tengeri éjszakában. Benne van az életemben – ennek nincs nagyobb szerű jelentősége, sőt legjobb volna lemondani a hideg ítélkezés javára, s nem az egyéni érzés kis szögletéből látni és figyelni az embereket és dolgokat.

Holott az igazi csengés e nagy zenésszel szemben csak az lehet, amit a szív érez és fog fel az ő briliáns s mégis fájdalmas életéből, amelyben minden realitás, s az ő kifürkészhetetlen genialitásából, mely úgyszólván egy múzeumi ereklyének maradt. És még egyszer, csakis a magán-ézés döntő és kedves, Lisztre emlékezvén, s ami ezen túl van, vajon lehetne-e más, mint egy csomó üres szó, tumultuózus tévedés s tanári tájékozatlanság, öröm nélkül, lendület nélkül, ahogy a szomorú tudósok szoktak. A rideg és ostoba ítélkezők frazeológiájában van, igaz, egy konklúzió: az tudniillik, hogy Liszt Ferenc, mint minden vándor-művész különben, romantikus egyéniség volt, s továbbá, hogy az élete – az ő élete! – hasonlatos amaz olcsó és könnyű tárcaregényekhez, amelyekben a szerző jóvoltából a hősnek minden sikerül. Ki vitatná ezt, s mi csoda ember volna az, aki ilyenben vitatkozna?

De minthogy a lényeg mégis az, hogy az életem benne van az ő nagyszerű emlékében, csak ehhez térhetek vissza, bár ez is csak, elismerem, zavaros ügy, s nem is jelent többet egy Heine-féle idézetnél, mely mindig jelent valamit. Nyilván ismerni méltóztatik azt a régi történetet, mikor Heine Henrik a hajdani szélmalmot látta meg s így kiáltott fel szegény: „A malom összeomlott, s nem maradt meg belőle csak a szél!”

Oh, a szél, éppen ez az, tessék belátni, ami fontos a nagy romok körül, az illatos szél, ami átfújja a márvány törmeléket s a vad növésszerű repkényeket rajta lágyan megremegetti...

Mikor hajdan Londonban, egy obskurus boarding-house asztalának legvégében ültem egymagamban, gyakran hallottam a többi boardosok részéről titokzatos jelzések között, melyek felém irányultak, ez ájtatosan elbámuló s langyosan irigy szavakat: „Du you see this pale fellow there, he is certainly a son of Liszt.”

Ez idő tájt csakugyan külső látszatok bizonyos atyafiságba hozhattak Liszt Ferencet, és abban nekem is volt valamelyes prestige-em, hogy dús hajam a nyomorban sörény formájúvá nőtt. Továbbá az eklátáns emberekhez és az ő művészetükhöz való ragaszkodás talán némi fizikai reflexszel is feldíszíti az embert, mert az igazság az,

hogy Liszt Ferencből, míg úgynevezett tanítványa voltam, amint Rafaelnak voltak festék-pepecselői, intuitíve többet értettem meg, mint egy csomó zenetudós együttvéve, akik mind békés és rendes családi életet élnek. Az egész titok s meglátás mindössze annyi volt, hogy én mindig leszámítottam e kivételes jelenség értékéből a roman feuilleton dicsőségeket, a lábainál heverő extatikus grófnőket és a holtukig siránczó Sayn-Wittgenstein hercegnőket, sőt azt a megdöbbentően heroikus feljajdulást is kihagytam a kritikámból: „Les morts ne m'intéressent pas”, mellyel Liszt a Wagner Richárd halálát kísérte, s amellyel azóta ingatag jóakarói karakterizálni próbálták őt.

Senki, még Hanslick sem, még Bülow sem és senki a kísérői közül Liszt Ferenc lelkéhez annyira nem férköztött közel, mint jómagam bizony, egy véletlen pillanatban igaz, mikor úgy láttam egy régi épület művész-szobájában, hogy egy fekete papi talárt viselő, őszhajú óriás, Haynald bíboros kezéhez hajolt és ájtatosan megcsókolta e kezét.

Liszt Ferenc, mint ember, úgynevezett „homme du monde” volt a szónak legteljesebb és legeszményibb értelmében. Merő józanság jellemzi őt, és csak a valóság, az izzó valóság érdekelte. Műveinek plaszticitása, sőt maga az ő fulmináns előadóművészete is e reális tulajdonságokból ered, s a szédület és mámor érzését nyilván azért keltette hallgatóiban, mert művészetének rejtélye a realitás volt. Rubinstein egy nehézkes cyclop, Chopin egy remegő fantom mellette, aki a Pantheonban zongorázik George Sandra meredő szemekkel. Liszt a sas, a térben imponáló, megdöbbentő, elragadó, isteni sas, a távlatban főszege és rendkívüli, viszont a közvetlenebb szemlélődés alatt már durvább hatású, sőt bántó is a részletekben.

Amat alkotott, mind nagy, zengő, tumultuózus és reális. A transzkripciói, különösen azok, melyekhez a Wagner művei szolgáltak, fergetegszerű erővel hozzák közelebb hozzánk, ami művészileg inkább sejtető és tündező, s az egész wagneri homályt olykor valami csodálatos realitással világítják át. A zene Goetheje ez a nagy művész. Mindig tudta, hova megy – *homme du monde* –, még akkor is, mikor Rómába ment, mindig tudta, mit akar, s az összes titkok megfejtését csakis a valóságban kereste. Nem mélyedt el, de kicsattant. Nem belül keresett, de mindent a napfényre hányt ki, s heves, reális egyénisége oly rendkívüli erővel hatott, hogy nemegyszer úgy tűnt egy némely hangversenyén a legjobb percekben, hogy felkapja a zongorát és a közönség közé hajítja. Mindent kitalált, mert soha semmiben nem szenvedett. Mivel nem volt magyar, nem szenvedett. Mert hiszen magyar rapszódiait sem ő nevezte ábrándoknak, e sohasem ábrándozó, s némi gyászos humor van abban a hazai tendenciában, mely e rendkívüli embert bizonyos faji tulajdonságok díszében óhajtáná leráncigálni a mi nyomoraink közepébe.

Liszt épp annyira magyar, mint amennyire Lord Byron volna az, ha Lady Byron véletlenül Tátrafüreden szüli költő gyermekét. A legszorgosabb kutatás sem fedezhet fel e nagyszerű vándorban úgynevezett „fajmagyar” tulajdonságot. Semmiféle érzés- és érdekbeli közössége nem volt velünk, de sőt sehol még nyoma sincs benne annak az ösztönszerű faji tulajdonságnak, mely az eltitkolt vagy leplezett eredetet is át tudja törni olykor, az önfeledt vagy intímusabb pillanatokban.

Politikai érzéke sohasem lévén, hálaistennek, másrésről kulturális köteléke sem lehetvén velünk, sajnos, a véletlen születésnél egyéb aligha fűzte hozzánk. Mindaból, ami a mi világunk költészete, fájdalma és öröme, semmit föl nem foghatott, s művészi nagysága éppen onnan ered, hogy a mi nagy és kis nyomorunktól teljesen függetlenül, a szabad sas lehetett. Belőlünk, a mi hazai muzsikánkból egyetlenegy hang nem törpíti le, s Liszt az az ember, aki ideálisan szabad volt és mert is szabad lenni!

Mindezt nyilván mások is tudják, mások is kitalálták, de én már rég sejtettem ezt, mielőtt az idő ledöntötte a malmot, s csak a szél maradt meg kissé megnöve s felduzadva azóta.

Már rég, még hajdan, amikor hosszú esztendők kóborlása bennem is elmetszette a honi fonalakat, s egy messzi távlatból nézve a három hegy s négy folyó hazáját, minden merő kimérának tűnt. Ez akkor volt, amikor Londonban zenéltem, s az élettől fáradt boardosok felém pislantottak az asztalnál este: „He is certainly a son of Liszt.”

LOVIK KÁROLY

Liszt Ferenc körül

Ha a kiváló emberek nagyságát azzal lehetne és szabadna megmérni, hogy mennyi adag nevetségességet bírnak el, Liszt Ferenc ebből a szempontból is kielégítené az utókort. Gyors élete, amelynek időbeli határai szinte úgy zsugorodnak össze, mint az örökkévaló elemekéi, tele mosolygó színfoltokkal, riktó árnyékokkal, s a díszkardos abbé, akinek több rendjele volt, mint a legöregebb vasúti portásnak, akit Heine a kölni Amphionnak, az Erard-zongorák istenostorának nevezett, aki a női szíveket, a billentyűket és a claue-ot egyformán becsülte, uralta és szolgálta, a maga részéről mindent megtett, hogy dicsőségének babérfái ne nőjenek az égbe, hogy alakjának méter-mértékét ne kelljen a csillagokból lehoznunk. Hogy neve mindezek ellenére gyorsan ment át a történelembe, sőt, ami annál több: a folytonosan változó köztudatba, tehetségének és hatásának emberileg nagy és érdekes bizonyítéka. Ha pedig azt szeretnők, hogy élete ne petrifikáltassék, hogy pályájának hullámai tovább rezegjenek, s az utókor a csodálás vasárnapjához a hétköznap megértésén át jusson el, ezzel csak azt a természetes vágyat fejeztük ki, hogy úgy akarjuk emléket magunk között látni, amilyen annak eredetije volt: élénken, színesen, az élet ütőereivel, a földi sors érényeivel és hibáival összekapcsolva. Liszt Ferenc földi tevékenysége és művészete annyira az életet, a rezgést, hatást és visszahatást jelentette, hogy az emlékezetbe burkolt halottat is csak az élet kellékeivel fölruházva szeretjük elképzelni s a művészeti múltidőbe beállítani. Mindenesetre jelentékeny erőpróba valaki földi pályáját így megmérni, anélkül, hogy azt egyúttal ki ne mérjük is, de Liszt Ferenc alakja, ez a vasból és éterből kialakuló árnyék-szobor, míg köztünk bolyongott, már megállta a próbát, s mégúgy meg fogja állani poraiban, amikor a kegyelet és a tisztelet nemtői jönnek segítségünkre.

Liszt hibái között első helyre teszik a cigányokról és zenéjükéről írt munkáját. A legtöbben e dolgozatban nemzetárulást látnak, és méltánylandó az a jóakarát, amellyel egyesek Wittgenstein hercegnő számlájára könyvelik e művet. Nem lehet hinni, hogy Liszt Ferenc, aki minden alkotásában független és dacos, épp ez egy alkalommal hajlékony lett volna, és ha mégis eltúrt módosításokat, azokkal nem azonosította volna magát. Mentségül inkább azt mondhatnók el, hogy Liszt magyarsága általában erőltetett volt, hogy élete java részét külföldön töltötte, hogy szelleme idegen forrásokon táplálkozott és idegen folyamokba torkollott bele, ezzel azonban a nemzeti büszkeségnek és az igazságnak nem tettünk szolgálatot. Sokkal valószínűbb és becsületesebb az a magyarázat, hogy Liszt Ferenc művészi magyarsága – vagyis a munkáiban található hazai vonatkozás – mélyebben fekszik, mint azt az etnográfiai és hangtani ólomzár jelzi.

A kérdés mindenekelőtt az lenne: mi teszi tulajdonképp magyarrá a művészetet? Miért magyar író Mikszáth, akinek emberei „jól néznek ki”, miért az Petőfi és Jókai,

akik a germanizmusokra nem lőnek csőszpuskákka, sőt azokat úgy megtűrik ereszők alatt, mint a gazda a cseresznyepusztító, de mégis a házhoz tartozó, annak életébe belenőtt verebet, miért magyar Mukácsy Krisztus-képeiben, és miért magyar Goldmark könnyen, érzelmesen lobbanó, a részletek ezer fényjátékaiban felolvadó zenéjében? A felelet az, hogy tehetségük alaprajza, keresztmetszete magyar, hogy gondolkodásuk, levegőjük, fölfogásuk gyökerezik a hazai földben, út keresztül a tárgyon, a stíluson és a hangszeren, amelyen megszólalnak. Ez az architektonális jellemvonás kapcsol össze bennünket velők, s az tenné munkáikat magyarokká még akkor is, ha idegen nyelven, prózádiában és környezetben bukkannának is föl.

Liszt Ferenc műveinek lelke csak ebből a szempontból becsületesen magyar. Faustja így kerül német földről a Duna és a Tisza közé, részletfestésének kigondolásban nagy, megoldásban eső lobbanásai, zenéjének előkelő analitikája így fűződnek lelkünkhöz. Kétnegyedes és négynyolcados rapszódiai már hangjegyekre írt tósztokhoz hasonlatosak. A Hungaria szimfónia barokk kertészetre emlékeztet, amely vadvirágokat gránátosok magasságáig akar tenyészteni. A népies magyar zene raffinálása neki nem sikerült, amint hogy az ilyen kísérletek a műfajok harcát jelentik, meddő küzdelmet, amely végeredményben csak legyőzötteket ösmer. A népies magyar zene alaprajza az egyszerűség, a líra, a kis világ, az önmagába visszatérő lelki folyamat. Népiességéből csak úgy emelhetjük ki, ha gyökerét elpusztítjuk. A magyar szimfonikus zene, a magyar opera megteremtője az lesz, aki muzikájának jellemében, stílusa vérkeringésében, tehát nemesen burkolt formában jeleníti meg előttünk a haza levegőjét, lakosainak lelkét, korának szellemét, aki hangjegyei fejeivel a magyar társadalom ezer és ezer körzeténeg mintegy izobar pontjait tudja megadni, anélkül, hogy külső megjelenésében etnográfiai és hangtani törvénykönyvekre helyezkedne, népies sallangokba burkolózna.

Ugyanez a helyzet nagyjában a hang másik otthonában: a nyelvben. A kérdés: hol kell a nyelvnek fejlődnie, hol kell lelkét keresnünk, a népben-e vagy a szellemileg vezető osztályban, sok tollat megmozgatott, sok érvet hadi mezbe bújtatott. Nagy tábor a népben keresi a gyökereket, sőt a lombokat és a virágokat is, mások, és az a kisebbség, az irodalom munkásaiban. A felelet itt egyszerűbbnek látszik, mert a nyelv műfajba való kapcsolás nélkül is él, míg a zene nem általános érintkezési, hogy úgy mondjuk forgalmi eszköz és a köznapi léthez kevés köze van. Voltaképpen azonban a válasz itt is éppen olyan nehéz és éppen oly tüzetes indokolást kívánna meg, mint a zenei résznél, s a helyzetet súlyosbítja, hogy a nyelv, ellentétben a zene arisztokratikus egyoldalúságával, két irányban szolgál, mint a beszéd és mint a toll eszköze, sőt mind a két formában nemesebb és köznapiabb köntöst ösmer. Messzire vezetne e tárgy részletes elemzése. Így csak egy-egy érdekesebb pontot szeretnék előtérbe állítani.

Ha figyelemmel kísérjük néhány nagyobb és döntő hatású nyelvújító működését, teszme azt a Lutherét, a Goetheét vagy a Heinéét, azt látjuk, hogy nyelvők az ő saját szellemi termékük volt, amelyben a népies vonás megvan ugyan, de csak mint egyik ere annak a sok forrásnak, amelyből e férfiak inkább erőt, mint szint merítettek, míg megnyilatkozásuk főeszközeit tehetségükben kell keresnünk. Speidel, ez a vadvirágokkal ékesített, pompás gondolkodó gép, egy helyen Grimmről azt írja, hogy könyveiben az ember a németiség összes kutainak zubogását hallja. Ugyancsak ő az, aki azt mondja, hogy amint gondolkodásban, születésben vannak arisztokraták, úgy a nyelvnek is megvannak a maga arisztokrata kifejezései. E két látszólag össze nem tartozó mondatot úgy kell értelmezni, hogy a nyelvművésznél a népies elem csak anyag, amelyet a lángész elemeire bont, átgyúr, a maga képére ver, míg a kontárnál a nyelv kész eszköz, befejezett folyamat, megelevenedett szótár, amely azonban még akkor sem fog szint adni, világítani, lelkes beszéddé válni, ha a legmagyarabb vidék termését szedi bokrétába.

Az író, akinek első kötelessége, hogy mintaszerű házaseletben éljen a nyelvvel, gyakran érzi, hogy a népies nyelv megbecsülhetetlen érintkezési, elbeszélési eszköz, derék bajtárs a párbeszéd megrajzolásában, a részletek nyugalmas kibontakozásában, de ott, ahol gyors és gögösen hideg ítéletre, beretvaéles megkülönböztetésre, ahol átmenetekre, világító és a lelki rezgésre ható színfolttra van szükség, cserben hagyja. Ez lesz talán az oka annak is, hogy az úgynevezett tudományos nyelv nem tud kifejlődni. Ahogy a kor és az idő halad, s az egyén a lélek arisztokratájává, gyakran autokratájává lesz, annival több és több, új és újabb fogalom, viszonylat támad, s a megfelelő hangtani képet nem tudjuk megtalálni a lassúbb menetű nép rétegeiben. Itt a költőnek, a művésznek kell átvennie a vezetést és kibővíteni a szótárt, színessé, rugékonnyá, festői hatásúvá tenni a rideg betűket. Az angol, a francia és a német abban az időszakban, mikor költői nemigen voltak, s a szellem gyorsabban repült, mint ahogy a nyelv mozgott, a latinhoz, göröghöz, részben az egymás nyelvgyökereihez nyúlt. Nálunk ez nem lehetséges, ellenkezik a nyelv jellemével, belső szerkezetével, a köztudattal. Így tehát nincsen más szó-forrásunk, mint a nép s a költészet. Az előbbi megteszi a magáét, az írói nyelv azonban Arany János óta lassan, sokszor modorosan fejlődik, és külső megjelenésében javarészt még ma is az, ami a Toldi idejében volt, legföljebb földszítve egy csomó értékes népies elemmel, amelyet kicsinyek és nagyok méltánylandó buzgalommal hoztak fölszínre és vittek át a köztudatba. Igazában azonban mai költőink javarészt szintén csak alaprajzukban, fölfogásukban magyarok, és itt az a pont, ahol újra Liszt Ferenc működése jut a tollunk hegyére, s ahol az ő példája mutatja meg, hogy a magyar irodalom nem jár helytelen utakon, mikor benső szerkezetében próbálja pótolni azt, amit külsőség dolgában a lassan fejlődő nyelv nem tud meghozni; ha ugyan e pótlás nem ér többet magánál a pótolandónál.

A következőket fontebbi útvonalán, amely a zenét és a költői nyelvet egyik fontos sajátosságukban párhuzamosan, sőt az egymás tengelyében rajzolja elénk, s amelybe nagyobb nehézség nélkül a festészetet, a szobrászatot, sőt talán az építőművészetet is beállíthatjuk, több állomást tarthatunk. Mindenekelőtt azt látjuk, ami minden esztétikai vizsgálódás egyik rendes eredménye, hogy a művészetek egy csillagképlethez tartoznak, egymásból megérthetők, egymás tanulságaival kiegészíthetők. Amit főntebb a nyelvről és a zene, hogy úgy mondjuk, faji jellegéről leírtunk, más formában megállja helyét a művészetek egyéb megnyilatkozási formájánál, stílusánál, szelleménél, fejlődésénél, sőt történeti részénél, jelenénél és jövőjénél is. Az így kialakuló tanulságokat a tételes életben szabályoknak szokás nevezni; a múlt eredményei alakítják ki a jövő utait. Veszedeles azonban a folyton mozgó, rezgő életet paradicsomkaróhoz kötni. A művészet egyik büszke alapvonása, hogy nagy művekből és nem nagy logikai kapcsolatokból alkotja ki törvénykönyvét. Az adott esetben Liszt munkálkodása vezetett el bennünket a magyar zene olyan szabadelvű megítéléséhez, amely évtizedek előtt talán még bűn vagy legalábbis vakmerőség lett volna. Lehet, hogy újabb emberöltő múltával más helyzetről ítéhetjük meg a zenét, s egy lángeleme oly utakat, megoldási módokat tár elénk, amelyeket ma még kód borít. A művészet szabályai tehát nem egyúttal a polgári élet szabályai és rájuk azok a taine-i útmutatások, amelyek a görög művészet keletkezését megvilágítják, ma már csak nehezen alkalmazhatók.

Taine a görög szellemi evolúciót a környezet talapzatára állította, a lángeleme alkotásainak gyökerét, hogy népszerűen elkoptatott szót használjunk, a milieuben kereste. A faj, a kor, az intézmények lettek volna a titkos rugók, amelyek az ókori szobrászatot a természet második megjelenési formájává emelték. Kiindulópontul ezt a művészi alapot, amely az ember s a természet nemes házaseletét jelenti, elfogadhatjuk; hiba azonban azt hinni, hogy a szellem mai emelkedett, kijegecesedett, arisztokratisz helyzetében e külső világ hatására szorulna, azt önmagától ne tudná pótolni.

Amit egykor az ösztön parancsolt reánk, azt ma a halandó szellemi életében az értelem, a lélek mélyebb értékeinek folytonos gazdagodása pótolja. Hogy ez a fölfogás megállja a helyét, két érv bizonyítja. Az egyik, hogy ha a külvilág csakugyan döntőleg hatna a művészet kialakulására, akkor e téren Görögország ma is első helyen kellene, hogy álljon. A másik érv, hogy a művészet ezer és ezer éves tevékenységével annyira átment a népek életébe, annyira körülszötte azok utait, áthatotta gondolkodásukat, hogy ma már talán nem a nép a milieu, hanem a művészet. Az egész modern lét nem, méltóságos, független iparkodik lenni, társadalmi berendezkedésünk, törvénykönyveink, intézményeink és magánéletünk a vonalak szépsége, a harmónia, a részek arányosságának, tehát a művészi tényezőknek jogara alá helyezkednek. Már a humanizmus művészetet jelentett; látszólag társadalmi jelentőségük dacára művészi az alap gondolata a szocializmusnak, a liberalizmusnak is. Egyes népek karakterénél ez a hatás szembeszökő, például az olaszoknál, a franciáknál, amelyeknek faja elvesztette régi jellemvonását, míg egyes új világrészek, teszem azt Argentína, társas életök összes megnyilatkozásait művészeti törvényekre iparkodnak állítani. A mai életnek nincs egy oly megnyilatkozása, amelyben a művészetnek több-kevesebb szerep ne jutna.

És itt újra, s ezúttal sorompót szabva rapszodikus elmélkedéseinknek, utoljára térhetünk vissza Liszt Ferenchez, akiben a művészet szuverenitásának egyik nevezetes tényezőjét látjuk. Működése, egy-két udvarias engedménytől eltekintve, végeredményképpen azt mutatja, hogy minden létező dolog középpontjának a művészetet képzelte, minden földi megnyilatkozás szabályait a művészet egységeire vezette vissza, ezzel a szellemi pantheizmus egy új formáját rajzolva meg. Muzsikája így emelkedik túl a négyvonalas birodalmon és alakul át mintegy a nyolcadik műzsává. Liszt törekvése az volt: kulcsot keresni a lét minden viszonylatához, megtalálni a rezgést az utolsó rögben, drótszögben, fahasáiban. Bizonyos, hogy ha író vagy festő lett volna, tollal és ecsettel ugyane cél felé törekedett volna. A természettudományi iskola tehát csak látszólag talált benne ellenfelet, végeredményben mind a ketten meggyeztek abban: minden földi értéket fölismerni, értékesíteni, megvilágítani.

Liszt iparkodásai talán nem mindenben sikerültek, tervei nagy részét megsemmisítette az idő keze, részben a test gyöngesége is határt szabott nekik. Akaratának idegszájai azonban végigfutnak összes munkáin és belénőttek az elmúlt század lelki életének legfontosabb sejtjeibe. Ez a nehézkes külsejű férfi az akarában is lángelme; bátor tehetség, amely fölibe emelkedik a halandó eszközöknek és nem ösmeri működésük földi határait. Ez az oka, hogy tervei nagyobbak voltak, mint fizikai alkotóképessége, hogy műveiben a kivitel nincsen mindig arányban a koncepcióval. Aki azonban azt hiszi, hogy az akarat a lélek fölényét, a célnak az eszközök elé való helyezkedését, a szellem örökkévalóságát és mindenütt jelenvalóságát jelenti, az tisztellett fog visszaemlékezni e sajátságos férfira, akinek széles és mélyvonalú feje, különösen a múlt kódán át nézve, oly élenken emlékeztet az ókori tragédia álarcára.

Következő számunkból

Morel Gyula: Változó értékek világából a transzcendencia felé

Adrian Peperzak: Van-e jövője múltunknak?

Rónay László: A százéves Tóth Árpád

Vajda Endre: Öröktűz

Sz. Bulgakov: Vallás és filozófia

Beszélgetés Frenkl Róberttel

Liszt Ferenc levele a művészet hivatásáról

Liszt Ferencet kora ifjúságától fogva erősen foglalkoztatta az a kérdés, hogy mi a szerepe a művészetnek, kiváltképpen pedig a zenének a társadalom és az igazság, hívó ember nyelvén kifejezve (és Liszt, így vagy úgy, egész életében hívó ember volt) az emberiség és Isten kapcsolatában. Felmerül ez a kérdés már legelső irodalmi munkájában is, egy 1834-ben papírra vetett hosszabb tanulmánytöredékben, melynek címe: „A jövő egyházi zenéjéről”. Ennek legfontosabb gondolatait Liszt megismétli 1835-ben, amikor a *Gazette Musicale de Paris* hasábjain hat folytatásban közli nagyszabású vitairatát „A művészek helyzetéről”,¹ erősen ostromozva kora társadalmának s magának az egyháznak is a művészi élet terén tapasztalt visszasságait, egyúttal részben máig érvényes programot adva azok fölszámolására. E fontos írás a *Világosság* júniusi számának mellékleteként Zoltai Dénes közreadásában épp most válik magyar nyelven teljes egészében hozzáférhetővé.² Liszt rögtön a tanulmány elején leszögezi, hogy a művészek helyzetének problémái szorosan összefüggnek az egész társadalom legfontosabb kérdéseivel, és helyes megoldásukhoz „mindenekelőtt elengedhetetlenül szükséges egy nagy vallási és filozófiai szintézis”.³ Kora jelentős filozófusainak, elsősorban Lamennais-nek hatása alatt állva, a művészeket Isten kiválasztottjainak tekinti, akiknek feladata, hogy „megtanítsák a közönségnek, a feledékeny és materialista társadalomnak, ... honnan jövünk, hová tartunk, mi a küldetésünk, valójában mik is vagyunk!” A művészeknek kezdeményező, apostoli-papi szerepet tulajdonít: „... úgy látszik, maga Isten választotta ki őket, hogy az emberiség legnagyobb érzéseiről tegyenek tanúságot és azok nemes letéteményesei legyenek...”⁴ Magának a zenének legfőbb feladata, hogy a nép és Isten között kapcsolatot teremtsen, „tegye jobbá, erkölcsösebbé, vigasztalja meg az embert, áldja és dicsőítse Istent.”⁵ A huszonhárom éves, erősen kritikus szellemű, de lelkes, a változtatás lehetőségében bízó ifjú Liszt szeme előtt így rajzolódik ki a jövő ideális zenéjének képe: „lényegét tekintve vallásos, erős és hatékony; e zene, melyet jobb kifejezés híján »humanitáriusnak« nevezünk el, kolosszális arányokban egyesíti majd a SZÍNHÁZAT és a TEMPLOMOT. Egyszerre lesz drámai és szent, pompás és egyszerű, patetikus és ünnepélyes, heves és fékevesztett, viharos és nyugodt, derűs és gyöngéd.”⁶ Ez a zene nem egy szűk rétegé lesz, hanem „minden társadalmi osztály egyesül egy közös, vallásos, nagyszerű és fenséges érzületben”, „a költő és a muzsikos nem mondja többé: »a közönség«, hanem: »a NÉP« és »ISTEN«”.⁷

Nem célunk most teljes egészében ismertetni és értékelni Liszt említett tanulmányát vagy annak csupán az egyházi zenével kapcsolatos fejezetét. Mégis szükségesnek véltük e fontos gondolatokat felidézni, mielőtt bemutatnánk közleményünk tulajdonképpen tárgyát, egy csaknem három évtizeddel későbbi, 1862 májusában írt Liszt-levelet. Ez ugyancsak azt a kérdést boncolja (természetesen egy magánlevél jóval szerényebb keretei között), hogy miként közvetítsen a művészet Isten és az emberiség között, s hol van a művész helye ebben a folyamatban.

A levél címzettje Luigi Taparelli d’Azeglio jezsuita atya, az egyházi zene egyik első itáliai reformátora, esztéta, művészeti és főként zeneelmélet-író, a *Civiltà Cattolica* című folyóirat szerkesztője. Taparelli recenziót kívánt közölni egy honfitársának, A. Brentazzolinak levelek formájában írt művészetelméleti könyvéről, s a könyvhöz kapcsolódva kifejtette saját, a skolasztikus elvek alapján álló esztétikáját. „A szép értel-

mezése Szt.Tamás elvei szerint” című recenzió-tanulmányának vázlatát Lisztnek is megküldte. Lisztnek igen jólesett, hogy Taparelli a publikálás előtt álló közleményben külön is megemlítette azt a levelet, melyet Brentazzoli még az 1830-as évek végén írt az Itáliában koncertező ifjú Liszt védelmében, a kor egyik legnagyobb művészeinek nevezve őt. – Azóta mozgalmas évtizedek teltek el Liszt életében: hallatlan magasságokba ívelt, majd 1847 végén lezárult koncertező virtuóz pályája, amire a zeneszerző és karmester termékeny, mozgalmas weimari éveit következtek, hogy azután 1861 végén Rómában letelepedve, sok harcon és csalódáson túl, elsősorban az egyházi zene megújításával foglalkozzék. Több nagyszerű egyházi kompozíció áll aranyfedezetként a háta mögött: mindenekelőtt az 1855-ben írt és egy évvel később bemutatott „Esztergomi mise”, melyet saját bevallása szerint „inkább imádkozott, mint komponált”.⁸ Liszt már nem olyan heves, mint az ifjúkori tanulmány megírásának idején; másként látja a szakrális és a profán zene egymáshoz való viszonyát, s az egyházzal inkább a tisztelet és engedelmesség, mint a kritika hangján ír. Töretlen azonban az a hite, hogy a zene utat mutathat az isteni Igazság felé, mégpedig a maga sajátos, indirekt módján.

Gondolatait Liszt érdekesen foglalja össze Taparellinek írt köszönőlevelében, melyet Pietro Pirri jezsuita atya közölt nyomtatásban, a *Civiltà Cattolica* 1928. május 19-i számában, az „Il P. Luigi Taparelli d’Azeglio artista” című, név nélkül megjelent tanulmányban.⁹ Ez az írás a Liszt-irodalomban gyakorlatilag ismeretlen és hozzáférhetetlen; nem is került be Charles Suttoninak Liszt nyomtatásban megjelent levelezését földolgozó nagyszabású bibliográfiájába.¹⁰ Épp ezért most teljes egészében közöljük (kissé körülményes fogalmazása ellenére) az eredetileg francia nyelven írt levelet.

Főtisztelendő Atya!

Róma, [18]62. május 22.

Csak végtelenül hálás lehetek azért, hogy nevemet is megemlítette azon a néhány lapon, melyek kiemelik dr. Brentazzoli a „formáról és a művészet jövőjéről” írt leveleinek érdemét, s nagy megelégedésemre szolgál, hogy úgy látom, e tárgyban véleményem teljesen egyezik azzal, amit Ön kifejt. Akárcsak Ön, Főtisztelendő Atya, én is úgy hiszem, hogy nem szabad a szent és a profán között bántó fogalomzavart teremteni, mert ezáltal egyik is, másik is zsákutcába jut, hiszen minden dolog csak úgy tud tökéletesen megfelelni a céljának, ha a maga sajátos közegét foglalja el. Az Ön mély és tisztán látó tudománya ritka pontossággal vonja meg a *Jó* és a *Szép* részének határait; az előbbinek oktatómunkáját a papságra bizza, ugyanakkor nem vitatja el az utóbbitól az apostoli hivatás néhány gyümölcsét. Ha a művészet áthágná saját korlátait, s meg akarná magát tenni az igazság tanítása és az isteni kegyelmek közlése egyenes közvetítőjének, ez persze nincs megtiltva számára, de a maga módján feltétlenül részt kell vennie azon szent érzelmek terjesztésében, melyek Isten felé, az Egyház felé vezetnek el és vissza bennünket – s következésképpen Ön felé, aki az Úr papja! Ha [azonban a művészet] működése inkább közvetett, talán nem kevésbé hatékony; ebben reménykedtem mindig, valahányszor megkíséréltem, hogy az Úr dicsőségét zengjem, hangomat egyesítsem a nagy Kóruséval, mely Őt áldja e földön, és énekemmel hozzájáruljak a legfőbb áldozat szertartásához, amelyet a papság a szentmisében ünnepel. Ilyesfajta szándék talán nem is idegen több különféle műalkotástól, midőn az őket létre hívó gondolat nem választja el törekvéseit azoktól a viszonylagos igazságoktól, melyek az emberi szellem történetében megtört sugarai az abszolút Igazság egyetlen tüzeinek.

És ki érti mindezt Önnél jobban, Főtisztelendő Atyám, aki figyelemre méltó tanulmányában, „A Szép értelmezése Szt. Tamás elvei szerint”, melyet oly nagy érdeklődéssel olvasok, annyi tökéletes dolog között így ír: „... az erkölcsi Szép elbűvölhet, mint tökéletes rend, amennyiben ismérvei tökéletesen megfelelnek az erkölcsi rend eszméinek”. És később: „Ebből megjelenik az egyház, telve kormányzó és az emberlélek mélységeit ismerő bölcsességgel, mely oly nagy áron is fenntartja – a képrombolók szentségtörése és a protestáns túlbuzgóság aggályai ellenére is – a szentképek használatát és a keresztény hősök kanonizálását, kik ennek az erkölcsi Szépnek eleven képmásai, mely a szem útján megnyitja a szíveknek az utat a Jóhoz, kettejük közül az elsőszülötthöz.”

Mindig is úgy gondoltam, e szép szavakkal összhangban, hogy Isten egyetlen adománnyal látta el az embert: az *alkotás* adományával, amelyet az ember (s ezt az ön doktrínája oly jól határozza meg!) a művészetben birtokol, abból a célból, hogy a Szép érzelmével hasson a szívekre, miként a Jó a meggyőzés erejével hat az értelemre – hiszen a Szép az igazság ragyogása, miként a Jó annak gyakorlata.

Már csak az van hátra, Főtisztelendő Atyám, hogy ismételten kifejezzem igen hálás köszönetemet azért a sok örömért, amit szép írásának olvasásakor átéltem, különösen azért, mert éreztem, hogy nézeteim a művészetnek az emberiség körében való küldetéséről olyannyira egyeznek az Ön gondolataival.

Számítok rá, hogy rövidesen élőszóval is szerencsés lehetek kifejezni köszönetemet; addig is maradok

tiszteletteljes és odaadó szolgálja
Liszt F.

JEGYZETEK

1. *Gazette Musicale de Paris*, 1835. máj. 3., 10., 17., júl. 26., aug. 30., okt. 11. Válasz a cikksorozattal vitázó közleményekre: nov. 15. Együtt közölve: F. Liszt: *Pages romantiques*. Kiad. Jean Chantavoine, Paris, 1912. Német fordításban: Franz Liszt: *Gesammelte Schriften*. Kiad. Lina Ramann, Leipzig, 1880–83, 2/I. köt. – 2. Cikkünk nyomdába adásakor Zoltai közleménye még sajtó alatt volt, ezért az idézeteket a francia eredetiből készült saját nyersfordításunkban közöljük. – 3. *Pages romantiques*. 3. p. – 4. Uo. 4. p. – 5. Uo. 66. p. – 6. Uo. 66. p. – 7. Uo. 67. p. – 8. „... kann aber wohl sagen, daß ich mehr daran *gebetet* als *componirt* habe” – írja Wagnernek 1855. máj. 2-án. *Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt*. 3. kiad. Közread. Erich Kloss, Leipzig, 1910. Nr. 182. – 9. A szerző nevét a weimari Goethe/Schiller archivumban található, kéziratos dedikációval ellátott példányból ismerjük (Liszt–Nachlaß 298/12). – 10. Charles Suttoni: *Franz Liszt's Published Correspondence, an Annotated Bibliography. Fontes Artes Musicae XXVI*. Nr. 3 (1979).

Számunk írói

Lukácsy Sándor irodalomtörténész

Eckhardt Mária zenetudós

Paul Merrick jelenleg hazánkban dolgozó angol Liszt-kutató

Legány Dezső a Zeneakadémia professzora, zenetudós

Jean-Louis Declais teológiai professzor, Algír

A vallásos Liszt

„Legdrágább anyám, te tudod, hogy ifjúkoromban mindig a szentek világába képzeltem magam. A mennyország mindennél nyilvánvalóbbnak tűnt nekem, semmi sem volt igazabb és áldottabb Isten jóságánál és irgalmánál. Életem minden tévelygése és bűne ellenére, soha senki és semmi nem volt képes megrendíteni a halhatatlanságba és az örök üdvösségbe vetett hitemet, azt a hitet, melyet a doborjáni és a frauendorfi, a bécsi Mariahilf, a loretoi Notre-Dame és a párizsi Páli Szent Vince templomban imáimmal nyertem.”

Igy írt az ötvenéves Liszt 1862-ben Rómából idős édesanyjának Párizsba. Az említett templomok csodagyerek-éveinek állomásai, Magyarországról kiindulva, Ausztrián keresztül Párizsig, mely kamaszkorától ifjú férfikoráig otthona volt. Liszt még gyermekkorában megismerte Pater Albach ferences atyát Eisenstadtban (Kismarton), akit később, 1848-ban meglátogatott, hogy neki ajánlja a ma *Szekszárdi mise*ként ismert művének első változatát.

Liszt ifjúkora éveit gyakran kifejezte a vágyát, hogy pap szeretne lenni. Erre apja a következő, híressé vált válasszal felelt: „Az igazi művész útja nem a valláson keresztül vezet; de a kettő egy úttá válhat számára. Szeresd Istent, légy jó és becsületes, és minden magasrendűt elérsz a művészetben. Ne az egyházhoz, hanem a művészethez tartozz.” Liszt azt írja, hogy tizenhét éves korában: „Alázattal és könnyek közt könyörögtem, hogy beléphessek a párizsi szemináriumba...” Liszt Ádám 1827-ben meghalt, és attól kezdve Lisztnek zongoratanításból egyedül kellett eltartania édesanyját. De az egyház vonzása megmaradt, az az érzés, mely Liszt szerint: „1830-ban elvezethetett volna a szemináriumba, és később a papsághoz. Anyámnak nem volt más támasza rajtam, egyetlen gyermekén kívül – és Bardin abbé, maga is amatőr zenész, talán túlságosan számolt az én kis koraérett hírnevemmel, amikor azt tanácsolta, hogy művészi hivatásommal szolgáljam Istent és az egyházat...”

A párizsi forradalom 1830 júliusában arra ösztönözte a tizennyolc éves Lisztet, hogy fölvázzoljon egy *Forradalmi szimfóniá*-t, mely a Marseillaise-en s más témákon alapul, beleértve az Ein'feste Burg ist Unser Gott kezdetű korált is. A kompozíció befejezetlen maradt. Erre az időszakra vonatkozóan írja Liszt: „Lamennais már 1830-ban ezt a mottót adta a L'Avenirnek: »Isten és Szabadság«. Azonnal, nagyon komolyan magamévá tettem ezt a mottót... mert Isten, a szeretet és a szabadság, a munkában rejlik.” Lamennais abbé hatása nagyon fontos volt a fiatal Lisztre. Ténylegesen ez volt talán a legnagyobb nem zenei hatás Liszt egész életében.

1833-ban Montalambert találkozott Liszttel, és így ír Lammennais-nek márciusban: „Nem emlékszem, hogy valaha is találkoztam volna őszintébb lelkesedéssel, mely az utóbbi időben egészen a mi vallási és politikai tanításunkra összpontosul; ezek reális és gyakorlati hithez vezették el.” Liszt az előző évben találkozott Marie d'Agoult grófnővel, 1833 nyarát együtt töltötték Croissy-ban, a grófnő otthonában. Itt komponálta Liszt az „*Harmonies poétiques et religieuses*” (Költői és vallásos harmóniák) című zongoradarabját, mely Lamartine költészetén alapuló programzene. Később, weimari éveit alatt (1848–1861) átírta *Pensée des Morts* (Gondolatok a halálról) címmel, és feldolgozta benne a 129. zsoltár (De profundis clamavi ad te, Domine) gregorián dalját. Ugyanezt a témát alkalmazza Liszt egy 1834-ben keletkezett, zongorára és zenekarra írt *De Profundis, Psaume Instrumental* című művében, melyet Lamennais-nek ajánlott. Ez a kompozíció mindmáig kiadatlan.

Amikor Lamennais 1834-ben megjelentette *Parole d'un Croyant* (Egy hívő szavai) című könyvét, Liszt – a lelkesedéstől szinte önkívületben – így írt a szerzőnek: „... az Ön utolsó oldalai elbűvöltek és lenyűgöztek, szomorúsággal és reménnyel töltöttek el! Istenem, milyen nagyszerűek!... Főnségesek, profetikusak, isteniek!... Micsoda zseni, micsoda nagysága a szívnek!... A mai naptól nemcsak annak a néhány kiválasztottnak, aki hosszú ideig szereti és követi Önt, hanem az egész világnak egyértelművé vált ettől az utolsó bizonyítéktól, hogy a XIX. század kereszténysége, sőt, az emberiség egész vallási és politikai jövője az Ön kezében nyugszik!” A levél májusban kelt, majd Liszt szeptember–októberben meglátogatta Lamennais-t. A két időpont között XVI. Gergely pápa a „Singulari Nos” kezdetű enciklikájában lázítás miatt elítélte a *Paroles d'un Croyant*-t. Lisztnek ebből az időből származó véleményét a Marie d'Agoult-hoz írott leveleiben olvashatjuk (a grófnő nem értett egyet Lamennais-vel). Lamennais egyházkritikája egy irányba mutatott Liszt kritikájával az egyházi zenéről. Lamennais bretagne-i, La Chênaie-i otthonában tett látogatása után Liszt írt egy cikket *A jövő egyházi zenéje* címmel a *Revue et Gazette Musicale* számára 1835-ben. Az egyházba vetett hite mégis megmaradt. Így írt 1834-ben: „És valami még mindig azt súgja nekem, hogy Róma nem halott, csak alszik, és talán nincs is olyan messze az a nap, amikor újra éled angyali pompájában, erősebb lesz, mint valaha, és jósággal megbölcsséggel uralkodik a világon.” De ekkortájt írja ezt is: „Lamennais-t éppen most függesztette fel a püspöke, Róma is hamarosan közbeszól. Lesz-e bátorsága Lamennaisnek elfogadni? Remélem, bár nem tudom elhinni. Valószínűleg azt fogja mondani: »Róma nincs többé Rómában, Róma ott van, ahol én vagyok.«” A *Paroles d'un Croyant*-ról írja: „Méltányolom az összes bírálatot és okos megjegyzést, amit erről a nagyszerű könyvről írtak. De akár Ön, akár én vagy mindketten nyugodt lelkiismerettel köveznénk-e meg azt a nagyszerű papot, aki szenvedélyes szavakkal és ihletett tollal szentelte meg az Emberiség két fő dogmáját, a Szabadságot és az Egyenlőséget?” Látogatása alatt Liszt így ír Lamennais-ról: „Csodálatos ember, bámulatos, egészen rendkívüli... emelkedettség, odaadás, szenvedélyes tűz, éles elme, mély ítélőképeség és gyermeki egyszerűség, fenséges gondolkodás... Magát soha nem hozza szóba. Mindig Krisztus, mindig a másokért hozott áldozat, és a szegény, a gúny, a nyomorúság és halál tudatos elvállalása!”

A jövő egyházi zenéjéről írt cikkében Liszt így álmodik: „Nemzeti, erkölcsi, politikai és vallásos énekek, dallamok és himnuszok, melyeket a nép számára írnak, a népnek tanítanak és a nép énekli: igen, munkások, napszámosok, kézművesek, a nép fiai, lányai, férfiai és asszonyai fogják énekelni.” Kijelentette, hogy „egy újfajta zene megteremtése nélkülözhetetlen ma. A további céljait tekintve *emberbarátinak* nevezném el. Ez a zene legyen lelkesítő, erős és hatásos... hatalmas mértékben egyesítse a színházat és az egyházat; de ugyanakkor legyen drámai és szent, pompás és egyszerű, ünnepélyes és komoly, tüzes és zabolátlan, viharos és nyugodt, tiszta és heves.” A 19. században általános szokás volt a katolikus templomokban, hogy a miséken operaszíndarabokat énekeltek – ebből a tényből indult ki Liszt zenei reformja. Így panaszkodott: „Hallod? Abban az ünnepélyes pillanatban, amikor a pap fölemeli a Szentostyát, hallod, a szerencsétlen orgonista variációkat játszik a *Di piacer mi balza il cor* vagy a *Fra Diavolo* dallamára? Szegény! Botrány!”

Virtuóz periódusa alatt komponálta Liszt a *Le Forgeron* (A kovács) című kórusművét Lamennais-nek a társadalmi igazságtalanság és az elnyomás reformját sürgető szövegére. Az *Arbeiter-Chor* (A munka himnusza) című kórusművének szövegét – melynek írója nincs feltüntetve – szintén Lamennais-nek tulajdonítják.

1846-ban Scitovsky János pécsi püspök meghívta nádasdi nyári rezidenciájába, és megbízta Lisztet, hogy írjon egy misét a székesegyház újjáépítésére. Még az épület helyreállítása előtt Scitovsky Magyarország primása lett, Esztergomba költözött, ahol

a székesegyház szintén restaurálás alatt állott. A megbízást megváltoztatták, és Liszt 1855-ben megírta az *Esztergomi misét* az újraszentelési ünnepségre.

Az 1848-as forradalom kezdetben fölélesztette Liszt 1830-as lelkesedését, különösen akkor, amikor Franciaországban Lamartine vezetésével egy ideiglenes forradalmi kormányt iktattak be. „Lamartine nyilatkozata, mely olyan ékesszólóan védelmezi a békéért való harcot, egyike azoknak az írásoknak az életemben, melyek a legnagyobb megelégedéssel töltötték el...” Az 1848-as magyarországi eseményekre hazafias tisztelegsként a *Hungaria kantátá*-val, majd később a *Hungaria* szimfonikus költeménnyel válaszolt. A *Funérailles* című zongoradarab, melynek keletkezése: „1849 október”, ünnepélyes emlékezete azoknak, akik meghaltak. De a vázlatban maradt *Forradalmi szimfónia* feltámasztása helyett megírta az *Héroïde Funèbre* című szimfonikus költeményt, melyben az elesettekre emlékezve a Marseillaise-t idézi.

Amikor az 1848-ban Rómából menekülésre kényszerült IX. Piust Louis Napoléon francia csapatai visszasegítették trónjára, Liszt véglegesen a császár mellé állt. 1848 szeptemberében így ír: „Gyávaság és gyerekesség nélkül visszatérek – jobban, mint valaha – nézeteim kiindulópontjához, a kereszténységhez.” 1851-ben egy weimari látogatója megjegyzi: „Elvállalja (ti. Liszt) a szigorú egyházi katolicizmus védelmét... és elhatározta, *se rejetter fortement dans le système catholique*...” (hogy erőteljesen bekapcsolódik a katolicizmusba).” Korábban Liszt azt mondta egy weimari ismerősének: „Én lennék az első, aki válaszol a hadsereg hívására, vérem fölládozásával... ha... ez a világnak békét, az emberiségnek boldogságot adhatna. De ki hiszi ezt?” Amikor Louis Napoléon 1873-ban meghalt, Liszt így írt: „Őszintén hittem annak idején, és most is hiszem, hogy Napoléon uralkodása tartott leginkább lépést korunk követelményeivel és fejlődésével. Nemes példát mutatott... nagy tetteket valósított meg vagy kezdett el... Rómában és más országokban védelmébe vette az egyházat... komoly figyelmet szentelt a vidéki emberek és a munkásosztály sorsának és érdekeinek; bőkezű és bátorító volt a tudósokkal és művészekkel – mindezek történelmi tények...”

1847-ben Kijevben Liszt találkozott Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnővel, aki 1848-ban elhagyta Oroszországot és Weimarba költözött. Rendkívül gazdag, vallásos kékharisnya volt, aki osztotta Liszt katolikus nézeteit. Később Rómában élt, írt egy sor könyvet, többek között a *Causes intérieures de la faiblesse extérieure de l'Église* en 1870 (Az egyház külső gyengeségeinek belső okai 1870-ben) című 24 kötetes munkát. Liszt veje, Emile Ollivier (Liszt soha nem házasodott meg, de d'Agoult grófnőtől 1835–39 között három gyermeke született) írta a hercegnőnek: „Azt hiszem, Ön nagyon bátor Lamennais-féle katolikus nézeteivel, s ezért indexre fogják tenni.” Ez meg is történt 1877-ben és 79-ben. A hercegnő a weimari időszak jó részét azzal töltötte, hogy elintézte válását protestáns férjétől és hozzámeheessen Liszthez. Az ügy végül is eljutott a Vatikánba, s a hercegnő 1860-ban személyesen ment Rómába, hogy érvényteleníttesse előző házasságát. Liszt a weimari évek alatt ért zeneszerzővé. Ekkor írta a *Faust* és a *Dante szimfóniá*-t, 12 szimfonikus költeményt, 2 zongoraversenyt, a *h-moll szonátá*-t és a *Szent Erzsébet legendája* első részét. De pályája döntő irányát az *Esztergomi mise* adhatta meg. Ez Liszt egyik mesterműve. Az 1856-os nagy sikerű bemutató után írja: „Egyrészt nyilvánvaló lett számomra, hogy a feladat, amit e világon betöltek, a nemzeti dicsőség lényeges részét alkotja... Másrészt, mint vallásos és katolikus zeneszerző, jelentős helyet foglalok el a zenében. Ez a művészet számára egy valóban határtalan terület, és hivatást érzek arra, hogy ezt minden erőmmel szolgáljam... Itt is, mint mindenütt, fennáll az alapoktól induló megújítás kérdése, ahogy Lacordaire mondja, el kell hatolnunk az élő forrásokig, ahol az örök élet vizei fakadnak...”

Nem kétséges, hogy Lisztnek az egyházi zene reformjára irányuló lelkesedése közrejátszott abban, hogy Weimarból Rómába költözzön. 1859-ben találkozott Gustav Hohenlohe herceggel, pápai kamarással, akivel elküldte IX. Piusnak az *Esztergomi mise* partitúráját. Hohenlohe 1859. szeptember 28-án írt egy levelet Lisztnek Weimarb, melyben közli, hogy a pápa örömmel fogadta a zenét, és úgy beszélt Lisztről, mint „*vero christiano*”-ról (igazi keresztényről). A levél így zárul: „Nagyon várom, hogy Rómába jövételekor megismerjem az egyházi zene átalakítására vonatkozó tervének részleteit, és ugyanakkor a legnagyobb tisztelettel felajánlok egy szerény lakást magamnál a Vatikánban...”

Hiba lenné feltételezni, hogy Liszt elkötelezettsége az egyháznak korábbi alapvető nézeteinek feladását jelentené. Amikor az *Esztergomi misét* bemutatták Párizsban, egy kritikus így írt: „Mennyi szenvedély, tűz, mennyi harag egy vallásos műben. Nem halt meg a Forradalmi szimfónia szerzője Lisztben.” 1860-ban, Hohenlohe levelének érkezése után Liszt komponált egy *Les Morts* (A halottak) című zenekari művet Daniel fia emlékére, aki az előző évben halt meg huszonkét éves korában. A mű egy Lamennais-versen alapul; orgona-verziója a *Trauerode* (Gyászóda). 1863-ban Liszt Rómában élt, a Monte Marión levő Madonna del Rosario-kolostorban. A *Krisztus-oratórium* komponálása közben írta: „Annak kockáztatásával, hogy még mindig naivnak tűnök számodra, be kell vallanom, hogy Saint-Simon korábban hirdetett elveinek hasznosságát többre tartom, mint amit az államférfiak fogadószoáiban célszerű lenne mondani...” »a legszegényebb és legnépesebb osztály erkölcsi, intellektuális és fizikai támogatása«, »a föld békés kizsákmányolása«, »a tudománnyal együttműködő ipar«, »az istentisztelethez kapcsolódó művészet« és a híres tétel: »mindenkinek a képességei szerint« – mindezek nem tűnnek értelmetlen fantáziálásoknak.”

Ugyanakkor meg kellett védelmeznie hitét Wagnerrel és másokkal szemben. Későbbi éveiben írta Liszt: „Wahnfriedi (Wagner bayreuthi otthona) titkos-tanácsos szerepem tiltja, hogy bosszantsam Wagnert – főleg azért, mert szinte mindenben osztom a véleményét – a teológiát kivéve.” A két nagy muzsikusi nézeteltéréséről a weimari évek levelezésében olvashatunk. 1853-ban például Liszt így ír Wagnernek: „Lass zu den Glauben Dich neu bekehren, es gibst ein Glück (Térj meg újra a hithez, van boldogság), ez az egyetlen igaz és örök dolog. Nem tudok neked prédikálni, megmagyarázni sem tudom, de imádkozni fogok Istenhez, hogy hite és szeretete által hatalmas erővel világítsa meg szívedet. Olyan keserűen gúnyolhatod ezt az érzést, ahogy akard.” 1855-ben a hercegnőnek írja: „Ha elfogadnánk, hogy az Isten létét bizonyító összes metafizikai érveket a semmire redukálja a filozófiai gondolkodás, egy érv akkor is legyőzhetetlen marad: kiáltunk Istenhez, szükségünk van rá, lelkünk vágyódik az Ő szeretetére. Ez elegendő számomra, és nincs több kérdésem. Hívó maradok utolsó lehettemig.”

Liszt 1861-ben Rómába ment, de az ötvenedik születésnapjára, október 22-re kitűzött esküvő titokzatos módon elmaradt. 1863-ban beköltözött a Madonna del Rosario-kolostorba, P. Theinernek, a Vatikán könyvtárosának közvetítésével. 1864-ben Gregorovius följegyzi naplójában, hogy részt vett egy hangversenyen: „Liszt játszott, a pápai kórus énekelt... Hatalmas tapsvihar... Liszt fanatikusan katolikusnak mutatkozik.” A Syllabus Errorum közzététele után Liszt ezt írta: „A Syllabust elfogadom és támogatom – ahogy ez minden katolikusnak kötelessége.” 1865 áprilisában fölvette a tonzúrát a Vatikán Hohenlohe-kápolnájában. Július 30-án letette a kisebb rendekhez szükséges vizsgát, és ettől kezdve Liszt abbénak szólították. Egy ideig a Vatikánban élt, aztán Tivoliban a Villa d'Este-ben, amelyet éppen akkor állíttatott helyre Hohenlohe.

Úgy látszik, hogy itt a történet véget ér – valami azonban még hátravan. Mint klerikusnak Lisztnek joga volt vezényelni a Sixtus-kápolna kórusát, de a kórus akkori

vezetője, Salvatore Meluzzi a modern zene ellenfele volt – és túlélte Lisztet. Liszt egyházi művei nem váltak közkinccsé, kivéve liturgikus műveit, mint az 1866-os *Magyar koronázási mise*. Más kompozícióit, mint például a *Missa Choralist* (1865), az egyházi zene megreformálására írta. Reformja azonban sohasem ment végbe. Ennek ellenére, Liszt jó néhány kórusműve a legjobb darabjai közé tartozik: az *Ave Maria*, a *Salve Regina*, az *Ave verum corpus* és a *Pater Noster*. Hozzátehetjük, hogy nem minden valóságos műve kifejezetten egyházi jellegű. A *Die Glocken des Strassburger Münsters* (A strassburgi dóm harangjai) Longfellow egyik versére készült. Leírja, Lucifer hogyan próbálja elpusztítani az egyházat, és hogyan üzik el az angyalok. Liszt ezt a darabot 1869-ben komponálta, akkoriban, amikor az egyház világi hatalmát veszély fenyegette. 1870-ben Róma olasz megszállásakor Liszt Magyarországon tartózkodott, de később meglátogatta a pápát. „Kihallgatást kértem a Szentatyától. Olyan kegyes volt hozzám, hogy hétfőn este egyedül fogadott, és több mint negyedórát elbeszélgetett velem. Meggyőző szavai mélyen érintettek. Remek egészségnek örvend, és szelleme nem lankad. Miközben az egyház jelenlegi megpróbáltatásairól beszélt, gyönyörűen kifejtette Szent Pál egy szövegét. Ennek lényege, hogy könnyen bebörtönözhetik, megkínózhatják, vagy akár meg is ölhetik a testet, de a szabad és halhatatlan lelket nem érhetik el. Sőt, akik együtt szenvednek Krisztussal, azok osztoznak dicsőségében is.”

Liszt zenéjének stílusa utolsó éveiben megváltozott. Sok műve kiadatlan maradt, köztük vallásos alkotásai is, mint a *Via Crucis* és az *Ossa arida*. E művek zenéje „kísérletezőbb” – profetikus, látomásos, közvetlen, sőt gyakran erőszakos –, a zenetörténészek szerint már előremutat a XX. századba. De látomásuk Liszt ifjúságára emlékeztet: lobogó idealizmusára, sürgető reformtörekvéseire. Mindig ez jellemezte Lisztet, aki nem táplált illúziót sem önmagáról, sem eszményeiről: „Még annak veszélyét is vállalva, hogy elviselhetetlenül beképzeltnek látszom, úgy gondolom, hogy némelyik zene értelmes hallgatókat igényel – emelkedettebb, műveltebb és kifinomultabb szellemeket, mind az előadóművészek, mind a hallgatóság körében – mint ahogy az ember ezzel normálisan számolhat. Talán .. egyszer ... én is megtalálom a magam közönségét. De nem teszek érte erőfeszítést, és alig maradt már időm, hogy erre várjak.”

KALÁSZ MÁRTON

Révkocsma

*vethessék helyedbe a sót
vetették a hamut épp lábfejemre
mire a meghatározhatóból kimenne
sejti, e stigmái se jók*

*a telő majd kintről köszön
mint őszi nyirkosság, körülragyogja
dongó szánk még reggel oly létöröm
„ki a kedvese, ki a foglya*

Csajka Gábor Cyprian verseiről

Szinte mindannyiunkban él valamilyen atavisztikus tisztelet az ősanyák, a nagyszanyák, a család- és nemzetségfenntartó energikus öregasszonyok iránt. Toldi anyjától a Halálfi Cenci nénijéig, a Puszták népétől a Száz év magányig, Déry novelláitól a Parasztregényig emlékszünk a típus irodalmi megjelenéseire. Szőlőt kapálva, beteges, elfajzó gyermekekkel pörölve, a hozzájuk hasonlítva majdnem mindig dekadens unokákról gondoskodva, félretett kis pénzükből a valóságos és jelképes értelembe vett családi ház tégláit összeragasztva, valamennyien az átmentés, az átörökítés, a megtartás névtelen génuszai. Párkakként szövik a sorsunkat. Koronként más-más külső arcot viselnek, de mindig van rajtuk és bennük valami időnek ellenálló, mitologikusan általános, örök vonás. Csajka Gábor Cyprian *Tantra* című kötetében egyebek között azzal az őslétezésünkkel találkozunk, amelyet az efféle öregasszonyok tartós megfigyelése a valamennyire érzékeny emberben óhatatlanul fölkel. Előbb természetesként fogadjuk el jótéteményeiket, aztán feszengeni kezdünk, szégyen fog el bennünk az érdemtelenül kapott gondoskodás miatt, végül, minthogy jóvátételre már úgysem marad időnk és módunk, föl akarunk nőni hozzájuk, méltó feladatot keresünk, másoknak adjuk tovább, amit tőlük tanultunk, de nekik nem viszonzhatunk. Az árvaságból így lehet magasabb rendű „érzelmek iskolája”, egy közép-szlovákiai származású nénikéből személyiségminta és életterv, a nemzedék- és korkülönbségből felnőtt embermegértés, egyetemességélmény. A *Tantra* költőjének erkölcsi tartását, versei emberi és művészi hitelét talán az a hűség alapozza meg, hogy ezt az ősképet mindig a szeme előtt tartja, makacsul vállalja; kettős felismerésről, tudásról tanúskodik szemlélete: „a házba lépni: éj – látni, hogy bent / is elmúlt minden csak az áldozat / fekete lángja tűz át az időn.”

Ez az idézet a *Metafizikai szonettek* római II-vel jelölt részéből való, s jól példázza, hogy Csajka verseiben érzéki konkrétság és meditatív elvonatkoztatás természetes összhangban van, ha tetszik, „ugyanabban a zárt idomrendben” működik együtt. Számára a sípoló rádió, a fuldokló kiskacsák éppolyan megnevezésre váró realitások, mint a kölyöknyál szaga, a léptekből és emlékekből kipusztult irányok vagy a nagybetűkkel írott tagadószó: NEM. Az enteriőr és a kívülnézet, valamint az absztrakció és a látható valósághoz eszelős pontossággal ragaszkodó szemlélet találkozik efféle soraiiban: elvonatkoztatva konkretizál, részletezve általánosít: „alvó templom virrasztó macskatemplom” – ebben a képben (még mindig ugyanabból a versből) először az alvás-virrasztás paradox egyidejűsége készlet tünődésre, utóbb azonban a vizuális ráismerés, a festői reminiscencia. Mintha Korniss Dezsőnél láttunk volna macskaszemet földidéző háromszögletű tetőket; a szentendrei festőiskola látomást realizmus-sal elegyítő pikturalizmusában véljük fölfedezni Csajka egyik legfőbb stúdiumát, táji és művészeti ihletését. A természet (beleértve az ember alkotta „második” természetet, a város élményét) és a kultúra, a hagyomány, a természet megörökítése: számára egyazon viszony két oldala, elválaszthatatlan egység.

Ezzel nem akartunk különleges újdonságot mondani, kötete borítóján Csajka is céloz rá, hogy tagja volt a Vajda Lajos stúdióknak, a szentendrei képzőművészet és az ott kibontakozó autodidakta mozgalom tartósan inspirálta. „a Mester naplójából” című ciklusban különösen gyakoriak a Szentendréről, oda kötődő festőkre, képzőművészekre való utalások (itt található a Vajda Lajos emlékének ajánlott *Embermottó*)

is). Csakhogy kínosan elgondolkodtató, ambivalens ez a versfüzér. Mintha Szentend-re élménye a megmerevedést, az ikonikus tradíciót, a tökély élettellenességét, vonzását-taszítását jelentené Csajkának: „kicsi városomban minden múzeum / lesz minden irányból dől a formalin / *megőrződik* a káromkodás is / szám holografikus nyálhab-jain” (*Szentendre*). Vagy egy mondat a jellegzetes című *izolációból*: „eszméletlenülre dédelget a lélek örökös egyhelyben vándorlása.” Alaklító megfigyelőkészsége (ami egyúttal teremtő fantázia) nyilatkozik meg „a Mester” talányos figurájának kidolgozá-sában. Az ironia és a részvét érzelmi, esztétikai minőségei vegyülnek össze lírai arc-képén. A szerző netán pamfletnek, humoros gúnyiratnak szánta a kis ciklus verseit, de szövegüket elemezve nem érezzük eldöntöttnek a derű és az örület, a csók és a harapás, a szépség gerjedelme és elborzasztó hatása közötti küzdelmet. Az életkorok, „a cinkos Idő” témája is fölcsendül ezekben a rövid monológokban, s végső impresz-zióként talán éppen a bizonytalanságot őrizzük magunkban, önmegvalósítás és si-kertelenség felemás mérlegét, a tökéletlen öregedés groteszk fájdalmát.

A csendélet, a tájkép, a megállított életet ábrázoló műfajok vonzását a mozgást, a lendületes cselekvést kifejezőké ellenpontozza. Hamlet és Fortinbras szembeállítás-a („*A gyerek ügyis megérzi*”), a leírás és a filmszalag verscímeiben kiemelt ellentéte, a metafizika és a dinamika közötti belső küzdelem jelzi ezt az alkati meghasonlást, ket-tősséget. Az elme előrefut, a vegetatív ösztön inkább helybenmaradásra biztat? *Fű és teória* sugallatait nem mindig lehet összeegyeztetni, Csajka épp ezért a harcukat, a benne élő kétféleséget dramatizálja verseiben. Nagybetűkkel, más látványos ti-pográfiai jelzésekkel (keret stb.) is kiemeli „ezt a förtelmeset, ezt a Vagy Vagyot”, a *homlok* és a *fű* jelképes ellentétét. LEHAGY A FŰ URAM, illetőleg: LE KELL-E GYŐZ-NÖM AZ ÉLETEM? – így fogalmazza meg dilemmáját. Morális igényességet jelző fi-nom kérdésföltéves ez, s egyben fölszólítás: az olvasónak is el kell gondolkodnia, hogy az úgynevezett „nagy egészbe” beleolvadva vagy történetesen vele önmagát szembeállítva hajt-e nagyobb hasznot; és vajon ki fogja élvezni ezt a hasznot; és mer-nénk-e dönteni a legújabb „land-artista tervek” elfogadása és aközött, hogy „kikerü-lök egy takarmányrépát”.

A létezés időtlenségébe olvadás és a cselekvő mozgékony-ság ellentéte ötlük sze-münkbe Csajka Gábor Cyprian poétikai eszköztárát figyelve is. A rövid, tömören cél-juk felé törő aforisztikus versek olyan ars poeticát sugallnak, hogy a költészet alanya és tárgya az a személy, „*aki nemsokára meghal*”. Ezek a pontos, telibe találó szavak veszteségekre utalnak és teljesíthetetlen kötelességekre, mert mi más van hátra, mint „az istennel tangózót lekérni” „és hunyorogva tapogatódzva / alagutat fúrni neki a fénybe”. Mégis jólesik fölfedezni, hogy az önátadás, a szenvedést megkönnyítő, meg-szépítő humanizmus gyönyörű programján túl Csajka valami mással is kísérletezik, felrázni, működtetni, mozgósítani szeretne. Szemlélői, tanúi vagyunk a magunk és mások haldoklásának, de azért tennünk kell valamit: „adjátok körbe a koponyát” – így hangzik a *Kis rapszódia* vezérszólama, és a „hangra, illetőleg háromféle betűtípusra” írott neoavantgarde hosszúvers verbális lendülete, stiláris és asszociációs sokfélesége nyelvi, költői eszközökkel fejezi ki a cselekvő ember jelenlétének, időbeli önmegvaló-sításának feladatát és praxisát, a vers írását, mondását, olvasását változtatva egyfajta happeninggé, vagy ahogy Csajka mondja: „performance”-szá. Vagyis hadar, sodródik a szavak árján, a szövegelés, a megállíthatatlan beszéd önkívületében keres mentsé-get? megoldást? mindarra, ami másként elintézhetetlen, „kék csönd”, „nagy kék sem-mi”. Hosszúverseiben jobbra ezzel kísérletezik, a végesség szorongásával a szó-áradat végtelenségét szegezné szembe. A műfaj poétikájának egyik éltető eleme a sza-badvers áradó ritmusa, amelyik a mondatformálásban, a gondolatpárhuzamokban, a szójátékokban, a vendégszövegek alkalmazásában, a ciklusok megszervezésében egyaránt érvényesül. Fájdalom, kétségbeesés érzik az abbahagyhatatlan tánc, ritmus

efféle kultuszában, ráriadunk a fegyelem és ráció védőfegyverzetének fogyatékos-
gára, dionüszoszi erőknél való kiszolgáltatottságunkra. A félig prózai szabadvers az
érverés lüktetését követi, a lélegzet huzamos kitartása, a „tantra”-szerkezet és -ütem
felel meg költői koncepciójának. Itt-ott a whitmani eredetű szabadvers hagyományai-
ra ismernénk rá a hosszú, de megszakított, folyamatos, de tipográfiailag mégiscsak
szabdalt sorokban, máskor viszont a Németh László-féle tagolóvers elméletére gon-
dolunk, nem-jambikus ritmusemlékek idéződnek föl „ebben a / jelképekkel és vér-
rel / ebben a monumentális / kontratérben”, amelyen ezúttal nem a kötetcímadó
vers Kelet-Európája, hanem Csajka lírája értendő. Mert idevaló, történelmi és kultu-
rális régiókban otthonos költő, ismeri és megfejteni akarja a Lajtától keletre élő kis-
népek Bibó leírta nyomorúságát: „EZEK IS MI VAGYUNK” / feleli egy munkaszolgá-
latos költő a berúgott álzsi- / dóknak és álantiszemitéknek valahol budapest és a /
nagy happener vadászgöreyekből sorozott pacifista / rohampártja közt” (*Tantra*).

Nemcsak deklarálja a kelet-európai sorsközösséget, költőhöz illően motívumokkal,
jelzőkkel, a szófűzés módjával érzékelteti hovatarozását. Kicsinyítő képzői szláv
gyöngédséget árasztanak, szívesen hivatkozik szlovákiai, lengyelországi emlékekre, és
olyan hazai pályatársakra, költőbarátokra, akik hasonló irányban tájékozódnak.
„Káeurópaiakkal és nemkáeurópaiakkal” nem vállal közösséget, ezek ellen a fogal-
mak ellen jó előre tiltakozik. Tágabb, vállalhatóbb hazát keres, amelybe nagyanyjá-
val, „szredoszlovenszko / szőke asszonykájával” ő maga is, Vajda Lajos és társai is
beleillenének.

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN

Wahlheim-románcok (8.)

A. Kleskeňová emlékének

*Talán ha akkor, a halál-feszes
arcodban, rásimult homlokodban képzeltem
égni gyertyát.*

*Nem voltam nőlélek-kópia, csupán
vadidegen lángok,
s amiért tovább is szeretnélek ezzel,*

*ellenkezésül akár.
Ez lehetne most ,zsúfolt-németül’
valamilyen bádoglapdongás,*

*létnyelvi prófécia, hatalmas
égi aggály a kívülszánt
gyomorra,*

*„ellenkezésül akár”.
Kettőnkről egyetlen mondat,
vagy mondatban,*

*összemérgeződve!
A szemeim és az agyam között van,
vér-kent határüveg,*

*ahogy már többször
azelőtt is. Átkattansz,
mint aki saját örjáratával távozik,*

*viszket a metszőfogam, pereg
utánad a cérna. És lassan,
ok nélkül, új szagú folyamkövek.*

Wahlheim felé – „vidd hírül” –

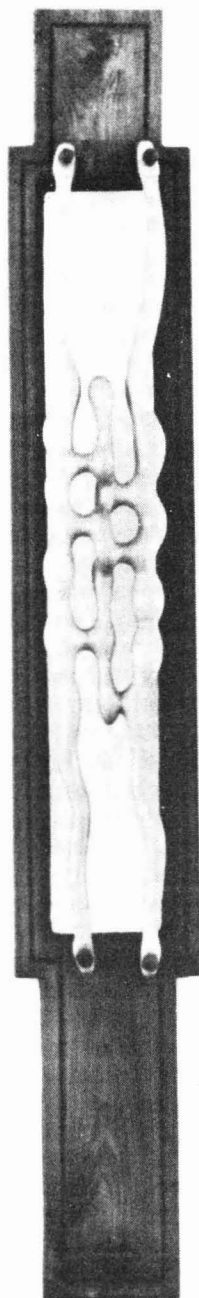
*szívesen elüldögélne
ha ez lenne első mozdulata
első mozdulatlansága*

*így: a gondolat nyerslétét
betöltve nem lehet bűne
és anyja sem*

*„hogy születni tudtál Uram
az mindenképp kard és lambda-jel
a pajzson – Lakedaimón”*

*ne lássa élni!
az idő nem lány nem nő és nem
asszony „csak már-már a semmié”*

*és ahol szó lesz az egy-meleg
földön:
szeplőtelen a vér*

Itthon

Aludtam, amikor P. délután beállított hozzám. Emlékszem, első kérdésem az volt, hogy hány óra van, de P. csak állt hóna alatt egy üveg borral az ajtóban és nem válaszolt. Mondtam neki, jöjjön be, ha már felébresztett, most már mindegy. Udvariasan megköszönte, elment mellettem, be a szobába, leült az ágy szélére és bontani kezdte az üveg bort. Azt mondtam neki, csak magának töltsön, én nem iszom. Azt felelte, jó, neki mindegy, de most egyébként sem inni jött. Erre én nem szóltam semmit. Miután megivott két pohár bort, elszívott egy cigarettát, P. odalépett hozzám és a vállamra tette a kezét. Számít rám, mondta, számít rám, segítenem kell. Azt válaszoltam, nem tudom, miről van szó, addig nem ígérek semmit. Kicsinyes és korlátolt vagyok, felelte erre. Jövő héten Párizsba utazom, mondtam, nekem ez mindegy. P. nevetett. Bajban van valaki, mondta, egy ember van bajban. Méghozzá nagy bajban. És most nekünk, barátoknak segítenünk kell. Azt mondtam, nem ismerek senkit, nincsenek barátaim, és nem is kellene. P. ült, nem szólt, itta a bort. Elmegyek, szólalt meg végül. Pedig számítottam rád. Ránéztem. Szerelem, kérdeztem. Éreztem, hogy lelkemben megmozdul valami. P. nem válaszolt. Megyek, mondta, és sután az ajtó felé indult. Kértem, hogy várjon, ittam én is egy pohár bort, felöltöztem, aztán lementünk az utcára.

P. egy közeli ivóba vitt. Leültünk, konyakot rendelt. Levelet hozott nekem a posta, szólalt meg, egy régi ismerősöm írta. Egyszerű történet, elvett egy nőt, éveken át gyűjtötték a lakásra a pénzt, gyerekük született, végre kiutalták nekik a lakást, néhány hónapos együttlét után összevesztek a nővel, a férfi inni kezdett, a nő kirúgta a lakásból, és maradt a gyerekekkel. Ismerősöm az utcára került. Megkérdeztem P.-től, mi közöm mindehhez. A képes lapok ilyesmivel vannak tele. Nem válaszolt, kortyolta a konyakot. A levélben, folytatta, a levélben egy kérés volt, meg pénz is a kéréshez, azt kérte az ismerős, hogy P. vegyen egy bőrlabdát a fiának, vigye el neki, adja oda, és mondja meg, a labdát az apja küldi, és hogy soha ne felejtse el az apját. Ez egyszerű, mondtam P.-nek. Mi a baj? Azt felelte, hogy a borítékban rengeteg pénz volt. Rendben van, mondtam. Megkérdeztem, abból a pénzből iszunk-e most? Nem válaszolt, csak bólintott. Felugrottam, megragadtam P.-t. Néhányan odajöttek, ránk szóltak, ha nem hagyjuk abba azonnal, hívják a rendőrséget, ebben az ivóban nem szoktak verekedni. Türelem, mondta végül P., elmagyarázom. A levél állítólag a kórházból érkezett, ahol a férfi két nappal ezelőtt öngyilkos lett. Pontosan miért volt a férfi kórházban, azért-e, mert már előbb öngyilkos lett és ott próbálták megmenteni, vagy másért-e, és végül ott lett öngyilkos, azt nem lehetett tudni. P. telefonált a kórházba, de nem mondtak neki semmit. Megkérdeztem, mikor temetik a férfit. P. azt válaszolta, hogy éppen ma délután. Tudja-e az időpontot meg a helyet? Bólintott, megadta a temető nevét, címét, a szertartás időpontját. Menjünk oda, mondtam, utazzunk ki a temetőhöz. De P. nem akart. Nem szereti a temetőket, magyarázta, és elkínzottan nézett rám. Márpedig, húztam fel a székről, nekem látnom kell azt az embert. Végül P. bólintott, akkor menjünk, mondta, ha neked látnod kell.

Sokáig buszoztunk, míg kiértünk a városszéli, a délnak vezető országút mellett húzódó új temetőbe. Erős, hideg szél fújt, P. a ravatalozó védett falához menekült. Azt mondta, keressem meg a temetést, ő ott marad, vár rám. Láttam, mennyire sápadt, keze erősen reszketett. Állt a fal előtt és kért, ne haragudjak rá, tudja, most cserben hagy, de nem bírja a sírokat, a sírköveket látni. Mondtam neki, ne folytassa, álljon

csak ott a falnak dőlve, ne nézzen semerre, hunyja be a szemét, ha kérdezné valaki, mit keres itt, ne is válaszoljon. Elindultam, hogy megkeressem a férfi temetését. P. utánam kiáltott valamit, de nem értettem. Körbejártam a temetőt, sehol nem láttam embereket, csak néhány öregasszony ült a sírkövek között. Visszamentem a ravatalozóhoz. Egy szürke autóból két férfi éppen fakoporsókat rakodott ki, vitték be őket a ravatalozó nyitott hátsó vasajtáján. Odamentem hozzájuk és megkérdeztem, tudják-e, kik vannak a koporsókban. Néztek rám, de nem válaszoltak. Nem tehettem mást, mondtam nekik valami kézenfekvő történetet. Az egyik férfi, miután végeztek a rakodással, odajött hozzám és azt mondta, valószínűleg kihozták azt a személyt is, akit én keresek. Rögtön megértettem, a zsebembe nyúltam, és adtam neki valamennyi pénzt. Mondtam a férfinak, okvetlenül meg szeretném nézni a halottat. A férfi bólintott, aztán intett, hogy kövessem. Körülnéztem, de P. eltűnt. Beléptem a szürke vasajtón, és egy félhomályos, fojtó szagú helyiségben találtam magam. A férfi közben intett a társainak, azok levették az egyik koporsó fedelét. Egy egészen apró, szőke ember feküdt a koporsóban. Jelentéktelen arca volt. Ő az? – kérdezte valamelyik a három férfi közül. Talán, válaszoltam. Soha nem láttam. Aztán sietve kijöttem, még mielőtt elkezdtek volna nevetni rajtam a koporsók között.

P. a temetőkapun kívül, a városba vivő busz megállójában várt rám. Megkérdezte, láttam-e valamit. Nem láttam semmit, hazudtam neki. Azt felelte, talán jobb is így. Sőt, talán csak így a jó. Álltam, nem szóltam. Végül P. azt javasolta, ha visszaérünk a városba, rögtön igyunk meg egy konyakot. Bólintottam, nem tehettem mást.

A városban elmentünk egy boltba és megvettük a legdrágább focilabdát. P. az ujján pörgette, és azt mondta, irigyl a gyerektől, ő is ilyenre vágyakozott sráckorában. Álltunk az utcán, P. hóna alatt a labdával. Megkérdeztem, ismeri-e a nő pontos címét. Mutatta a papirosra felírt utcanévet. Induljunk, mondtam, ne vesztegessük az időt. Jó, felelte P., és félénken elmosolyodott.

Egy lakótelepre érkeztünk, és némi keresgélés után megtaláltuk a kapubejáratot, de zárva volt. P. megnyomott egy gombot a kaputelefonon, majd mikor fentről megkérdezték ki az, azt válaszolta, ő a postás és távirat érkezett. A lift felvitt bennünket a megfelelő emeletre. Az ajtó előtt P.-re rájött a félelem. Csak állt és nem akart becsöngetni. Megsajnáltam. Álljon szembe az ajtóval, mondtam neki, hunyja be a szemét, és gondoljon arra, miért is vagyunk itt. Ha megtalálja az okot, tudni fogja a következményt is. És becsönget. P. bólintott, maga mellé helyezte a labdát, két karját keresztbe fonta a mellén és nagyot sóhajtott. Lassan kifújta tüdejéből a levegőt, rám nézett és elmosolyodott. Jóga, mondta. Nagy franc ez az élet, nézett rám, és megnyomta a csengőt.

Egy nő nyitott ajtót. Nem volt szép, se csúnya, szőke nő volt, egy feleség. P. állt a hóna alatt a labdával, bólintott, de nem köszönt. A nő megkérdezte, kit keresünk. Ő, mondta P., a fia, asszonyom, a fia itthon van? A nő bizalmatlanul nézett ránk. Kik maguk? Honnan jönnek? P. állt és mosolygott. Asszonyom, hajolt meg enyhén, mi fontos ügyben keressük az ön kisfiát. Ez a labda itt a hónom alatt, ez a labda az ön fiáé. A nő nem értette. Talán, mondta félénken, jöjjenek beljebb. Mégse a lépcsőházban beszéljessünk. P. bólintott. Jobb lesz, mondta, és szárazat nyelt. Hát ez az a lakás, nézett rám P., ebbe az előszobába ért haza, itt rakta le a kabátját, itt vette le a cipőjét. P.-re néztem. Ne hülyülj, intettem neki. Miért ne, nézett vissza rám. Prima előszoba ez, mutatott körbe, van fogas, a fogason kabátok, sapkák, sálak, kötöttek, nem kötöttek, gypjából, nem gypjából. Talán arra nyílik a szoba, kérdezte P. a nőtől. A nő bólintott. Kik maguk és mit akarnak, kérdezte tőlem ellenségesen. Asszonyom, hajolt meg ismét P., ez a labda itt a hónom alatt, ez az ön fiáé. Hol van a fia, asszonyom? Hol marad, hiszen beszélünk kell vele, tudja, a labda végett. A nő rám nézett. Honnan jöttek maguk? – kérdezte elkínzottan. Csinált valamit a fiam? P. elmosolyodott.

Nyugodjon meg, asszonyom, a fia nem követett el semmit, nem dobott be ablakot, nem lopott az áruházban, a fia ártatlan. És mi nem kellemetlenkedni jöttünk ide, és különben is bízson bennünk, mi sem érünk rá a végtelenségig. Hol a fia? Ezt a labdát küldik neki. A nő P.-re nézett. Ki küldi? – kérdezte. P. nevetett. Látom már, kezdett el kiabálni, maga is olyan, akár a többi nő, maga sem válaszol, maga is csak kérdez, mindent tudni akar. Elszedni a pénzt, a jókedvet, a bort, a sört, a pálinkát, a levegőt, a nőket, maga is mondja, hogy ne igyál, de egyél, hová mész, kihez mész, miért jössz ilyen későn, miért jössz ilyen korán, miért, miért, miért. Tudja, honnan gurult közénk ez a labda? Egyenesen a túlvilágról, hogy emlékeztessen bennünket mindenre, érti, mindenre. Ez már nem is labda, ez egy guruló emlék, egy emlék. P. elé álltam. Na, eredj innen, szóltam rá, eredj le a ház elé, várj meg a padon. P. bólintott, igazad van, megyek, nem akarok én is kiabálni itt, ebben a lakásban. Óvnom kell magam. Azzal kiment.

Kettesben maradtunk a nővel. A férjem barátai?, kérdezte a nő aggódalmasan. Talán, válaszoltam. Hol a fia, kérdeztem én is. Át kell adnom neki ezt a labdát. A nő a fal mellett állt. De hiszen a férjem két napja halott, mondta. Ez megakasztott. Nem azt mondta, hogy meghalt, hanem azt, hogy halott. Halott végérvényesen. Álltam, kezembem a labda. Hol a fia? – kérdeztem ingerülten. Kérem, ne húzza az időt. A nő kinyitotta mögöttem a lakásajtót, adja csak ide azt a labdát, majd én odaadom a fiamnak. Megráztam a fejem. Kérem, ez nem lehetséges, mondtam. A labda mellé üzenet is van, néhány szavas üzenet a férjétől a gyermekének – és enélkül az üzenet nélkül nem adhatom át. A nő meglökött. Menjen innen, lökött meg ismét, azonnal menjen innen. Hol a fia, kérdeztem. Takarodjon, kiáltott a nő, maga sátán, maga, aki idejön, hogy uszítsa ellenem a gyermekemet, megzavarja szegény fejét, összekeverje egészen, hogy ne értsen semmit. Álltam az ajtóban. Asszonyom, talán mégsem így van, védekeztem halk hangon, gondolkodjon. Menjen innen, hagyjon minket békében, kiabált a nő. Mit tud maga rólunk, azt hiszi, idejön és mindent tud, mindent ért? Honnan jött maga, ki küldte, ki merete küldeni? Közben a szomszédos lakásokból kijött néhány ember és minket néztek. Ez itt, mutatott rám a nő, ez idejön a szegény emberhez, nem tud semmit rólunk, büzlik belőle a szesz, és uszítani akarja ellenem a fiamat. Talán én vagyok a bűnös, talán én öltem meg a férjemet? Tessék, válaszoljon. Álltam a labdával. Talán túlságosan egyszerű dolog, asszonyom, magyaráztam volna, ha csupán a körülményeket okoljuk mindenért. És maga is tudja, nem mehetek el innen addig, amíg nem beszéltem a fiával, amíg nem adtam át neki a férje üzenetét. Beszél-nem kell vele. Az egyik férfi odajött hozzám és megfogta a karomat. Na, menjen innen, mondta, és vezetni kezdett a lift felé. Engedjen el, mondtam neki, engedje el a karomat. Semmi dolgom magával. A férfi még erősebben szorította a karomat és húzni kezdett. Engedjen el szépen, mondtam, de csak húzott tovább. Ekkor megütöttem. Nem erősen, csak a füle mellett, a halántéka körül. Azonnal eleresztett, aztán mindkét kezével megragadozott, és a gyomromba térdelt. Hirtelen egész könnyűnek és gyengének éreztem magam. Én elutazom innen, buggyant ki belőlem a mondat, jövő héten Párizsba visz a repülő. Éreztem, hogy hátulról is megragad valaki, és erősen tarkón vág. Kirántottam magam a férfi kezéből, megpördültem, és arcába ütöttem a fiatal suhancnak. Letepertek, padlóhoz szorították a kezem, amíg meg nem érkezett a rendőrség.

Ültünk P.-vel a rendőrségi folyosón. Végül kinyílt az ajtó, és egy férfi szólt ki, hogy lépjünk be. Beléptünk, azt mondták, ülünk le, és diktáljuk be az adatainkat. Miután ez megtörtént, a férfi az asztal túlsó oldalán megkérdezte, mi is történt valójában. P. beszélni kezdett, elmondta a történetet. Amikor elhallgatott, a férfi megkérdezte, van-e még valami hozzátennivalója. P. megrázta a fejét, nem tud többet mondani. Mi csupán a labda végett mentünk, nem akartunk semmi mást. Afféle lovagias ügy lett

volna, mondta P., de elfajult. A férfi megkérdezte, ki volt valójában nekünk ez az ember. P. azt felelte, neki jó ismerőse volt, barátja is talán. Aztán engem kérdeztek. Azt válaszoltam, hogy nekem is ismerős volt, egy ember, egy ismerős ember, olyan, akár csak én vagy bárki más. A férfi azt mondta, menjünk haza, aztán felemelte a telefont és leszólt, hogy engedjenek ki bennünket a kapun. Mi csak ültünk, bámultuk a csupasz falat és nem mozdultunk. A férfi ordítani kezdett. Nem ér ő rá mindenre, kiabált ránk. Felálltunk, eljöttünk.

A rendőrséggel átellenben levő kocsmába ültünk be. Konyakot ittunk, sokat. Lá-bunknál ott fehérlett a labda. Mi lesz most, kérdezte P., és ivott. Azt mondtam neki, nincsenek ismerőseim, én hamarosan elutazom a városból. Elmegyek Párizsba, mondtam, kiköknének az időből. P. mosolygott. Gondolatban lehetséges dolog, mármint a kiköknés, de a tettek, az ember tettei nem engednek meg ilyen fényűzést. Marhaság, amit beszélsz, mondtam, de tudtam, hogy igaza van. Hamarosan látni fogom a tornyot. Miféle tornyot, kérdezte P., azt válaszoltam, végtére is mindegy, milyen tornyot lát meg az ember, lényeges, hogy meglássa a megfelelőt. Vagy bármi mást. P. ült, aztán megszólalt, azt mondta, részegek vagyunk. De azért irigyel, be kell vallania nekem.

Végül átmentünk egy másik kocsmába, ahol mégis ültek ismerősök. P. alaposan bevitt, egy idő múlva közölte a többiekkel, hogy két fontos dolog van nála, egy vado-natúj bőrlabda meg rengeteg pénz. Ha a többiek egyetértenek az ötlettel, telefonon taxikat rendel, és taxikkal kiutazunk a várostól nem messze található tóhoz, ahol a labdával focizni fogunk, a pénzen pedig bort kérünk az ottani, tóparti kocsmában. Alaposan leisszuk magunkat, szónokolt, és rám nézett. Megsajnáltam. Éljenek a hiénák, az átkozottak, örömkben az asztalt csapkodták poharukkal. Jöttek a taxik, mentünk ki a városból, én az ablaknál ültem, bámultam kifelé. A taxiban zene szólt. Don't worry about me, I'm o.k. Dúdoltam magam elé, bámultam ki az ablakon.

A tó partján P. kifizette a taxikat, aztán meghagyta nekik, hogy éjjel jöjjenek vissza értünk. Ezután az egész társaság bevonult az akácfákkal körülvett ivóba, csak én maradtam magamra a labdával a tóparton. A fejem erősen zúgott a sok konyaktól, eny-he hányinger kerülgetett. Ültem egy kövön és a fűben fehérülő labdát néztem. A kocsmában röhögtek. Lassan felálltam, felemeltem a fűből a labdát, hosszan és erősen égő homlokomhoz szorítottam. Na, eredj vissza a túlvilágra, mondtam a labdának, majd nagy ívben a sötétedő víz közepe felé rúgtam. Mögöttem kiáltottak, de tudtam, erőt kell gyűjtenem, még nem fordulhatok hátra.

FARKAS GÁBOR

Infinitivus

*Nem hagyni elhagyni kellett volna
menni a huzatban büntelen
hallgatni ahogy nyögnek a bükkök
ahogy megzizzen a véres avar*

*Arcomat tartani a szélnek
mindig szemben a záporokkal
az útpadkáról utánanézni
az ablaktörlőt járató kocsiknak*

*Nem gondolni símogatásra
a feledés torkába gyűrni mindent
mint a nyeretlen totószelvényeket
elröptetni a teraszról*

TÖRÖK ENDRE

Pavel Florenszkij

(1882–1943?)

„Eleget bölcselekedtünk már a vallásról, itt az ideje, hogy a vallás közegében műveljük a filozófiát” – írja fő művében Florenszkij, aki az Igazság filozófusa volt, és a tradícionális egyháziasság mögött a pravoszlávia eredeti szellemét kereste (*Az Igazság oszlopa és alapja*, 1913). Szerinte a becsületes filozófiai gondolkodás, ha elutasítja a Kinyilatkoztatás vezérlő csillagát, elkerülhetetlenül „a szkepticizmus poklába” vezet és az ész felemészti önmagát. Minden ítélet egy másik ítélet alá esik a *valódi* feloldás esélye nélkül, míg nem az ész felmorzsolódik az ütközésektől, és az ember számára nem marad más, mint a kétségbeesés. Csak a „hit győzelme” vihet ki az abszolút kételkedés zsákutcájából – mondja Florenszkij –, és akkor „az ész tátongó repedései között az Örökkévalóság kékje ragyog... az ész hamis temploma fölött fellobbannak az igaz és tökéletes irányítás fényei”. Az Igazság elérhetetlen az ész akaratából, bár eszünk az Igazság küszöbéig segíthet bennünket. De egyedül a tiszta hit érti meg az Igazságot. Florenszkij valójában Tertullianus szavát mondja: „Hiszem, mert képtelenség.” Az Igazság az észnek abszurdum, merő ellentmondás, s az ellentmondások között ésszel kitalált szintézis nélkül vezethet csak út a „hit győzelméhez”. Kiművelt agya ellenére, vagy talán éppen azért, mert túlságosan is ismerte a tények esendőségét, Florenszkij, lelki hangoltságát tekintve, misztikus volt. Legmagasabb tapasztalatnak a hit által szerzett belső megtapasztalást tartotta, amelyhez az ész lehet kiváltó tényező, sőt felvezetés, de vele szemben éppúgy lehet akadály, kísértés, a gonosz játéka, és a legtöbbször az is, mivel az ember az ész gögijében él.

*

Ha valaki, hát Florenszkij fel volt jogosítva az ész megbízhatóságának kétségbe vonására. Már pappá szentelése (1911) előtt a tudomány több ágában kimutatta illetékeségét. Univerzális felkészültsége miatt kortársai az orosz Leonardo da Vincinek nevezték. Az újabb katolikus bölcseletből Teilhard de Chardin szellemi párjának mondhatnánk leginkább. Csakhogy ez utóbbi a maga kozmikus világképét egy természet-tudományos kiindulásból formálta, míg Florenszkij munkáiban ilyesmivel nem találkozunk. Miközben a matematika, az elméleti fizika és a csillagászat tárgykörében számos tanulmányt publikált, s emellett festett, zenét szerzett és szimbolista költeményeket írt, majd 1917 után szibériai száműzetéséig (1933) éveken át dolgozott elektromérnökként, bölcseleti nézeteiben nem kívánt tudomány és hit között kötetlen teremteni. Valószínűleg a racionalizmus csapdájától félt, mivel a tudomány tudása legfeljebb egy határig képes követni a hit tudását. Ha pedig a hit területére téved, végzetes bonyodalmakat okozhat, eltévelyedést az evangéliumi tanítástól, az Igazsággal szemben tévtanok elburjánzásának nyitva teret. Keresztény filozófusként mindenestre joggal állította a hit felhatalmazását a lélek beavatására a lényegi igazságba. Tudományával ugyanis az ember jobbára a világot szólítja, míg a hit által Isten szólítja az embert.

Az ész kritikája Florenszkijnek abból a feltevéséből következik elsősorban, hogy a világ létét Isten természetével nem lehet magyarázni. Isten világfeletti. Az Abszolútból nem lehet levezetni a viszonylagost. E tekintetben Florenszkij elutasítja Schelling és Szolovjov nézeteit, miközben éppen Szolovjov hatására maga is feltételezi a *Sophiát*, amely Isten kisugárzása a világba, élő kapcsolat Isten és a világ között. A *Sophia* a teremtmény büntől még meg nem fertőzött természete, amely megelőzi a világot, mivel Isten gondolata a világról. De nem önálló létező, aminek Szolovjov elgondolta. Istent elv, az egység elve az élet törmelékességében. Említett könyvének a *Sophiáról* írt fejezetében összegezve nézeteit, Florenszkij megállapítja, hogy ha a *Sophia* minden teremtmény, azaz a teremtmény lelke és lelkiismerete, akkor a *Sophia* alapjában véve maga az emberiség. Amennyiben az emberiség, akkor, mint az emberiség lelke és lelkiismerete, a *Sophia* legfőképp az Egyház. Az Egyház mint misztikus test pedig, az egyház lelke és lelkiismerete szerint, főleg a Szentek Egyháza. Végül, amennyiben a *Sophia* a Szentek Egyháza, akkor ennek az egyháznak a lelke és lelkiismerete az *Istenanya*, a teremtmény pártfogója, aki könyörög érte az Isten Ige előtt. Szolovjovot követve, Florenszkij a *Sophia* misztikus jelentését összhangba próbálta hozni az Egyházzal, csak éppen a pravoszlávia szellemében használja e jelentést, eltérőleg Szolovjov rejtett panteizmusától. Szerinte a *Sophia* által Isten kegyelméből egy a világ. Ha hiányozna belőle, a világ atomjaira esne, a Káoszba, a semmibe hullana. A *Sophiától* elszakadva az emberi személyiség is elveszti kapcsolatát Istennel, káros, alacsony hajlamainak enged, amelyek átmehetnek démonikus megszállottságba. Ebben az esetben a személyiség egysége felbomlik, az ember élve pusztul és végső soron lelki halál fenyegeti. Ha a fizikai halál a lélek elválása a testtől, akkor a lelki halál, a metafizikai bukás előjeleként, „a lélek elválása a szellemtől”.

*

Egyik levelében Florenszkij beszámol arról, hogy maga is átélte ezt a fenyegetettséget, amely álmában, alak nélküli belső élményként lepte meg. „Áthatolhatatlan, csaknem tárgyyszerű sötétség vett körül. Titokzatos erők a végtelenbe vonszoltak, és éreztem, hogy ez – az Isteni lét határa, s rajta kívül nincs más, mint az abszolút Semmi. Fel akartam kiáltani, de hiába. Tudtam, hogy még egy pillanat és a külső sötétségbe zuhanok. Öntudatomat félig elvesztettem és tudtam, hogy ez – az abszolút metafizikai megsemmisülés. Végső kétségbeesésemben nem is a saját hangomon könyörögtem: A mélységekből kiáltok Hozzád, Uram. Uram, hallgasd meg a hangomat! ... És akkor, ezekben a szavakban, kiömlött a lélek. Egy kéz megragadott és eldobott valahová, messzire a szakadéktól.” A megrázkódtatás után, amely – mint Florenszkij írja – heves volt és váratlan, egyszerre csak ismét megszokott környezetében, a szobájában találta magát. Mintha misztikus nemlétből tért volna vissza a hétköznapi létbe. Közlése szerint megérezte, hogy az Úr színe előtt volt, és hideg veritékben úszva ébredt.

*

Misztikus lévén, Florenszkij sokáig közömbös volt az emberi szabadság iránt. Sem ezzel, sem a „kétkedő” erkölccsel nem tudott mit kezdeni és láthatólag nem is akart. Isten igazságát akarta és elutasította az ember öntörvényűségét. Ellenségesen, sőt megvetőleg szólt az „új vallásos öntudatról”, amelyet egy lelki forradalom követelésével főleg az orosz szimbolizmus második nemzedéke képviselt, de közben, akár csak Merezkovszkij, V. Ivanov, A. Belij és Blok, a maga módján a Szentlélek új korszakát várta a századelőn. Nélküle az orosz keresztény bölcsélet mindenestre megállt volna Szolovjov rendszerénél, amelyből a *Sophia*-elvet sikerült igazán fejlesztenie. Az átvezetést jelentette Szolovjov és Sz. Bulgakov között, aki pályáját legális marxista-

ként kezdte, és Florenszkij hatására fordult a pravoszláviához, a hagyomány „elegendő” bölcséleti megalapozására törekedve. Florenszkij egyébként kifejezte az értelmiségi elit egy részének ábrándjait is. A szakrális jövőt tételezte attól a káprázattól vezetve, hogy a hit folyamatos győzelme a lélekben belátható időn belül egy megújult szellemi öntudatig fokozódik, az Isteni teremtmény pedig, mint eredeti és szentvédő, szépséges és beszennyezett lény, „Isten tékozló gyermekeként” állítja magát.

*

Florenszkij tanulmányozta a kultúra történetét is, bölcséleti nézeteivel összhangban mindannyiszor megállapítva, hogy az újkor keresztény kultúrája fokozatosan elszakadt Istentől, és ez romlásának legfőbb oka. „Be kell látnunk, hogy nem a tanítás, a szertartások és az egyházi szervezet különbözőségeiben keresendők a keresztény világ megosztottságának igazi okai, hanem abban a mélységes, kölcsönös bizalmatlanságban, amely a legfontosabb dologra vonatkozik: a Krisztusban, Isten megtestesült fiában való hitre” – írja a közölt szövegben, amelyet a Moszkvai Patriarchátus folyóiratából vettünk át (1983. 4. 52–57.).

Források: F. Ugyelov, *Ob O. Pavle Florenszkom* (Pavel Florenszkij atyáról), Paris, 1972; R. Slesinski, *Pavel Florensky: A Metaphysics of Love* (A szeretet metafizikája), New York, 1984.

PAVEL FLORENSZKIJ

Kereszténység és kultúra

1. A közelmúlt fő jellemzője, hogy a legnagyobb mértékben eltávolodott a magasabb rendű lelki eszményektől és a teljes lelki kultúrától. Ezzel a folyamattal egyidejűleg mindenütt felmerült az igény a lelki értékek iránt, az a felismerés, hogy az emberiség elkerülhetetlenül meghasonlik kultúrájával, ha nem magasabb rendű lelki célok vezérlik. A művelt világ nem véletlenül és nem az elmúlt időkben került ebbe a helyzetbe. Szükségszerűen sodródott ebbe az irányba századokon át, amikor minden erejével arra törekedett – ha többnyire nem is egészen tudatosan –, hogy falat építsen önmaga és az örök élet Forrása közé. A bomlási folyamat tartóssága miatt vált az emberiség betegsége különösen súlyossá, ugyanakkor ez teszi lehetővé a betegség természetének tökéletes megértését, s nyújt reményt a gyógyulásra is.

2. Isten ellen fel lehet lázadni nyíltan, közvetlenül. Az ember megkísérelheti, hogy függetlennek nyilvánítsa magát tőle, vagyis ellenségévé váljék. Ez heveny lelki fertőzés, amely vagy gyors pusztulásba visz, vagy ugyanolyan hamar véget ér. Ilyenkor mélységes zavar lesz úrrá a lelken – hogyan lázadhattam fel ellene? De van egyfajta krónikus fertőzés is, melyet ugyanez a méreg vált ki. Aki ezt megkapja – bár még önmagának sem vallja be, hogy elszakadt Istentől, sőt látszólag még védelmezi is a vallást –, valójában lépésről lépésre a vallás újabb területeit igyekszik a saját fennhatósága alá vetni, s a vallás megfelelő aspektusait egyidejűleg eltörölni, mintha azok lényegtelenek volnának, vagy történelmi véletlenségből kerültek volna oda. Egymás

után hullanak ki a vallásból az emberi tevékenység különböző szférái, míg végül a vallási ontológia alapvető igazságaira nem kerül a sor, melyeken a keresztény erkölcsiség nyugszik. Amikor a tudatból ez a pillér is kidől, a vallás egyenlő lesz a morállal, maga a morál nem lesz többé a jó eleven, éltető motorja, csupán olyan külsődleges magatartási szabályok halmaza, melyek között nincs semmi összefüggés, így tehát esetlegesek. Ez nem az erkölcsből fakadó önrendelkezés, hanem farizeusi morál, amelynek a sorsa természetesen meg van pecsételve. A történelem logikája kétségtelenül dilemma elé állított bennünket: vagy a kereszténység, a „keresztény morál” utolsó maradványát vetjük el, vagy az egész megelőző keresztényellenes kultúrát, és őszintén beismerjük, hogy az az Isten, akinek bensőnkben és életünkben csak *egyetlen* kis sarkot engedünk át, a fennmaradó részt pedig meghagyjuk azoknak, akik *a saját útjukat járnak* (ApCsel 14, 16), már nem Isten a tudatunkban.

3. A közelmúlt kultúrája nem azért fordult rossz irányba, mert képviselői bűnösök voltak. Jól tudjuk, hogy *nincs élő ember, aki ne vétkezett volna* (3 Ezd 8, 35). Jó előre tudjuk, hogy bármilyen irányt vegyen is a jövő kultúrája, mindannyian vétkezünk majd, elbukunk, sőt egy időre Istentől is eltávolodunk. Azt is jól tudjuk, hogy autonómiánk bűnös hangsúlyozása egész lényünket átjárja, és fennáll a veszélye, hogy minden cselekedetünket befolyásolja. A korábbi irányzat azért volt gyökerében hazug, mert azt állította, hogy természetünknek ez az állapota természetes, tehát alapvetően helyes. Így – az emberi autonómia jóváhagyásával – a kultúra nemhogy nem mondott ellene a bűnnek, hanem még a lelkiismeretet is félrevezette. Amikor Laplace Napóleon kérdésére, hogy Newton Principiájában miért szerepel Isten neve és a La Mécanique Celeste-ben miért nem, azt a nevezetes választ adta, hogy: „Nem volt szükségem erre a hipotézisre”, a lehető legpontosabban fejezte ki az új európai kultúra szellemét. Valóban, számunkra az Isten nem eleven Személy, „*aki nélkül semmi sem lett, ami lett*” (Jn 1, 3), nem az Igazság, amelyen kívül nincs igazság, csupán egy hipotézis, amellyel ismereteink és általában egész kultúránk hiányosságait foltoztatjuk. Minél magasabb rendű ez a kultúra, annál kevesebb hely marad benne e hipotézis számára. A legtökéletesebb „kultúra” egészen nélkülözni fogja Istent. Az új idők kultúrája számára az, aki után *a lélek úgy eped, ahogy a szarvasűző a forrás vize után* (Zsolt 42, 2–3), aki az emberi lélek vőlegénye – csupán egy elviselhetetlen elvont fogalom, kultúránk tökéletlenségének egyik megnevezése, amit csak azért tűrünk el, mert ez a kultúra még valóban tökéletlen.

4. A kultúra felépítését meghatározó lelki törvényt maga az Úr adta hírül: „*Ahol a kincsed, ott a szíved is*” (Lk 12, 34). A kincs lelki érték, az, amit életünk objektív értelmének és igazolásának tekintünk. A szív a Biblia nyelvén lelkierőnk, összes képességünk középpontja, az a csomó, mely összefogja személyiségünket. Megváltónk azt mondja, hogy egész személyiségünket, valamennyi megnyilvánulását teljes mértékben meghatározza kincsünk. Így megismerésünket az határozza meg, amit mint igazságot fogadunk el – ellentétben az új kor központba állított kanti filozófiájával, mely szerint nem az Igazság határozza meg a tudatot, hanem a tudat az Igazságot. Az új kor kultúrái az ember autonómiájának meghirdetésével a „kincs” helyébe olyasvalamit tettek, ami nem képezi a hit tárgyát – saját magunkat. Isten helyére bálványt állítottak, az önmagát istenítő embert és ennek szükségszerű következménye volt a kultúra egész további fejlődése, amely az emberi önistenítést igazolja mindenütt.

5. Annaira hozzászoktunk, hogy a kultúrában *higgyünk* Isten helyett, hogy a legtöbb ember képtelen a „kultúra” és a „korunk kultúrája” fogalmakat egymástól megkülönböztetni, ezért ha kijelentjük, hogy a kultúra irányát meg kell változtatni, azt gondolják majd, hogy barlanglakó életre szólítjuk fel őket. Ez történelmileg mélységesen hazug azonosítás, mivel a kultúra szerkezete nagyon sokféle volt és lehet. Így a kultúrák többsége – etimológiájuknak megfelelően (cultura – ami a cultus-ból fejlőd-

dik ki) – éppen a vallás magvából sarjadt, az a mustárfa, amely a hit magvából terebélyesedett fel. Ezt a történelmi tényt szinte minden kutató készségesen elismeri az összes vallásra nézve, még a kereszténységet is beleértve, amennyiben azt csupán történelmi ténynek tekintik. Csak a jelenkori kereszténység életformáló erejét vitatják kortársaink, jóllehet ugyanúgy, mint a többi vallását is.

Sok-sok modern tan állítólag rokonszenvez a kereszténységgel, de nyíltan hangoztatja gyengeségét és életképtelenségét, valamint azt, hogy az embernek belső öntudatán kívül az élet minden területét át kell engednie „az evilági elemeken alapuló” (Kol 2, 8), önmagukban elegendő tevékenységeknek. Ezt hallva mélységes szomorúság vesz erőt rajtunk. Hiszen ez sokkal siralmasabb, mint a hitetlenség nyílt kihívása, amely gyűlöl, valamilyen erőt tehát mégiscsak elismer. Akik ilyen teológiai tanokat hirdetnek, valójában halotti tort ülnek a kereszténység fölött, amikor a harc heve már elmúlt és a legyőzött ellenfélről egy jó szót is lehet ejteni. Miközben dicsérik, egyúttal minden élettértől megfosztják, valójában megsemmisítik, akárcsak belső világunkat: hiszen ha a kereszténységet mindenhonnan kiűzik azon az alapon, hogy mindenütt a világ saját, a lelkiségtől idegen rendje, autonómiája uralkodik, akkor nem beszélhetünk másként lelki életünkről sem, amely szintén a *saját* autonóm törvényeinek van alárendelve és nem ad helyet önmagában a kegyelem számára. Ha a világ mindenütt autonóm, ez azt jelenti, hogy önmagában véve abszolút állandó, hogy ő maga az Isten.

6. *Nem szolgálhattok az Istennek is, a Mammonnak is* (Mt 6, 24). Aki hisz Istenben, nem hihet egy olyan világban, mely elég önmagának, az a világot nem lényegnek, csupán állapotnak tartja. Ha csak egy szikra hitünk van Krisztusban, be kell látnunk, hogy „ez a világ elmúlik” (1 Kor 7, 31), és Krisztus erejével Krisztus képére formálódik. Krisztus képmásán alapul mindenekelőtt a keresztény vallás, azután a keresztény kultúra, végül a természet megszentelése. Az élet egyetlen területét – a művészetet, filozófiát, tudományt, politikát, gazdaságot stb. – sem foghatjuk föl önmagukban elegendő valóságokként. Csupán képmások ezek, amelyek valóban e világot mintázzák, de csak akkor és annyiban, amikor és amennyiben a kultúra nem Krisztus képét tükrözi. Ha a kultúra területén nem Krisztussal vagyunk, akkor elkerülhetetlenül ellene leszünk, mivel az életben nincs és nem is lehetséges semleges álláspont Istennel szemben.

A kereszténység nem lehet passzív a világgal szemben és nem meríthet belőle, mintha az magától értetődne. A szellem nem lehet passzív: mindent átvehet és felhasználhat, de csak úgy, hogy Krisztus képére formálja. A barokk kor nyugati kereszténysége súlyosan hibázott, amikor úgy próbálta magához venni a keresztényellenes kultúra nyers falatjait, hogy belülről nem szellemítette át őket, csupán jámbor mázzal vonta be vagy egyházas színezetet adott nekik. A jezsuiták tudományos és kulturális tevékenysége mélységes tiszteletet érdemel, ha eredeti elgondolását tekintjük: keresztény kultúrát adni a kereszténységnek. És mégis alapvetően téves, hiszen ezek az építmények nem valódiak, csupán kiállítási pavilonok, gipszöntvények: ilyen álkultúrát csak meggondolatlan kezdők elkápráztatására lehet építeni, nem pedig saját használatra.

A mai emberiség igazi keresztény kultúrát óhajt, nem dekorációt, hanem komoly, valóban krisztusi, valódi kultúrát. Mindenesetre mindenkinek őszintén tisztáznia kell, akarja-e és lehetségesnek tartja-e ezt? Ha nem, akkor nincs értelme kereszténységről beszélni, áltatnia saját magát és másokat egy megvalósíthatatlan eszme ködös reményeivel. Akkor azoknak lesz igazuk, akik azt sürgetik, hogy az életet másképp rendezzük be. Akkor naivitás az erőtlen tiltakozás azokkal szemben, akik tagadják a keresztény erkölcsiség eszményeit, hiszen keresztény hit nélkül azok csupán üres

ábrándok és mint ilyenek, zavarják az életet: „*Ha Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér a hitetek, együnk, igyunk, mert holnap úgyis meghalunk*” (1 Kor 15, 17, 32).

7. A kultúrát fő vonalaiban és legkisebb részleteiben tudati beállítottságunk határozza meg. Ez az a vezércsillag, melynek alapján tájékozódunk az életben. A keresztény világ Krisztusra, Isten megtestesült Fiára akarja építeni tudatát. Akár őszintén óhajtja, akár formálisan hirdeti, a legtöbb keresztény nem igazán akarja, sőt még azt sem érti, hogy meg kellene tanulnia akarni. Mert bár azt hangoztatja, hogy tudatát Krisztusra alapozta, megengedettnek tartja (s ez minden felekezetre egyaránt vonatkozik), hogy átadja magát világi vágyaknak és ne Isten Országának építésén fáradozzék, hanem Babel tornyáén. Az ember számára üdvös és fontos, hogy tudata alapvetően krisztusi irányultságú legyen. Ebben az esetben jelentéktelenné válik minden részleges nézeteltérés a keresztények között és tényleges világi szolgálatukban. És akár felülkerekednek, akár nem, a keresztények közeledni fognak egymáshoz.

Ha az egyik felekezet keresztényei elhinnék, hogy más hitvallású társaik őszintén Krisztusban gyökereznek, akkor minden bizonnyal megoszlás sem volna – s ez nem lenne akadály a különbözőségek fennmaradásának. És fordítva: nem lenne vallási megoszlás akkor sem, ha végérvényesen elismernék, hogy keresztény alapozottságunk csupán egy erőtlén és semmire sem kötelező maradvány. A keresztények azért oszlanak meg és azért ellenségeskednek egymással, mert nem hiszik el, hogy a másik kereszténysége hiteles lehet, bár még elismerik ennek elvi jelentőségét. Ez nemcsak a különböző hitvallásokra vonatkozik, hanem a különböző áramlatokra is az egyes hitvallásokon belül, sőt az egyes keresztények egymáshoz fűződő kapcsolataira is. A keresztény világ telve van kölcsönös gyanakvással, rosszindulattal és ellenségeskedéssel. Alapjaiban romlott, mert hiányzik belőle Krisztus aktivitása és nincs annyi bátorsága és őszintesége, hogy elismerje hitének áporodottságát. Előszertetettel vitatkoznak a szertartások, a kánon, a dogmatikai formulák részleteiről, nüanszairól és skrupulózus pontosságáról, vitatják vég nélkül és sehogy se tudnak egyetértésre jutni sem ilyen, sem olyan irányban. Vajon nem azért sikertelen-e a párbeszéd, mert a hit kérdéseit nem belülről közelítik meg, mint az igazi hívők, hanem kívülről, mint a régészek, és a lelki realitás érzékét elveszítve, mint a vakok, képtelenek átlátni az egészet?

Korunk teológusairól a legkevésbé mondható el, hogy úgy beszélnek, mint akinek *hatalma van* (Mk 1, 22). De ha beismerik, hogy nincs hatalmuk, hogyan merészelnek olyan kérdésekhez nyúlni, amelyeket csak hatalommal lehet megoldani vagy sehogy sem? Semmiféle egyházi hivatal, semmiféle bürokrácia és diplomácia nem sugalmazhatja a hit és a szeretet egységét ott, ahol ez hiányzik. A felszínes összeenyvezés nemcsak hogy nem tudja összeforrasztani a keresztény világot, épp ellenkezőleg, elkülöníti egymástól az egyes felekezeteket. Be kell látnunk, hogy nem a tanítás, a szertartások és az egyházi szervezet különbözőségeiben keresendők a keresztény világ megosztottságának igazi okai, hanem abban a mélységes, kölcsönös bizalmatlanságban, amely a legfontosabb dologra vonatkozik: a Krisztusban, Isten megtestesült Fiában való hitre. Be kell látnunk, hogy ez a gyanakvás nem teljesen alaptalan, mivel a hit maga legmélyebb lelki alapjaiban valóban megrendült, s ez a kicsinyhitűség meg is termi a maga gyümölcsét a keresztényellenes kultúrában. Nemcsak egyik vagy másik keresztény felekezetre vonatkozik ez, hanem a kereszténység egészére, amelyet ma egyetlen közös jegy köt össze: a hit hanyatlása. A kereszténység küszöbönálló válsága előtt mindenkinek, aki magát kereszténynek nevezi, fel kell tennie magának ezt az ultimatív kérdést és meg kell vallania *egy szívvel, egy szájjal* (Róm 15, 6) kiáltva: *Uram, segíts hitetlenségemen!* (Mk 9, 24). Akkor a keresztények egységének kérdése végre kikerül a hivatali szobákból a friss levegőre, s ami az ember számára nehéz, sőt lehetetlen, az Isten számára teljességgel lehetővé lesz.

8. Ez nem jelenti azt, hogy az egyházi élet konkrét kérdései, a tételek, szertartások, szabályzat, egyházi szervezet lényegtelen és az egység kedvéért elhanyagolható dolgok. Aki nem tiszteli saját egyháza vallásos életének konkrét formáit, az nem tanulja meg tisztelni más hitvallások formáit sem, s akkor az egység hamis lesz, éppen a vallásos életben okoz kárt, amelynek teljessége kedvéért gondoltak az emberek az egység megvalósítására. Ezen az úton haladva nem nehéz egyesíteni akár az egész emberiséget valaminő humanista égisz alatt. Az emberiségnek azonban nem önmagában az egyesülésre van bármi áron szüksége, hanem az igazságban és szeretetben való életre.

A vallási igazságra nem elvont módon lehet szert tenni, hanem konkrét, vérbő, életeli közegben. Én, aki egy bizonyos felekezethez tartozom, következőképp elismerem, hogy egyházam rendelkezései arra hivatottak, hogy az igazi életet kialakítsák, vagy saját egyházamat, vagy más egyházak híveit csapnám be, ha könnyelműen vagy taktikusan elutasítanám előírásait az egység kedvéért. Am elismerve fontosságukat, megszegném a krisztusi szeretet törvényét, ha – a közeledés elengedhetetlen feltételként – minden más hitvallásútól megkövetelném, hogy vegye át az én egyházam vallási életének konkrét formáit. Ha elhiszem, hogy valaki őszintén Krisztusra alapozta az életét, akkor ezzel a bizalommal együtt létrejön a kölcsönös elismerés és kapcsolat lehetősége és szükségessége, mivel a valóságos élet, mint a növény a rügből, innen és csak innen bontakozik ki, minden egyéb csak éghajlati és talaji adottság, amelyen a hit magva kisarjad.

A véleményeltérés és különbözőség azonban óhatatlanul fennmarad. *Először is:* a lelki életkor különbözősége miatt. Egyes hitvallások még nem jutottak el a vallásos élet bizonyos megnyilvánulásáig, még *tejre van szükségük, nem szilárd ételre* (Zsid 5, 12). Ne csapjuk be magunkat és ne hagyjuk figyelmen kívül a lelki és kulturális életkoroknak ezt a különbözőségét, amely még egy hitvalláson, sőt családon, hasonló gondolkodású, egymáshoz közel álló emberek csoportján belül is fennáll. De ez a különbség mit sem von le a kölcsönös elismerés lehetőségéből, hiszen egy gyermek vagy ifjú, aki sok mindent nem ért abból, amit egy öregember tud, éppen olyan szükséges a földön és éppoly kedves Isten előtt, mint az utóbbi. Féltreértések esetén a dolgot az időre kell bízni. *Másodszor:* ahogy az egész kereszténységen belül, úgy az egyes felekezeteken belül is vannak faji, nemzeti, temperamentumbeli eltérések, történelmi hagyományok stb. Az egyik felekezettel, amely meghatározott formák szerint él, szemben áll egy másik, amely más formákat vall magáénak. Ezek egymás számára szokatlanok, talán organikusan idegenek és érthetetlenek. Képmutatás és hazugság lenne, ha arra törekednénk, hogy átvegyük ezeket a számunkra idegen formákat. De ez sem jelenti azt, hogy egymást kölcsönösen el ne ismerhetnénk.

Az Egyetemes Egyház együttes élete nem azonos az egyes emberek, de még az egyes egyházak életének összességével sem: az egész több, mint a részek összege. Vegyünk példának egy embert: más lát a jobb, mint a bal szemével – minőségileg más, mint a kettővel együtt. Ugyanígy van Krisztus testével: a különféle szervek működésének és felépítésének különbözősége teszi lehetővé az egész életét. Nem lenne képes életmegnyilvánulásokra, ha minden szerve egyforma lenne: *kell is, hogy szakadás legyen körötökben* (1 Kor 11, 19). A szem nem hasonlít a kézre, felépítése is idegen tőle. Mégsem mondhatja senki: „Nincs szükségem rád”, mint ahogy a kéz sem mondhatja a számára felfoghatatlan szemnek: „Nincs rád szükségem”. Egy egészséges szervezetben az egyes szervek, amelyeknek egymástól eltérő, más-más funkciójuk van, egymással összhangban, egymást kiegészítve működnek, így szolgálják az egész szervezetet. A valamennyiükben szétáradó élet készíti őket arra, hogy – bár nem értik egymás felépítését és működését – bízzanak egymásban, mint akiket ugyanaz a lélek irányít és szellemi át, akinek a kedvéért léteznek valamennyien. Egynek a betegsége

valamennyin megmutatkozik, és ha a szervek többségét betegnek nyilvánítjuk, ez azt jelenti, hogy a többi is beteg. Aki nem érti az egész szervezet életét, s csak egy bizonyos szerv szempontjából nézi, azt hiheti, hogy nyilván egy másik működik rosszul. Vegyük példának a lábunkat. Ilyen tudati korlátoltság mellett bizonyára viszálykodás támadna a két láb között, amelyek járás közben egymással éppen ellenkező mozgást végeznek. Pedig éppen ez az antagonizmus a járás feltétele. Ha megegyeznének, hogy ugyanazt a mozgást végzik, ez azt eredményezné, hogy az ember egy helyben topogna vagy esetlenül ugrálna.

Nem kell elkenni az egység nevében a hitvallásbeli különbségeket, éppen ellenkezőleg, rendkívül fontos szabatosan meghatározni őket. De ha közben őszinte bizalom és szeretet fűt bennünket – nem közvetlenül egymás iránt, hiszen mindannyian tévedhetünk, hanem az iránt, aki az Egyetemes Egyházban él és azt irányítja –, akkor ezek a különbségek nem a viszályhoz fognak ürügyet szolgáltatni, hanem inkább a keresztény világ szolidaritásához és az áhítathoz a Gondviselés útjai előtt. Tudjuk, hogy a Lélek egy, de az adományok különbözőek. De ezt a tudást nem sajátítottuk el, mindig csak a Lélek egyik, általunk megszokott adományát akarjuk elismerni valódinak, az összes többit lebecsüljük vagy egyáltalán nem ismerjük el a Lélek gyümölcseként. Korunk minden felekezete vétke abban, hogy elfelejtette a „katolikus” szó eredeti jelentését. Extenzív és mennyiségi értelmet tulajdonít neki, miközben a *καθολικός* (vagyis: egyetemes – a ford.) elsősorban az intenzitásra és a minőségre utal. A kereszténység katolikus, hiszen Isten Örök Igéje által *lett minden* (Jn 1, 3), tehát ha a tudatunkat Jézusra alapozzuk, ez magában foglal minden megnyilvánulást a maga teljességében és végtelenségében. *Fölről, a világosság Atyjától csak jó adomány, csak tökéletes ajándék származik* (Jak 1, 17). Aki nem fogadja el, hogy az Egyház maga a Teljesség, az lényegénél fogva eretnek és szektás, akármilyen felekezetből jön is. Minden egyes hívőnek, minden egyházközségnek, egyházmegyének, felekezetnek és hitvallásnak vannak korlátai, és ha nem képesek túllépni rajtuk, akkor szektás jellegűek lesznek. Korlátaink elismerése és az abból eredő törekvés, hogy adományainkat kiegészítsük azok adományaival, akik a mi csoportunk kerítésén kívül vannak, egyetemessé teszi hitvallásunkat.

9. A félig hívő mindig attól fél, hogy a teljes hitetlenségbe zuhan, ezért kapaszkodik olyan görcsösen a vallásos élet formáiba, s mivel nem látja meg bennük a Lélek és az Igazság működésének kikristályosodását, valamiféle jogi kódex normáiként tartja számon őket. Viszonya hozzájuk merőben külsőséges. Egy külső tekintély feltételes követelményeinek tartja őket, s nem ablakoknak, melyeken át Krisztus világossága ragyog. A keresztény felfogás jól tudja, hogy az egyházi előírások nem esetlegesek, és az Egyház az üdvösség előnyös feltételeiként ajánlja őket. A keresztény társadalom egészséges lelki életének szabálya és előírása ez. A keresztény gondolkodás számára mindig világos volt, hogy a lelki higiéné előírásai bizonyos feltételek között felcserélhetők másokkal: az egyházi előírások szellemének betartása (melynek lényege az üdvösség elősegítése) olykor betű szerinti megszegésükhöz vezet, és fordítva – betű szerinti megtartásuk ellentétben állhat szellemükkel.

A törvény és a szabadság antinómiájában, amely az Újszövetség szövetét alkotja, egyetlen ige sem halványulhat el: a szombat valóban szent, de az Emberfia ura a szombatnak is. A „szombat” könnyelmű elvetése éppannyira ellentétes a kereszténységgel, mint a keresztény szabadság feladása. A keresztényt csupán az határozza meg, hogy ennek az antinómiának az élén próbál a kegyelem segítségével egyensúlyozni. És fordítva: a kegyelmi élet elvesztése vagy gyengülése óhatatlanul ennek az antinómiának a kettéhasadását vonja maga után. Így minden keresztény felekezet egy modern szaduceus és farizeus pártra szakadt. Csupán a vallásos élet konkrét formáinak mélyére ható hívő tekintet adja meg a lehetőséget valamennyi felekezetnek arra, hogy megszabaduljon e két szélsőségtől.

A vallásos élet formáit éppen úgy kell tekintenünk, mint az *élet* megnyilvánulásait, az Egyetemes Egyház közös tudásának hieroglifáit, melyek értelmét meg kell fejtenünk és magunkévá kell tennünk, mint Krisztus szellemének kifejeződését. Akkor majd világossá válik számunkra, hogy az Egyetlen Törvényhozó adta ezeket a mi okulásunkra, s hogy önkényesen nem cserélhetők fel, s hogy nem szükséges egyidejűleg minden más betűt eltörölni. Egyes felekezetek ellenséges viszonya más felekezetek szent szimbólumai iránt onnan ered, hogy nem lelki módon fogják fel ezeket. S nem súlyos hiba-e, ha a lelkihez nem lelki módon közelítünk? Nem vezet-e veszélyes tudatlansághoz?

10. A keresztény világ egyesülése tehát csak a „gondolkodásmód megváltoztatása” (*μετανοια*) és megfontolás útján lehetséges – elsősorban a saját felekezet határai között. Aki lelki módon igyekszik a maga hitvallását követni és valóban hű fia akar lenni egyházának, az Krisztusban egyesül egyúttal a többi kereszténnyel is. Krisztusban – mivel csak ez az egység lehet üdvös. Semmi szükségünk emberi számításból kialakított mesterséges csoportokra.

Igaz, a különbségek fent említett két okán túl lehetséges még egy *harmadik* is – amikor valaki nyilvánvaló tévedésben van. Az Úr útjai kifürkészhetetlenek: az Egyetemes Egyház építésében olykor a tévedéseknek is megvan a maguk értelme. Semmi szükség arra, hogy akár egy hívő, akár egy felekezet a másik tévedését igaz útnak minősítse, s így félrevezesse saját lelkiismeretét. Amíg valaki tiszta szívből Krisztusra alapozza az életét, van remény, hogy tévedése idővel eloszlik. Az effajta tévelygések gyakran éppen abból adódnak, hogy lényegi igazságok tisztázatlanok azok tudatában, akik nem osztják a téves nézetet és ez végeredményben az igazság tisztázásához vezet.

Apologetika helyett az egyes felekezeteknek inkább arra van szükségük, hogy pozitív módon kibontsák és megmagyarázzák, mibe vetik reményüket. Így egymás és a nem hívők számára is érthetőbbé válnak, mint akkor, ha úgy próbálják megvédeni saját álláspontjukat, hogy rámutatnak az ellenfél érveiben rejlő ellentmondásokra és következtetlenségekre. Különösen csábít a hitetlenségre azoknak a nézeteknek tisztázatlansága, amelyek az ember természetére és az egész teremtetésre vonatkoznak, és amelyek impliciten benne rejlenek a Krisztusba vetett hitben. Az a világnézet, mely hallgat ezekről az alapvető kérdésekről, természetszerűleg bizalmatlansággal találja magát szemben azok részéről, akik minden figyelmüket és erejüket – jól-rosszul, de őszintén – éppen ennek a tárgynak szentelik. Pedig a kereszténységnek van mit mondania ezekről, és természetesen azt is figyelembe veszi, mi a keresztény hívő kötelessége az egész teremtéssel szemben.

Az összes félreértés tisztázása után is lehetségesek és elő is fognak fordulni olyan esetek, melyekben a dühös kiengesztelhetetlensége és a gőgös elkülönülése lesz a végső szó. Világos, hogy itt már nem beszélhetünk Krisztusra alapozott tudatról, még ha Krisztus ürügyén robbantak is ki az agresszív cselekedetek. Akárhogyan is, a megoszlás és ellenségeskedés csökkenne, ha a keresztény világ magáévá tenné az apostol szavait: „*Ki vagy te, hogy más szolgája fölött bíraskodol? Saját ura előtt áll vagy bukik*” (Róm 14, 4). Nem korlátozhatjuk e szavakat *egyetlen* „szolgára”, ki kell terjesztenünk a szolgák egész *társadalmára*.

11. Szükség van a felhívásra: keresztények, tartsatok bűnbánatot, térjete meg a félhitből a hitre, Bábel tornyától Isten városába! Ez senkit sem kényszerít, hogy utasítsa el a felekezete által elfogadott konkrét formákat, csupán arra szólít fel, hogy ki-ki mélyedjen el a tulajdon hitében és csak ennyit sugall: *szellemi aktivitás*. Az az óriási veszély, mely mindazt fenyegeti, ahonnan az erőnkét véljük meríteni, készteszen minden keresztényt felelősségérzetre e felhívás iránt. Saját érdekből is, de gyermekei jövője miatt is. Gyakran harmadrendű okok miatt van köztünk nézeteltérés egy olyan

időszakban, amikor a legfontosabb megőrzése végett figyelmen kívül kellene hagyni a megoszlásra ürügyet szolgáltató elsőrendű okokat is. Gazdagnak állítjuk magunkat, holott szegények vagyunk, mivel kultúránk ügyei arra a felismerésre vezetnek, hogy tudatunk valójában nem keresztény alapozottságú. Hagyjuk el ezért a gazdagságunkkal kérkedő hiú gondolatainkat és jól fontoljuk meg, hogy az Egyetemes Egyház legnagyobb kincsei csak Krisztuson keresztül *lehetnek* a mieink, ténylegesen nem képezik tulajdonunkat.

A kereszténység legfontosabb feladata most – anélkül, hogy lemondanának bármiről is, ami egyházuk sajátja –, hogy kitűzzék a kereszténység lobogóját. Legyen ez felhívás a keresztény világ felé, hogy ismerje meg önmagát, építse fel a keresztény kultúrát, gyűljön e köré a krisztusi nyáj. Ez a zászló ne legyen többszínű: csak azok a szellemi jegyek legyenek rajta, amelyek nélkül már senki sem nevezheti magát kereszténynek. Ezek minimális követelmények, s ha összevetjük őket az egyes felekezetek terjedelmes tanaival, egész csekélynek fognak látszani. A keresztény hitnek csak ilyenfajta, igen tömör kivonata teszi lehetővé jelenleg, hogy figyelmünket a lényegre összpontosítsuk és ne vitassunk más fontos, de mégiscsak másod-, harmadrendű kérdéseket, amelyeket a kereszténység ma aligha képes egyhangúlag megoldani, ellenben megtorpanni előttük azon az úton, melyen Krisztust egy lélekkel valljuk meg Isten Fiának – ésszerűtlen, sőt bűnös cselekedet volna.

12. Ha létrejönne a kölcsönös bizalom és az őszinte egyetértés (. . .), akkor kétségkívül megnyílnának az utak a különböző felekezetek további egyesülése felé, emellett egyes felekezetek természetes és központi összekötő kapcsok lehetnének más, egymással különböző jegyek alapján rokon felekezetek között. Akkor az egyes felekezetek közötti közelség és távolság fokát belső motívumok határoznák meg, nem valamilyen kódos jogi tényezők. Az élő kapcsolat pedig lehetővé tenné, hogy sok mindent lényegi szempontból vitassunk meg.

Kovács Péter fordítása

FÁBIÁN GYÖRGY

Szeptemberi próbálkozás

*papírhulladék a fű-hiányos,
kiégett grundon.*

*markomban képzeletbeli fej-
vonalzó, mellyel az emlék
iskolafalát püfölöm;
nagy-hirtelen felgyűrődnek
az atlaszi hátak.*

*rájövvök: ez egy olyan terület,
ahol példanélküliek a
különleges pléh-levelek,
melyek földadója az ősz!*

Az egyház belső dialógusa a rendkívüli szinodus után

Az egyházkép kiteljesedése felé

Az 1985. évi rendkívüli római püspöki szinodus hármast tűzött ki maga elé: megünnepelte a II. Vatikáni zsinatot, számba vette határozatait; felülvizsgálta a zsinati tanítás eredményeit, megfelelnek-e korunk követelményeinek, „az idők jeleinek”; végül a zsinat munkáját összegezve megnyugvással kijelentette, hogy a belső egyházi megújulás a megkezdett úton tovább haladhat. A II. Vatikáni zsinat minden ízében reformzsinat kívánt lenni. Evangéliumi alapokon vázolta fel a korunk igényeinek megfelelő igazi vallásos és egyházas magatartást, s így adott választ a „hogyan tovább” kérdésre.

A római szinodus bátran rámutatott a zsinat utáni időszak néhány mulasztására és hiányosságára, mégis az optimista értékelés maradt az uralkodó, úgyhogy Danneels belga bíboros, Brüsszel-Mecheln-i érsek zárószavában ezeket állapíthatta meg: „A püspökök beküldött véleményezései és a szinoduson elhangzott hozzászólások a II. Vatikáni zsinatot mint az élő egyház törvényes kifejezését állították elénk; ennek alapja a Szentírásnak és az élő hagyománynak korunk igényeihez való alkalmazása, a XXIII. János pápától ismételten hangsúlyozott »aggiornamento« volt.” Walter Kasper münsteri teológiai professzor, a római szinodus titkára szerint a szinodus igazolni tudta, hogy az egyháznak sikerült eljutnia a tisztán jogi koncepcióktól az élet eleven valóságához, a védekező apológiától az élet vonzó sodrásához.

A szinodusi atyák egyhangú véleménye szerint a mai egyháznak szüksége van a zsinat által meghatározott szerkezeti átalakulásra. Az egyik oldalon az egyház mint „koinonia”, vagyis mint látható, elemezhető közösség jelenik meg, ugyanakkor azonban az egyház isteni misztérium is, amely a húsvéti titok valóságában, a keresztség és a feltámadás egységében lesz szüntelen üdvösségtörténeti valósággá. A húsvét áll az egyháznak és a megkeresztelt ember küldetésének középpontjában.

Korunkban, amikor annyian élnek át a belső kiüresedést és az abból származó lelki kríziseket, az egyháznak újból hangsúlyoznia kell a túlvilággal egybekötő vallási értékeket: a bűnbánatot, az engesztelést, az imádságot, az áldozatot, önmagunk odaajándékozását, az önzetlen felebaráti szeretetet, az igazságot és az igazságosság jelentőségét. Enélkül az egyház elveszítené a misztérium dimenzióját, megszűnne vallási jelentősége az emberek számára, sőt saját azonosságát is feladná. Minden megkeresztelt ember az élet-szentségre kapott meghívást az egyházban.

A zsinat különböző kifejezésekkel ruházta fel az egyházat: Isten népe, Krisztus titokzatos teste, Krisztus jegyese, a Szentlélek temploma, Isten családja. Az egyház legfőbb küldetése a Szentlélek sugallata alapján hirdetni a jó és örömteli hírt, hogy Isten kiválasztott és meghívott bennünket könyörületes szeretetére.

A Jézus Krisztusban megváltott újszövetségi istennép messiási és missziós küldetést hordoz, szent közösség, amely magában foglalja a bűnösöket, is és ezért állandóan meg kell tisztulnia. Az egyháznak úgy kell menetelnie a jövő felé, hogy átélje a világ üldözéseit, de Isten vigasztalását is. Az egyház életében állandóan jelen van a keresztség és a feltámadás.

A zsinati szellem megőrzése és ápolása

A zsinat történelmi eseménye valójában folyamat, mely ma is tart. Ha a zsinat nem érte el azt a hatást, amit XXIII. János pápa és a zsinati atyák vártak tőle, akkor ezt több mulasztásnak, téves értelmezésnek, de leginkább a zsinati szellem hiányának vagy elhanyagolásának kell tekintenünk. A belső megújulás lelkiségére van szükség: az újrakezdés akarása nélkül nincs megtérés. A mai emberiség szellemi és lelki szétessettsége pedig ezt sürgeti. Új emberi kapcsolatokra, szellemibb, erkölcsösebb társadalmakra van szükségünk. Tömegek nem térhetnek meg egyszerre, a megújulásnak az új kor hívását érző egyéneknek kell elkezdődnie. A „hogyan tovább” kérdése ma két fogalom szembehelyezésében kapott kifejezést: restauráció, javíthatóság, foltozgatás vagy állandó megújulás, azaz reform.

Az utóbbi években sokat vitatkoztak a két fogalom értelmezéséről. A vita mögött álló problematikát kiválóan éreztette Ratzinger bíborosnak „A hit mai állásáról” című könyve. Vittorio Messori olasz újságíró interjút készített a bíborossal, amely 1984 novemberében jelent meg „Miért van a hit válságban?” címen. Az írás különösképpen azért kavarta fel a kedélyeket, mert a bíboros az egyház mai helyzetére vonatkozóan a „restauráció” kifejezést használta. Az értékelés általában ellenkezést váltott ki, úgy mondták, pesszimiztikusan ítéli meg a helyzetet.

A bíboros más véleményen volt teológiai tanár korában, de már a hatvanas években kitűnt, hogy belső világában valami megtorpanás vagy visszafordulás következett be; a zsinat utáni időszakot pesszimistán kezdte megítélni. 1978-ban egy másik olasz újságíró így fogalmazott: „Ratzinger az egyház jelenlegi történelmi krízisét katasztrófának nevezi.” Valóban innen indul ki ma minden belső egyházi kételkedés, nézeteltérés vagy vita. A válságon az egyháznak át kell mennie, csak hogy e krízis értelmezésében különbözőek a vélemények. Egyesek csak negatív jeleket látnak benne: kevesebb a papi hivatás, sokan kilépnek az egyházból, az egyházi válások nem szűnnek. Mindezt az egyház romlásával magyarázzák, és nem tudnak jobbat ajánlani, mint visszatérni a régi fegyelemhez, a szigorhoz, az ítélethez. Mások e krízisben inkább Isten mai jelenlétének és tevékenységének jeleit érzik: Isten ma is a történelem és egyúttal az egyház ura, és ha az egyházban krízisjelenségek mutatkoznak, ezeknek az a rendeltetése, hogy jobb belátásra, lelkiismeret-vizsgálatra és főleg a negatív magatartások megváltoztatására, vagyis megújulásra és megtérésre szólítsanak fel bennünket. El kellene tehát fogadnunk, hogy a jelenlegi krízis pozitív vonásokat is mutat: a paphiány arra készítette a hívőket, hogy mint nagykorú keresztények magukra ébredjenek, és mint a krisztusi közösség kegyelemében élő tagjai vállalják az egyházközségek felelősségét, és a szentmiseáldozat bemutatásán és a bűnbánat szentségének kiszolgáltatásán kívül papi, Istenhez közvetítő funkciókat is végezzenek az egyre fogyatkozó, beteges és öregedő papok helyett.

Ratzinger bíboros „negatív színezetű” megállapításait komolyan kell vennünk. Nem vádolhatjuk őt a zsinatot megsemmisíteni akaró római tendenciával, visszafelé fordító törekvésekkel. A bíboros valóban több olyan jelenséget sorol fel, amelyeken el kell gondolkodnunk. Aggódik amiatt, hogy az áldozók száma vasárnaponként szemlátomást növekszik, de kérdés, hogyan állunk a tökéletes bánattal és még inkább a gyónással. Joggal állapítja meg, hogy a modern világ kísértéseivel szemben csak az erős hitű keresztény ember állhat meg, mert csak a meggyőződéses lelkiség képes a felületességet, az erkölcs elferdüléseit, az anyagiasság konzumgondolkodás átkos következményeit elviselni. Nem helyes, ha a mai világ Jézus Krisztust a világon belüli megváltónak szeretné tudni. A papok abban a pillanatban árulókká lesznek, amikor a kereszt vertikális, vagyis Istent és embert egybekötő dimenzióját elhanyagolják, és a hamis horizontalizmus elkötelezettjei lesznek, azt hajtogatván: „az egyház-

nak ki kell jönnie az emberekkel és a modern kor áramlataival, s ez elég". Nem lehet a rosszat elkendőzni: a mennyország, a pokol, a tisztítótűz igazságai és valósága ugyanazok maradnak ma is, amik voltak.

A mai egyház erőteljesebben kíván a világhoz közeledni – a zsinat eredeti célkitűzésének megfelelően. Nem lehet tagadni, hogy a „világi világ”, a szekuláris világ is tud olyan pozitív értékeket felmutatni, amelyeket mi hívők az evangélium alapján közvetlenül talán meg sem találhattunk volna. Ilyenek például az emberi jogok, az emberi szolidaritás, az üldözött és kismizmizett emberek sorsa iránti érdeklődésünk és felelősségünk, az elkötelezettség a környezet tisztaságáért, az egészségért, a mai háborús készülődés és a végveszély fenyegetésével szembeni fellépés és ellenállás.

Szélesebb dialógus szükséges az egyházban

A római szinodus elismerően foglalta egybe a jelenlegi egyházi helyzetet: „Mindig nagyobb lesz azon férfiaknak és nőknek a száma a legkülönbözőbb társadalmi csoportokban, akik tudatára ébrednek annak, hogy maguk is alkotói és teremtoi a keresztény közösségnek, tevékeny és cselekvő tagjai az egyháznak.” Egyre erőteljesebben nő az egész világon az autonómia, a föld értékeinek megbecsülése és a felelősség az egész emberiség lelki, szellemi és erkölcsi fejlődéséért. Valóban új humanizmus születésének vagyunk a tanúi. Nem a világtól való menekvésre van szükségünk, hanem helyes lelki virrasztásra és választásra.

A szinodus a zsinati tanítás megvalósításának leghathatósabb eszközét ismét a dialógusban jelölte meg. E fogalom valóban a zsinat egyik kulcsszava lett, az egyház korszerűsítésének, az aggiornamentónak varázslatos eszköze: megnyílni egymás előtt, közeledni egymáshoz, egyetérteni és együttműködni, végső soron egymáson segíteni. A dialógus kibékítheti, egyesítheti a mai kettészakadt világot, mert alapja az a meggyőződés, hogy mindannyian jót akarunk és a jóságra vagyunk teremtve.

Már XXIII. János pápa kétféle dialógusról beszélt. Elsősorban az egyház belső dialógusáról, a keresztény élet evangéliumi reformjáról, belső megtérésünkről. Lényege az evangéliumi alapokon történő lelki-szellemi és erkölcsi átalakulás, vagyis a „conversio”, a megújulás vagy megtérés. Ebből indulhat ki a hívás a többi keresztény felekezethez a kapcsolatok mélyítésére a velük való újraegyesülés reményével. S csak ezután jöhet találkozásunk a világvallásokkal a közös humánus és etikai értékek elismerésével. János pápa zsinatjának feladatává tette azt is, hogy az egyház a világgal, minden emberrel, tehát a nem hívőkkel is folytasson állandó párbeszédet azokról a problémákról, amelyek az emberiség jelenét és jövőjét érintik.

Egyelőre maradjunk a belső dialógus feladatainál. A római szinodus szerint az egyháznak szembe kell néznie saját magával mint közösséggel és mint természetfölötti titokkal, s a kor igényeinek megfelelően szélesebb apostolkodást kell indítania az emberek között. Az egyházon belül még bátrabb és vállalkozóbb dialógust kell meghirdetni, hogy az egyház egésze, a papság a hívek közösségével együtt a párbeszéd sodrásába kerüljön.

A pápa és a püspökök testülete

A pápával és a püspökökkel kapcsolatban a zsinat a kollegialitásról beszélt; arról a párbeszédről, amely kölcsönös és felelősségteljes segélynyújtással kívánja biztosítani az egyház egységét a hitben és Isten népének fegyelmében. A világ püspökei a római püspökkel, a pápával együtt kormányozzák a világegyházat. Az egyházon belül a telj-

hatalmat a pápa egyedül is gyakorolhatja, viszont az egyetemes zsinaton a többi püspökkel együtt áll az egyház élén. Az I. Vatikáni zsinat, sajnos, kissé egyoldalúan értelmezte a legfőbb hatalmat az egyházban, mert ennek letéteményesét szinte kizárólagosan a római pápában látta, mintha a püspökök csupán a pápa hatalmában részesedve állhatnának saját egyházmegyéjük élén. Amikor a német püspökök az I. Vatikáni zsinatról hazatértek, Bismarck levelet intézett hozzájuk, amelyben „sajnálkozását” fejezte ki, hogy ezentúl a püspökök már nem önállóak, mert a római pápának csupán megbízottjai vagy helytartói.

A II. Vatikáni zsinat a félreértésre alkalmas mulasztást korrigálta, és szentírási alapon kimutatta, hogy a püspökök – Krisztus Urunk akaratából – a püspökké szentelésben önálló hatalmat kapnak az egyházmegyéjük élén. Az apostolok kollégiumában Szent Péter és a többi apostol között egyházkormányzati egység és főség jött létre. Ez alapozza meg a mindenkori pápának és a püspököknek mint apostolutódoknak egyházkormányzati közösségét. A mostani szinoduson leginkább az észak-amerikai püspöki konferencia sürgette, hogy a püspöki karok és a római kongregációk között „az egyszerűség iránti elkötelezettség mindig testvéribb legyen”, a püspökök pedig egyházmegyéjükben elsősorban a helyi egyház ügyeit tartsák szem előtt, és csak ezután következzenek a római kapcsolatok ápolása. A zsinat utáni alaptörekvés láthatóan egyre inkább a decentralizáció marad, vagyis tompítják Róma központi, történelmileg talán sokáig indokolt adminisztratív főségét és elsőbbségét.

A zsinat s most a szinodus is a helyi egyházat hangsúlyozta jobban. E téren néhány korrekció már régóta szükségessé vált, mert a történelmi és társadalmi fejlődés mindinkább a konkrét adottságok felé terelte a figyelmet. Kiderült, hogy bármilyen hasznos is az egységesítő központi szemlélet, nem egy esetben a valóságot elmosó sablonosításhoz vezet. A pápai hivatal, vagyis a pápa szerepének mai értelmezése az ökumenikus törekvések fényében kétségtelenül új lendületet kapott. Nem a pápa főségével kapcsolatban vetettek fel új nehézségeket és keresnek új megoldásokat, hanem a főségi hatalom gyakorlásának milyensége és minősége körül. II. János Pál pápa utazásai, a világegyház gondjainak a helyi egyházakkal való megosztása egyre inkább megsejteti a pápaság mindig szükséges szerepének időszerűségét, Krisztus, a legfőbb pásztor szeretetének megjelenítését.

Ami a püspökök egymás közötti kollegialitását vagy dialógusát illeti, ennek művelése, mélyítése elsősorban a püspöki konferenciák feladata. E téren igen sok a tennivaló: az egyes egyházmegyéeknek a zsinati dokumentumok szerint egymás támogatását kellene vállalniuk a kollegialitás és a szubszidiaritás elve alapján. A püspökök egy-egy országban közös felelősséggel tartoznak az egyház, a vallás helyzetéért és alakulásáért. A tehetősebb egyházmegyék mindig legyenek készek a kisebb, elmaradottabb egyházmegyék segítésére. A püspöki kollegialitáshoz az is hozzátartozik, hogy az egyes egyházmegyék lelkipásztori problémáit a püspökök mind ismerjék, és igyekezzenek saját tudásuk és belátásuk szerint a másik püspöktestvér mellé állni jó tanácsokkal, esetleg szakemberek küldésével.

Már a zsinat is súlyt fektetett arra, hogy a szomszédos országok püspöki konferenciái vegyék fel egymással a kapcsolatot, ismerjék fel a közös országhatárok mentén lévő egyházmegyék lelkipásztori lehetőségeit. E téren még nagyon is a kezdet kezdetén állunk. A jelek szerint azonban egyre nagyobb jelentősége lesz a négyévenként megtartandó püspöki szinodusoknak. Ezeket VI. Pál pápa hívta életre mintegy a zsinat állandó folytatásaképpen. A szinodus látszik a legalkalmasabb eszköznek a helyi és a világegyház egybekapcsolására: a különbözőségek gazdagodást jelentenek és nem károsítják az egységet. Viszont az is kívánatos, hogy a hitben, a liturgiában és a keresztyén erkölcs követésében az egységre törekvés ne vezessen merevséghez és meddőséghez.

Az egyházközségi élet felújítása

A lelkipásztorkodó papság soraiban az egyház belső dialógusa ma szemlátomást az „egy mindenkiért és a mindenki egymásért” lelki mozgalmában valósul meg. Olyan papi közösségeket kell létrehozunk korunk követelményei szerint, amelyek után mindig is vágyódtunk, de valójában sohasem valósítottuk meg: küzdőtársi, baráti, testvéri, családi közösséget. A világban szétszóródott papok mindig sóvárogva néztek a szerzetesekre. Azt a sajátos papi közösséget kellene megteremtünk, amelynek a papi lelkiség elmélyítése mellett első jegye, hogy a mai életbizonytalanságban és szorongásban, az élet és halál feszültségében egymásért szállhassunk sikra. Az egyház szolgálai valóban a papság családjában éljenek a főpásztorokkal egységben. Mit jelent a legkisebb növendék papban is saját testvérünket látni? Meg kell védenünk keresztény és papi azonosságunkat az elidegenedés veszélyeitől, bátorítanunk kell egymást, hogy a szegényekkel és a gyengékkel vállalhassunk azonosságot, tehát azokkal, akiket a világ nem szeret, megvet és üldöz. Ezek közé tartoznak a lelkiileg elesettek is. A mai papság megmentésére általában új papi életközösség megteremtését, úgy is mondhatnók, „új formájú oratóriumot” ajánlanak. Főleg a franciák mutattak eddig új példákat.

A zsinat a püspökök és a papság életstílusára vonatkozó dokumentumokban túllépett a régi patriarkális, kegyesen uralkodó vagy leereszkedő „egyházfejedelmi” beállítottságon. A püspök felelős apostolútó! Egyházi vonatkozásban többé már nem a középkori „legfőbb vagy kegyelmes úr”, hanem elsősorban a lelkek üdvösségéért küzdő pásztor, akinek a papok már nem alattvalói, hanem munkatársai. E képet még tovább kell korrigálnunk jó néhány, kisebbségi érzésben szenvedő testvérünk fel-emeléséért és bátorításáért. Átfogó szociális gondoskodással, a szellemi és a lelki nívó állandó emelésével, igazi emberséges törődéssel, szüntelen bátorítással jöjjön létre a püspök és a papság lelkipásztori egysége a papi küldetés azonosságában, szókimondó, de szerető és kölcsönös kritikában, az apostolkodás egységében és kölcsönösségében.

A mai egyházi helyzetet mindenütt a világon a paphiány jellemzi. Az utánpótlás oly kicsiny, hogy egyre súlyosabb megpróbáltatásokra kell számítanunk. A plébániák el-árvnak, és így valóban nem lehet mást tenni, mint a pap nélkül maradt nyájakat a szomszédokra bízni, és a megbízatásokat a lelkipásztor elgyengülése vagy halála esetén mindig továbbadni. A pasztorációs feladatok annyira megnőnek, hogy az idősödő papság már nem bírja egyedül a feladatokat. A még munkabíró papságnak valósággal kis „missziós társulatot” vagy lelkipásztori közösséget kellene alkotnia, és így végigjárnia lassan a falvakat; kíségetést felajánlani ott, ahol a helybéli plébános már nem tud eleget tenni a követelményeknek. E vállalkozás viszont a világi hívők aktívabb bekapcsolódása nélkül már el sem képzelhető.

Nagy problémát jelent, hogy a pap nélkül maradt vidéki templomok sokszor zárva maradnak nemcsak hétköznapiokon, hanem még vasárnapokon is. E téren a világi hívők felelőssége egyre kirívóbban szemünkbe ötlük: ha a pap már nem tud megjelenni egy-egy községben, szükséges, hogy a hívők a templomot vasárnap kinyissák, előzőleg kitakarítsák, az oltárokat feldíszítsék, és a szerepeket egymás között kiosztva, igeliturikus istentiszteletet végezzenek. Az elárvult, magukra maradt helyeken, ahol minderről nem gondoskodnak, a hívekben lassan elhomályosul az egyházhoz tartozás tudata, elvész a hit és a remény, s végül elhalványodik még az Isten-kép is. A papok nemcsak az egymással folytatott párbeszéddel, a kölcsönös segíteni akarással, az összetartozás szükségességével hathatnak egymásra és a hívekre, hanem a munka közös vállalásával is.

Az egyházközségekben a hívőknek tudniuk kell, hogy kik vannak igazán egyedül, kik szorulnak lelki vagy anyagi segítségre. Ezek általában háttérben vannak, hiszen ők egyúttal a szerények, olykor a túlságosan szemérmesek is. A dialógusnak az egyházi közösségen belül az egymás közötti kapcsolatokban kell kibontakoznia: „nincsen Isten-szeretet emberszeretet nélkül”. A hívők között ennek jegyében kell párbeszédet indítani: „Viseljétek egymás gyöngéit, így teljesítitek Krisztus törvényét” (Gal 6, 2). Ez vonatkozik az ökumenikus mozgalomban keresztény testvéreink elfogadására, a közös hitben való továbbsegítésére, sőt minden embernek humánusabb értékvilágunkba való emelésére. Színesek és páriák, más meggyőződésűek és nem hívők is hozzánk tartoznak. A párbeszédnek mindenre ki kell terjednie, ami a mai meg nem oldott történelmi, társadalmi, politikai, kulturális kérdések közül számításba jöhet: a mindennapi kenyér, az emberi jogok, az emberi szabadság, a társadalmi igazságosság, a háború és a béke, a fejlődés izgató kérdései.

Közösség nélkül nincs egyház! 1972-ben a Párizs melletti Colombes-ban, a Renault-művek városában jártam. Megható volt, hogy a hívek a vasárnapi szentmise után még jó darabig együtt maradtak, érdeklődtek egymás és a család többi tagja felől. Beszélgettek problémáikról, mindennapi életük alakulásáról. Ma is egyek lehetünk az imádságban, a kenyértörésben és a mindennapi élet terheinek krisztusi viselésében, mint ahogyan az őskeresztények egyek voltak. E téren mintha nagyon is el lennénk maradva: valamilyen álszemérem akadályoz meg bennünket abban, hogy akik a templomban együtt voltak, az utcán is megismerjék és köszöntsék egymást.

Az egyház „kisemberei” nem a magabiztos emberek, de a hívőket lelkileg mégis azzá kell nevelnünk: a megkeresztelt embereket Krisztusban nagykorúvá kell tenni, legyenek bátrak és felelősen kezdeményezők. A megújulás jegyében egymásra talált őszinte, nyitott szívű hívők új színt és új réteget jelentenek ma az egyházban. A közösségből egyre inkább eltűnnek az önérzetes, úgy is mondhatnók, a „vaskalapos”, régi szellemű egyháztagok. Fiatal káplán voltam, amikor rájöttem arra, hogy azok az asszonyok, akik a faluban az első pénteki szentmisén ott vannak, a gazdagok házaiból jönnek, mert otthon a cselédek elvégeznek minden munkát az istállóban és a ház körül. Ma nem ilyen „megelégedett és jóllakott” emberek akarnak egymással találkozni az egyházban. Szüntelenül kereső, újat akaró, új értékek után vágyódó emberekre van ma szükségünk, mert elsősorban ezek hivatottak új világot teremteni. Emberi gyengeségben élő, sokszor a tévedés lehetőségeinek is kitett emberek ma a híveink; ha az őszintén kereső emberekkel rokonszenvezünk, akkor azonosíthatjuk magunkat velük. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a hitetlen ember is élhet Istennek tetsző módon, ha emberhez méltó életet él. Az emberi mérték lett az Isten-keresés mértéke, és ez a hamisítatlan keresztény magatartás alapja.

A hívők párbeszéde egymás között ma különösen a keresztény családok egymásért vállalt felelősségében mutatkozik meg s abban, hogy hozzájárulnak a világnézeti pluralitásban élő társadalom újjáteremtéséhez. A hazafiság, az állampolgári kötelességek, az emberbaráti feladatok vállalásában a keresztényeknek ma mindenütt jó példát kell mutatniuk.

A papságnak a hívekkel folytatott párbeszédében lélektani, társadalometikai és lelkipásztori szemlélettel kell közelítenie a hit világához. Híveik apostoli munkáját is az evangéliumi elvek szerint alakítja. Ilyenek az istengyermeki egyenlőség és a Krisztus-testvéri felelősség tudata, az őskeresztények „egy szív, egy lélek” mentalitása és a szolidaritás, az emberi és keresztény egybetartozás. A hívők nemcsak demokratikus együttélésben, hanem kölcsönös keresztény segélynyújtásban is kívánják Isten és egymás szolgálatára építeni az igazság, az igazságosság és a szeretet istenországát. A dialógus mindig alulról indul el, nem ismer felülről jövő kényszert vagy a másik erőszakos meggyőzését. Bátorít, kérlel, beláttat és tanácsol. Milyen más lett a zsinat

utáni lelkipásztori stílus, a régi, hatalomra és tekintélyre hivatkozó módszer helyett. A megértés és a testvéri hívás nyelvén beszélünk. Az egyház megszűnt parancsolni.

Elfogadjuk, hogy a XXIII. János pápa által elindított nagy dialógus egyedül is képes lehetne arra, hogy az életet egymás szolgálatába és felemelésére indítsa. A dialógus magatartásában a legfontosabb az a meggyőződésünk, hogy az egyházban állandóan reformokra van szükség: „Ecclesia semper reformanda”. A társadalmi átalakulás egész vonalán pedig a család kerül előtérbe. Tisztább és konkrétabb evangéliumi alapokon igazi családi közösségi struktúrát lehet felépíteni, és így a család meghatározó tényezővé válhat keresztény életvitelünkben, társadalmi, közösségi és egyházközségi életünkben is.

Párbeszéd az ifjúsággal

A kiscsoportokban azért bízhatunk, mert egyre többen lesznek fiatalok, de felnőttek is, akik a dialógus igazi szellemében nemcsak várnak valamit egymástól, hanem adni is akarnak, mégpedig elsősorban saját magukat. Nem közömbös a kérdés, hogy a mai fiatalság milyen életértékeket becsül meg és követ, hiszen nálunk is az eszmények és az értékek válságáról kell beszélnünk. Kétségtelenül valami sajátos ifjúsági kultúra kialakulásának vagyunk a tanúi: sok helyen új kezdeményezésekkel és új kreativitással találkozunk. Az a benyomásunk, mintha nem kollektív célok és ideálok vonzanák a fiatalokat, inkább közvetlenebb öröme és több boldogságra vágyódnának. Az eszmék mintha fárasztanák őket. A mindennapi helyzetek és szükségletek érdeklik őket, és ragaszkodnak saját érzelmi világukhoz.

A mai ifjúsággal folytatandó párbeszédben tudomásul kell vennünk, hogy a fiatalok „jogos” kívánsággal lépnek fel akkor, amikor saját gondolkodási formáik, nyelvük, de főleg viselkedésformáik tiszteletben tartását is elvárják a felnőttektől. Nem az idősebb generáció kultúráját akarják elfogadni, hanem egyéni szemléletükkel és ízlésükkel alakítják ki életük kereteit. A mai fiatalok kulturális törekvéseiben ne az esztétikai vagy intellektuális szempontokat próbáljuk érvényesíteni, ennél fontosabb, hogy a mai kezdőket az életigazodás alapvető kérdéseiben segítsük szellemi és lelki téren, hogy az élet értelmét megtalálják. Azt mondják, hogy az új „ifjúsági kultúra” valójában az ifjúság kísérlete, hogy életérzéseit megfoghatóvá és értelmessé tegye saját élete és a társadalom számára.

Tudjuk, hogy a fiatalok érzékelik legjobban a kor hívó szavát, ezért is kell melléjük állni. Az újszerű ma az, hogy az ifjúság maga kívánja megformálni saját világát. Ezzel a fiatalok azt is bizonyítják, hogy közelebb állnak az élethez. Így valóban megtehetik a kísérletet önmaguk megtalálására, a saját magukkal és a környezetükkel való azonosulásra. Az általános kijelentések és az ideológiai túlzások mellőzése lehetőséget biztosít arra, hogy az ifjúság szellemi orientálódása mögött álló reális hátteret is megközelítsük, és tárgyilagosabb, társadalmilag elkötelezőbb, az emberiség nagy ügyeiért odaadóbb erkölcsi alapokat biztosítsunk számukra.

Az ifjúsággal folytatott dialógusban az egyház részéről az alapállás a magabiztos, a humanista és keresztény erkölcsi elvekre épülő személyiség. Csak itt kereshetjük az élet formálásának és értékelésének kiindulópontját. Azután föl kell keltenünk bizalmat a család és a társadalom iránt, mert e kettő értékvilágára épül fel az új társadalmi struktúra. Fontos, hogy reális ígéretekkel és lehetőségekkel lépünk fel. Üreskezű felnőtteket az ifjúság sohasem szeretett! Végül próbáljuk megérteni az ifjúságot: az ifjúság másképp gondolkodik ma, más az életérzése, mint a mienk volt.

Az ifjúsági kultúra jellemzői ma: életszerűek akarnak lenni, kerülik a mesterkéeltséget, tárgyilagosságra, igazságosságra, őszinteségre töreksenek, idegenkednek a mani-

pulálásoktól. Ameddig nem értjük meg, hogy a mai ifjúság eligazodáskeresése, bár erősen szubjektív, mégis egyúttal új és forradalmi is, képtelenek vagyunk dialógust folytatni velük. Új életértékeket keresnek, a közösség felé nyitottak kívánnak lenni, megelégtették a világ hazugságait, az élet bizonytalanságait és a sok szenvedést. Érdekes felfigyelni sokak megállapítására: a mai fiatalság azt igényli, hogy a felnőttek vegyék őket komolyan, és legyenek elvárásaik. A mai fiatalok hőstettekre is képesek lennének, ha a társadalom objektív értékelése alapján ez kívánatos lenne. Az egyház belső dialógusa az ifjúsággal ma a legfontosabb és legkényesebb feladatok közé tartozik. Ez a munka nagy figyelmet és merész kockázatvállalást kíván. A jövő egyházképe az ifjúság humanista keresztény átformálásától is függ.

Föl kell figyelni arra, amit a Népszabadság idei húsvéti számában „Párbeszéd az ifjúsággal” címen Rózsa László írt, akaratlanul is utalva arra, amit a mai ifjúság új kultúrigényéről fentebb mondtunk. Az utóbbi években végzett ifjúságkutató munkák arról beszélnek, hogy „a fiatalok politikai szocializációja”, vagyis a politikai tudat és magatartás egyáltalán nem fejlődött. A fiatalok nagy többsége a politikát és a társadalom fejlődését mint rajtuk kívül álló, befolyásolhatatlan szférát fogja fel. Az az ifjúság, amely társadalmi és politikai szerepének és felelősségének megtanulása és gyakorlása nélkül kíván a jövőbe indulni, sok zavart fog okozni. Hogyan is tudná a mai fiatalság önmagát meghatározni, amikor még mindig értékbizonytalanságok és értékkrízisek vesznek körül? Nem látunk magabiztos és öntudatos csoportképző és összetartó vállalkozásokat: mintha a mai ifjúság kezdeményezései csak formálisak lennének.

Igenis szükség van a felnőttekre, akik öntudatosan tenni akarnak a társadalom továbbfejlődése, lelki és szellemi mélyülése érdekében. A fiatalok viselkedése és vélekedése a politikai intézményekről, a felnőtt társadalom demokráciájával és annak hitelével együtt fejlődhet csak egészségesen tovább. A fiatalság nem akkor siklik ki irányítóinak kezei közül, ha kritikusan és önállóan kíván tájékozódni az ideológiák között, hanem ha az irányítók elzárják előle a megismerés, a tapasztalás és a szembesítés lehetőségét. „Nem akkor radikalizálódik az ifjúság, ha keresi az utat, hanem ha helyette akarják megválasztani és megszabni, hogy mit kövessen; ha csökkentik vagy beszüntetik vele a párbeszédet, ha tabukat állítanak elé. Csak az az ifjúság radikalizálódik a társadalom ellen, amelyet nem engednek radikalizálódni a hibák ellen.” E megállapítások mind érvényesek az egyháznak az ifjúsággal folytatott belső párbeszédében is. A mai erőltetett felzárkózási tempó új problémákat is felvet, és így még inkább kötelességünk lesz, hogy a nemzet, a társadalom, a mi vonalunkon az evangéliumi egyház nagy kérdéseit merjük megválaszolni, hogy az egész emberiség sorsát jobbra fordíthassuk.

*

E tanulmányban nem kívántunk szólni sem az ökumenéről, sem pedig az egyháznak a világgal való kapcsolatáról, de a belső dialógus mindkettőnek előfeltétele. Ismételten elhangzott a szinoduson, hogy ma nagy szükség van a keresztények világot átfogó szolidaritására: olyan összefogásra, amely át tudja lépni a hitfelekezeti határokat is, és a keresztény életet élő hívőkben új erőket tud mozgósítani a holnap társadalmának kialakítására. Elképzeléseinket csak az egyházközség lelki újjászervezésével hisszük megvalósíthatónak. Ennek munkáját a Magyar Püspöki Kar elindította. Bízunk abban, hogy a jövő évi püspöki szinodus, amely feladatává tette a világi hívőknek az egyházi életbe való elevenebb bekapcsolását, új indításokat tud majd adni számunkra. Kasper a szinodusról írt könyvét ezzel zárja: „A rendkívüli szinodus egyértelműen igazolta a zsinatot, az egyháznak azonban új erő kifejtésekre lesz szüksége, hogy a világ előtt bebizonyíthassa, mennyi lelki erőt és dinamikát tud majd a hit előteremteni.”

Georges Beyronnal

„Anélkül, hogy önmagában véve értéktelennek tartanánk, nem mondhatjuk, hogy az Abbé egyházi zenéje különösebb hatást gyakorolna ránk. A pappá lett zenevirtuóz mély-séges indítékai (ahogy a hősi kardot az oltár tömjénfüstjével párosította) megfoghatatlanok számunkra.”

– Így ír a *Hi-Fi Stereo* című magazin 1986. márciusi számában Liszt Koronázási misé-jének Hungaroton lemezfelvétele kapcsán. Beyron atyát, Bach zenéjének egyik kitűnő francia szakértőjét, éveken át a párizsi Institut Catholique Egyházzenei Intézetének igaz-gatóját kérdezzük, mennyire fogadható el ez az állítás.

– Amikor 1840-ben Prágában lelkes csodálói Liszttől ráadásként Schubert Ave Ma-riáját kérték, akkor először a Hexameront játszotta, majd amikor a megújrazott köve-telés nem akart szünni, hallgatóságával ismét dacolva, belevágott „szédületes bravúr-darabjába, a Kromatikus galoppba”, és anélkül, hogy befejezte vagy félbeszakította volna, elegánsan átsiklott az Ave Mariára... A Kromatikus galoppból az Ave Mariára való átmenetben Liszt a maga teljességében benne van. Jean Chantavoine, aki elme-séli az esetet, enyhe malíciával hozzászói: „Ha az ember le akarja írni és meg akarja magyarázni Liszt életútját, akkor olyan virtuozításra van szüksége, mint az övé, hogy az átmenetet romantikus kalandjai és az egyházi rendbe való belépése között át tudja hidalni.”

– *Hogyan tudunk rálépni erre a hídra?*

– Számunkra Liszt megfoghatatlan, mint ahogy megfoghatatlan volt két bensősé-ges kapcsolatában Marie d'Agoult-lal és Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnével; ahogy pap sem lesz, mert csak a kisebb rendeket veszi fel. Hagyjuk most a „sikeres Don Juan-t”, a „világ legelragadóbb szerelmesét” és a „fáradhatatlan csavargót”, a „magyar vándort”. Inkább próbáljunk meg találkozni a „weimari Szent Ferenc”-cel, ahogy rokonai vagy barátai titulálták többé-kevésbé barátságatlanul...

– *Hogyan hathatott Lisztre Szent Ferenc lelkiisége?*

– Nem pusztá véletlen vagy a körülmények egyszerű összjátéka, hogy Liszt Ferenc élete vége felé főleg vallásos, illetve liturgikus zenét szerzett. Saját szándékaitól füg-getlenül erre már régóta fel volt készítve, mondhatjuk azt is, hogy már születésétől kezdve, mégpedig apja: Liszt Ádám, a műkedvelő hegedűs által, aki azelőtt ferences kispap volt. Könnyen elképzelhető, hogy Assisi Szent Ferenc szellemisége jelen lehe-tett a Liszt család otthonában, és a fiúra mélyen hatott a sok apró élmény. Különösen két nagyobb művén érződik ezeknek a gyermekkori élményeknek gyümölcsöző hatá-sa: az egyik a Szent Erzsébet legendája (1862), mely Assisi Szent Ferenc e tiszta szívú leányának hódol; a másik a Krisztus oratórium (1867), melynek szerkesztését teljesen áthatja a ferences szellemiség. Ide sorolhatjuk még élete végén alkotott remekművét, a Via Crucist (1879), a keresztút 14 állomását, ahol páratlan módon találkozik a zenei egyszerűség és a prófétai ihlet.

A fiatal, nagy zenei tehetségű Liszt Ferenc túl korán került a nyilvános szereplés fénykörébe, ahol virtuóz zongorajátékával egyedülállóan tündökölt. De sikerről sikerre haladva is megőrzi szívében gyermekéveinek mély érzéseit, különösen első szentáldozását, amelyet nagy buzgósággal ünnepelt. „Ha más nevelést kaptam volna, ha nem zongoraművészi, illetve zeneszerzői, hanem más pályára lépek, lehet, hogy Isten megadta volna a kegyelmet, hogy a jó papok számát növeljem. Így éreztem és erre vágyódtam tizenötől tizennyolc éves koromig.”

– *Milyen motívumok, élmények keltették föl ezt a vágyát?*

– Liszt, aki nemcsak rendkívül tehetséges, de vasszorgalmú is volt, Párizsban időnként lelkigyakorlatra vonult vissza. Ilyenkor „új erőre kapott” lelkében az áhítat hajlama. Egyedüli lelki olvasmánya akkoriban a Sivatagi Atyák élete volt. Szenvedélyes és szemlélődő lélek izzott benne, amint „kedvec szentjében”, Assisi Ferencben, „a szegénység nagyszerű szerelmesében, akit – ahogy mondogatta – méltán dicsőít Dante”. 1884-ben, élete végén újból elolvasta Ernest Renan művéből, a Vallásos történeti tanulmányokból a Poverellóról, Isten szegénykéjéről szóló monográfiát. Szerelmi csatlódása is belejárthatott abba, hogy amikor a Saint Cricq házból maga a gróf dobta ki azzal, hogy nem hajlandó leányát „egy cseh zongoratanárhoz” adni, elhatározta, hogy pap lesz. De hála édesanyja gyengédségének és gyóntatója, a zenekedvelő Bardin atya okosságának, belátta, hogy „Istent és az Egyházat művészi hivatásában kell szolgálnia ahelyett, hogy rögtön a papság magasztos erényeire vágyakozna”. „Költészet és zene, na meg egy kis öröklött lázadó természet már régen betörték, mint egy makrancos magyar lovat.”

– *Milyen eszmék hatottak a legerősebben Lisztre?*

– A zongora művészete és nagy olvasási kedve által magáévá tette az alakulóban lévő XIX. század eszmei áramlatait. De legbelül mindig megmaradt annak, aki vallotta, hogy „élete nem más, mint egy eszmének a kifejlődése, ez az eszme pedig Isten”. Ezt érezte meg George Sand is, aki kis ideig azt hitte, Liszt képes lenne beleszeretni: „Ez a Liszt Úr mindig csak Istenre és a Szent Szűzre gondol, akire én egyáltalán nem hasonlítok.” A XIX. század második negyedére (akárcsak a mi századunkéra) erősen rányomta bélyegét a „baljós jövő”; ez bizonyos nyugtalanságban nyilvánult meg, amit a költők, a gondolkodók, a történelemfilozófusok, a társadalmtudósok és a teológusok is éreztek. Minden rendszerben lappangott egy eszme, mégpedig a „költői gondolat papságának” eszméje. Nem éppen Liszt az a muzsikos, aki ennek az eszmének legnagyobb megtestesítője? Ballanche, Saint Simon követői, Chateaubriand, Pierre Leroux, Lamennais, Ozanam, George Sand, Lamartine voltak ennek a legjellegzetesebb képviselői. Liszt szinte valamennyiük művét olvasta... Ezt az egész világot valami lelkesültség hatotta át, akár katolikus volt, akár eretnek, akár republikánus, akár romantikus: minden irányzat találkozott a művészet papságának eszméjében. 1835 és 1841 között Liszt maga is írt néhány cikket (többnyire levél formájában). Ezek „a művészetnek a társadalomban betöltött szerepéről szólnak, mély emberbaráti érzésről tanúskodnak, melyek kifejezik a művész lelkiismeretes helyzetelemzését”. A művészek olyanok, mint a papok: küldetésük van, és ezért „képesek az osztályokat kibékíteni, éltetni, irányítani közös szeretetben az emberiség kijelölt célja felé”. Valóban a művészet természete olyan, hogy „minden szempontból kifejezi, meghirdeti, felemeli és isteníti az emberbaráti érzés minden megnyilatkozását.”

– *Nem utópia ez?*

– Utópia? Liszt tisztán lát. Egyrészt nagyon jól tudja, hogy a művészeti ágak közül éppen a zene ütközik a legkeményebb akadályokba, mivel bizonyos feltételektől és a

legkiszámíthatatlanabb véletlenektől függ. Először is értelmes és képzett előadókra van szükség, azután meg jól hangolt és jó hallású közönségre. Másrészt meg nagyon is jól ismeri a valóságot: a művészet világa egységes rendet feltételez, közös hitet, ami távolról sem létezik . . . Az anyagi érdek és a pénz uralkodik!

A kirobbanó anyagi haladásra, a megszületőben levő iparosodásra, az új, polgári társadalom keletkezésére Liszt úgy válaszol, ahogy Assisi Szent Ferenc tette azt a maga korában: a „nagylelkűség” határozott állásfoglalásával a leginkább rászorulókat iránt, melyhez még mélységes együttérzés is társul. Megpróbálja megmutatni, hogy a pénz nem az élet célja, még akkor sem, ha bizonyos életszínvonal fenntartásához hozzá is járul. Ezt saját tapasztalatából tudta, mert nagyon sok pénzt keresett hangversenykörútjai során, de ugyanannyit el is ajándékozott. Helyesen jegyezte meg róla Bernard Gavoty: „Fejedelmi szív és fejedelmi tehetség.” Olyan együttérző volt keresztényi értelemben, mint kevesen abban az időben. Mekkora felindulás fogta el Velenében a Flórián kávéház teraszán, amikor meghallotta az 1838-as pesti dunai nagy árvíz hírért. „Abban a pillanatban rendkívüli szánalom fogott el, hirtelen és ellenállhatatlan vágy, hogy segítsek azon a sok szerencsétlen emberen.” És nyomban elindul Bécsbe, hogy nyolc hangversenyből álló sorozatot adjon. (A „hangversenysorozat” szót ő találta ki.) 1840-ben 20 000 forintot juttatott magyar honfitársainak. A következő évben 60 000 frankot adományoz a bonni Beethoven-emlékmű felállítására. Zongorahangversenyeivel nagyban hozzájárult Beethoven műveinek megismertetéséhez.

– *Hány nehéz helyzetbe került muzsikuson segített?*

– Berlioz és főleg Wagner tudna erről beszélni. Műveik előadását is vállalta. Wagner különösen értett ahhoz, hogy kihasználja Lisztnek iránta érzett csodálatát; de Lisztet nem lehetett becsapni. Wagnernek egy sértő hangú levele után megszüntette a segílyt. Wagner ugyanis Liszt műveinek előadásával kapcsolatban azt írta: „a pénz az, amire szükségem van, hogy befejezzem a Tristant”. Liszt megsértődött és egészen határozottan felelt: „Mivel téged egyetlen dolog érdekel: a pénz, nem hiszem, hogy műveim le tudnák kötni a figyelmedet. Dante szimfóniám és Misém nem lehet bankügyletek tárgya, ezért mellőzd a segílyt kérő táviratok és sértegető levelek küldözgetését.” Az is köztudott, Wagner mennyire értett ahhoz, hogy bizonyos zenei módszereket felhasználjon. Erre vonatkozóan mondta André Suarez: „Úgy látszik, mintha Liszt utánózná, közben őt utánózzák.” Goromba visszautasítás, közöny, sőt, mi több: gyűlölet volt a fizetsége annak, aki csodálójá tudott lenni a más lángelméjének, akinek gyakran saját magát is feláldozta. Ez a csodálat sugárzik „minden tettében, minden alkotásában, virtuozításában éppúgy, mint átirataiban, különböző szerzeményeiben vagy improvizációiban”. Ő mindig ugyanaz az ember volt: mások tehetségének csodálójá. Amíg Wagner semmiben sem hitt az életen túl, addig Liszt kissé hitűjone módjára megkísérelte, ha nem is azt, hogy megtérítse, de legalább hogy megossza vele keresztény hitét: „Richard, a te nagyságod a te nyomorúságod: ez fog gyötörni és kínozni mindaddig, amíg hívón leborulva meg nem szabadulsz egyiktől is, másiktól is”. Ez volt rá minden válasz: „Az önzés állapota a szenvedés állapota az emberi faj számára. Egy napon ez az erő olyan állapotot fog teremteni a földön, hogy senki sem kívánja majd azt egy teljesen fölöslegessé vált világért elhagyni, mert boldog lesz: élni és szeretni fog . . . Hiszek az emberekben és nincs szükségem másra.” Így van ez! „Aki felszínen akar maradni, annak meg kell keményednie” – mondogatta Liszt gyakran, kis mosollyal az ajkán.

Tudvalevő, hogy milyen megbocsátó magatartást tanúsított ugyanezzel a Wagnerrel szemben, aki Weimarban elcsábította lányát, Cosimát, munkatársának, a kiváló zongoristának és egyik legjobb modern karmesternek, Hans von Bülownak a felesé-

gét. Mindehhez rendkívüli lelkierő és Jézus Krisztus követésének mély elkötelezettsége kellett!

Ez a megbocsátás Bayreuthban történt, éppen ott, ahol Liszt Ferenc egy egészen egyszerű sírkő alatt fekszik, ferences csuhájában... „Az egyedüli cselekvő és életerős érzés, melyet őrzök, az emberek fájdalomának mély rezdüléseivel való együttérzés – írta 1882-ben, négy évvel halála előtt (s ez kicsit hasonlít Szent Ferenc stigmáihoz). Az együttérzésnek ez a különös túltengése először tizenhat éves koromban fogott el, amikor lassan éhen akartam halni Montmartre temetőjében. Szívem ekkor megnyílt a magasztos keresztény megvigasztalódásra.”

– *Mikor öltöttek testet ezek a vágyak a zenéjébe is?*

– Ennek a vallásos láznak a hatására már korán elhatározta, hogy szent muzsikát alkot. Ez túlszárnyalta Berlioz halotti nagymiséjét, később pedig Verdi Requiemjét. Először – 1837-ben – Berlioz Requiemjének semmi hatása nem volt rá: „Túlzott futamok, hatástalan nagy zenekar, amiből a vallási jelleg teljesen hiányzik.” Harminc évvel később Lipcsében ugyanazt a misét így jellemzi: „Csodálatos, fennkölt, de sok helyen más érzéseket fejez ki, mint amit a Requiem szövege bennem kelt.” Berlioz szent zenéje teljesen különbözik Verdiétől, akinek Requiemje „jelentős és átgondolt munka”, lelkiismeretesen komponált, de ugyanakkor „hasznathozóan” is, mert sikere – jegyzi meg humorral – „siker biztosítási társasága” által garantált, mint egyébként Rossini Stabat Materé is. Mindketten „jó recepteket” adnak a színházak számára.

– *Milyen cél indíthatta Lisztet arra, hogy egyházi zenét komponáljon?*

– Liszt egész szívvel beleadta magát egyházi zenéjébe, akárcsak hihetetlenül lendületes játékába. Sokan úgy találják, hogy „túlzott kegyes misztikusság, térdhajtásokkal és színházi pompával teli meghitt érzékenység van benne. De e kornak mely komponistái büszkélkedhetnek a tehetséggel, hogy azonosulni tudnak azzal a drámai lélekkel, mely feltárja magát Isten előtt, mely hozzá kiált és sír, mely a Pascalra jellemző erővel és harccal akarja elbűvölni az eget? Mindez örök emberi, mely minden stílusjegyen át mindnyájunkban megfogalmazódik!” Ezt írták róla 1872-ben Pesten a Krisztus oratórium bemutatásakor. Liszt számára „a muzsika nem tükröz, hanem kifejez. Egyszerre tudomány, mint az algebra és ugyanakkor lélektani nyelvezet, melynek egyedül a költészet tud értelmet adni...” „A síró lelkek számára könnymedreket kell teremtenem, az élők számára, akik számomra kedvesek, lángokat gyűjtanom, és a halottakat, akiket szeretek, lelki és testi urnákban kell megőriznem. Számomra ebben áll a művészet, ez a jelentése.” Máshol hozzáteszi még: „Ott, ahol a kifejezéshez már nem elegendő a szó, a hang szárnyakat ad neki és átváltoztatja.” Liszt tudatosan szeretne, „minél szilárdabban kereszténnyé válik, annál jobban muzsikus maradni”. Gyermekkorának katolikus jámborsága „rendszeres és rendszerező érzéssé” fejlődött benne. 1865-ben így írt Rómából: „Azt lehet mondani, hogy a zene lényegénél fogva vallásos és mint az emberi lélek: »természetéből adódóan keresztény«; és mivel egyesül a beszéddel, energiáinak milyen kézenfekvőbb felhasználási módja lenne, mint Istennek megénekelni az embert, és így két világ: véges és végtelen között összekötő pántként szolgálni? Ez a kiváltság mintegy hozzátartozik, mert egyszerre részesedik egyikből is, másikból is. Időben lehatárolt kifejezőerejében a zene mégis határtalan.

– *Mely műveiben mutatkozik ez meg leginkább?*

– A 13. zsoltártól kezdődően (1855) a Via Crucisig (1879), a Koronázási misén (1856), a Szent Erzsébet legendáján (1867), a Requimen (1868), valamint a Krisztuson (1872) át kibontakozik egy egész élet... J. S. Bach mintájára és mélyen azonosulva vele mindabban, ahogy hitét zenében kimondja, Liszt különféle átírataiban és

zongorára, majd orgonára írt átdolgozásaiban új utat nyit: a szimfonikus utat. Ugy mutatkozik be mint prédikátor és „pap”, a szó tágabb értelmében... „Mivel szükségét érzi, Bachtól kölcsönöz egy bizonyos keresztény pátoszt, mely hatalomból és gyengeségből, szívből és értelemből, erőből és gyengeségből, éjszakából és nappalból áll, és ahol végül is győzedelmeskedne a hit; mely nem dogma, hanem himnusz.”

– *Hogyan fogadta Liszt egyházi zenéjét a Vatikán?*

– 1865-ben, tíz évvel azután, hogy „belépett” – ahogy ő mondta – Pesten a ferences harmadrendbe, megvolt a ferences egyszerűsége és alázata, hogy „egyszerű zenész maradjon a kisebb rendekben, az egyház szolgálatában, mindenféle karriervágy nélkül”. Valóban „sohasem várt vagy kívánt semmilyen pozíciót vagy titulust Rómától”. Mindannak a pártfogásnak és nagy tiszteletnek ellenére, amit IX. Pius pápa irányában tanúsít, nagyon jól tudja, hogy a Vatikán római körei zenéjét nem értékelik sokra. Nem ismeretlen számára, hogy az albanói kanonokság csupán tiszteletbeli cím – akkor, amikor Calderón és Kopernikusz teljes jogú birtokosai voltak ennek a címnek – s ez azzal magyarázható, hogy több mint ezer oldal olyan vallásos zenét írt, amely nem tetszik az élő művészet elől elzárkózó kanonokok nagy többségének. Túlságosan modern és szigorú hangvételi zenéjét visszautasítják. Mindezek ellenére nem változtat stílusán, mivel az „legbensőségesebb és legállandóbb katolikus érzésvilágából jön”.

– *Bach volt-e Liszt egyedüli példaképe?*

– Nem. Felfedezései közé tartoznak azok is, akiket X. Pius pápa 1903-ban Motu Proprio bullájában bizonyos formában „kanonizált”: Palestrina, a neki tulajdonított „a cappella” stílussal, valamint a gregorián ének, ahogy azt akkoriban megfogalmazták.

– *Idézne végül néhány gondolatot magától Lisztől lényeges műveivel kapcsolatban?*

– Igen, talán három műve álljon itt példaként: Az Esztergomi mise (1855–56) egy liturgikus szövegre írt dráma. A szíve mélyéből feltörő valódi hitből fakadt, melyet gyermekkorától átélt. „Genitum non factum – többet imádkoztam a misében, mint azt komponáltam.” A „Dona nobis pacem” végén egybegyűjtötte a Credo, a Kyrie és a Gloria vezérmotívumait, hogy az egész művet ugyanazon emelkedő terccel (la do) fejezze be, egyszerre énekelve Credót és Ament, mintegy „annak jelzéseként, hogy a hit vigasztalása – amely hegyeket mozgat – nem más, mint az Isten parancsához való hűségéből fakadó áldás”. Egy neves prédikátor Párizsban 1886. március 15-én a Saint Eustache-templomban történt előadás után ezt mondta Lisztnek: „Ez a legteologikusabb zenei mű, melyet ismerek.” Liszt hozzáteszi: „számos fenntartás ellenére is ez a vélemény igazoltnak mondható”.

A Requiem arra irányuló kísérlet, hogy „kifejezze mindazt, ami a halálban gyengéd és megváltó.” „A Requiemet általában feketével, a legkegyetlenebb feketével festik meg. Kezdetből fogva én egy másik fényt találtam, mely a Dies Irae rettegései ellenére is ragyog a Recordare strófában, s amit így fogalmaztam meg önmagamnak:

Föloldozta Mária Magdolnát,
meghallgatta a jobb latort,
számomra is reményt adott.

Ez a gondolat hatott át a mű elejétől a végéig.”

Epilógusként hadd összegezzem Liszt életművét végrendeletének néhány szavával, melyet 1860. szeptember 14-én, azon a napon írt, amikor az egyház a Szent Kereszt felmagasztalását ünnepli: „Igen, a megfeszített Jézus Krisztus, a kereszt örülete és felmagasztalása, ez volt az én igazi hivatásom...” Így fejezi ki azt a „forró és rejtelmes érzést, mely stigmaként átjárta” egész életét.

Illés Róbert

CS. SZABÓ LÁSZLÓ

Szeget szeggel

MI TÖRTÉNIK, ha irodalomrajongó cambridge-i diákkörből országos súlyú főurakig egyaránt méltányolt s magasztalt, mézesajkú költő s e költői rangjánál ugyan csekélyebbre becsült, de csattanós színházi sikereket besöprő drámaíró világa egyszerre csak elsötétül? Szívében nem kavarog ugyan orkán, de belső ege fojtott lehetetű s egyre fátyolosabb. A színpadon elcsitul a csatazaj s a harsonázás, nincs több királygyilkosság: szent életű koronás bárány feláldozása, nyársaló vadkan leterítése. Mi történik, ha a ki- és beboruló, játékos szerelemben abbamarad a gondtalan, ingerkedő csipkelődés, amelyben a felajzott lány rímfaragó szellemessége túlszár a gavallérokén is; ha öszülő bohócok és hűséges házi bolondok lantján elnémul egy édes-bús dal az úrnő lábánál? Sem a szomorújáték, sem a vigjáték hangulata nem az eddigi, idegen anyag vékony hártája lepi be. Mi történik, ha a szereplők már nem szeretni, nem is gyűlölni, hanem eljátszott becsületekben szánni vagy megbotozni valók, talányosak és bűnnel terheltek, de méltó büntetésük elmarad olykor, kötél helyett csak nyilvános feddés vagy megszégyenítés súlyát kell viselniük? Változik az elsötétülő játék szókészlete is, ocsmány szavak szorongatják a tisztákat, káromlók és kegyetlenek a simogatókat, mintha maga a láthatatlan bábjátékos fanyarul és cinikusan mosolyogna a háttérben. Talán sérelem érte, talán egyszerűen többet tud egy ideje a világ hitványságáról. Mi történik ilyenkor?

Vagy kudarc kudarcot ér a deszkákon, bukások a kétórás játékidőre meghúzott darabok csalódott nézői előtt. Vagy újfajta, többszólamú s bonyolultabb remekmű születik, amelyből kiderül, hogy itt változatlanul az író az úr, teremtménye, a közőnség csak „cifra szolga”.

A *Szeget szeggel*: remekmű. Idegenkedem a Romantikából hajdan újjászületett irodalmunk nagy szavaitól dicséret s rosszallás dolgában egyaránt. De ezt a darabot nem lehet szerényebb szóval bearanyozni. Legjobb öt-hat műve közé sorolom; vannak erényei: lélektani átélés, etikai éleslátás, politikai ítélőképeség, amit csak ritkábban találunk meg ennyire sűrítve s világosan fogalmazva. Arról győző meg a darab, hogy valamikor Ibsen és Shaw lesz Shakespeare utóda. Persze nem mindenben, csupán bizonyos területen.

A KIRÁLYI udvar elszámolási naplója szerint 1604. december 26-án játszotta el a társulat I. Jakabnak a karácsonyi vigasságokon. Mivel a megelőző évben a makacsul vissza-visszatérő pestisjárvány miatt becsuktak a színházak, mulatók, állathecceldék, csak valamikor 1604-ben lehetett az udvari estét megelőző, nyilvános bemutató. Önállón, a szokott negyedréti alakban sohase jelent meg; az összkiadás – *Folio* – szövege pedig elég silány és számos javításra szorult. Szinte bizonyos, hogy nem Shakespeare eredeti, hanem valami összefirkált kézírata vagy a sugópéldány volt az amúgy is figyelmetlen szedőnél. Azokkal a sugópéldányokkal akadt legtöbb fejfájódó gondjuk az utókor szöveg tisztítójának. Magyarra legutóbb Mészöly Dezső fordította le kifogyha-

tatlan lelménnyel, egyenértékű szójátékokkal, zamatos humorral, de kiváló apjától örökölt magyar nyelvérzékét is csillogtatva. Noha elő-előadják vidéken és Budapesten, mindamellett hazai szűrőpróbák meggyőztek, hogy a remekmű alig ismert Magyarországon. Rövidre fogva elmondom a meséjét.

Bécs – egy képzelt s nem valódi Duna-parti város – Hercege Lengyelországba készül. Távollétében rábízta a teljhatalmú kormányzást Angelóra, aki nyomban felújítja a már csak papíron szunnyadó törvényeket szexuális vétségek ellen. Claudio, egy nemes úrfi teherbe ejtette menyasszonyát, s noha egybe akarnak kelni, Angelo az Igazságszolgáltatás nevében mégis fejvesztésre ítéli. Izabella, Claudio húga, aki éppen visszavonulni készül a klarisszák szigorú rendjébe, kétszer is hiába könyörög bátyja életéért. Közben, a humoros közjáték kedvéért, nagy ricsajjal becsukják a bordélyokat és szétzavarják a rossz lányokat. Izabella második látogatásán vág a villám Angelóba: lángra lobbán a mogorva, aszketikus erkölcsbíró, és cserében egy szüzesség-fosztó éjszakáért felajánlja a kegyelmet. A lány irtózáttal visszautasítja, a börtönben pedig megmondja bátyjának – aki a világért se bánná Izabella erkölcsi áldozatát, ha megmenekülhet annak árán –, hogy készüljön fel a másnapi halálra. Ámde áthidaló, kegyes csalással közbelép egy titokzatos szerzetes: Izabella látszólag engedjen, szól az utasítása, mert a sötétben nem ő, hanem Angelo hajdani eltaszított menyasszonya, Marianna adja oda magát *volt* vőlegényének. A kielégített, de hitszegő erkölcsöcsész másnap mégis ragaszkodik a kivégzéshez és – ami biztos: biztos – látni akarja a levágott főt. De a szerzetes összejátszva a foglárrel, túljár az eszén, s egy Claudiohoz hasonló, elhunyt rab vérlucskos fejét küldi el gyorsba kötözve. A Herceg hazatér a remek fokozással felépített ötödik felvonásban; ő volt a titokzatos szerzetes, leleplezi a moralizáló Angelo köszívű becsstelenségét, de mindenkinek kegyelmet ad. Vigjátékban vígan se lehet meghalni, illetlenség.

SHAKESPEARE élete nem ismert annyira, hogy mutatóujjunkat hegyezve, felelősséggel kutassunk személyes körülményei s külső események után; a tragédiák és komédiák színjátszó határovezetébe átcsúszó, kesernyés, kiábrándult, olykor cinikus belső változása – nagy változás! – lélektani kiderítésére. Szembeszőkő azonban, hogy amennyire datálhatók, rögtön a *Hamlet* nyomán; körülbelül 1601 és 1603 közt íródik a *Troilus*, a *Minden jó, ha vége jó* és a *Szeget szeggel*, a legérettebb a háromból. *Problem plays*, problematikus darabok az összműről leválasztott gyűjtőnevek a századforduló óta. Nemcsak időrendben, de maróan ironikus felfogásukban is közeli rokonok. Saját korában *comical satire*, komikus szatíra a nevük; e bélyeget nagy barátja s méltó vetélytársa, Ben Jonson nyomta a műfajra, legalábbis ahogyan ő bánt vele. E sötét komédiákban leleplezett figurák ösképe persze már Shakespeare-nél is korán jelentkezik, egyelőre magányosan (s annál hatásosabban), lényétől merőben elütő, heroikus környezetben. Falstaff ő, a hősködő ókori *miles gloriosus* feudális torzképe. Később elszaporodik a fajtája a három darabban; a romantikus szerelmeket, végzettest is, vidámat is elriasztja a nyers szexuális inger, nagy a szereplők pofája, néha még hangadók is, bár a végén a rövidebbet húzzák; a megátalkodva hazudozó s hengegő, gyáva Parolles, a dögletes nyelvű Thersites, Pandarus, az amúgy is léha Cressida nagybátyja s kerítője, Angelo, a mosolytalan, életveszélyes erkölcsdiktátor, Lucio, a bohóckodó kurvakergető és Tekeriné, a hatóságnak is visszafelelő bordélyosnő. Népes és változatos társaság. Amint említettem, se Ibsen, se Shaw – korabeli társadalmuk „mélyfúrói” – nem tartották volna őket hihetetlennek, sem egészen idegennek. Oslo törvénytisztelő, kivasalt, burzsoá oldalának lassan kiderülő, gyűrött visszajáról ők többet árulnak el a történelmi jelmez alatt, mint Othello ciprusi főhadiszállása vagy Macbeth skóciai vára, Dunsinane. E problematikus darabok modernek is.

Ezért kellett diadalmas elégtételért kibőjtölniük Nyugat-Európa viszonylagosan átmeneti világhatalmát s a lelkiismereti kételyekkel viaskodó, múlt századi önvizsgálatra kergesedett, globális hivatástudatot, a gyarmatosító fehér emberét. Ez a burkoltan materialista, nagypolgári közérzet frakkban, szmokingban csak Shakespeare felhőtlen első vígjátékaira s az egyértelmű, mert „tisztító hatású”, ünnepélyes tragédiákra volt hangolva. Elképesztő a harminchét darab színpadtörténeti eltolódása a második világháború után; az új műsorpolitika valósággal előre jelzi Európa világhatalmának s a vele járó hatalmi tudatnak összeomlását. Egy cinikus Shakespeare-kutató szerint a nagy tragédiák: könyvdrámák (!), lélekelemző regényként is olvashatók és boncolhatók; számunkra a tragédia és komédia összeolvadó, ambivalens félhomályában fogant problematikus játékok szólnak elevenen. Jó vagy rossz társadalmi közérzet nyomása éppolyan döntő a sikerre szoruló színházakban, mint az a közkívánság, hogy tegnapi vagy történelmi hősök helyett magunkról is lássunk, halljunk valamit. Márpedig újabban Amerikától angol vidéki fesztiválokig mindig éppen játsszák valamelyik problematikus darabot. Sohasem vártam rájuk sokáig. 1914 előtt nagyobb türelem kellett kiülni a következő műsorra tűzést.

Shakespeare csakugyan mindenkié és minden koré. Megromlott a véleményünk önmagunkról s a civilizált fehér emberről általában; tudjuk, hogy egyszerre vagyunk úrméretben olyan veszedelmesek, mint a gyufákkal játszó kisgyermek és tehetetlenek, mint a vágóhídra szánt barom. A klasszikus tragédiák kétoldalt szívérványlón felmeredő sziklaszorosának mai, posványos fenekén is ő vezet körül köre lépve; önkicsinylő, megromlott közérzetünknek ő a legnemesebb tolmácsa. Még ha cinikus is, mindig kíméletes.

BÉCS ezúttal: meseváros, ahogy az aranykori spanyol és angol drámaíróknak meseország voltunk mi is, Csehország is vagy a moszkvai fejedelemség. Nem mintha az egykorú, valóságos Bécsben ne lett volna urakat és mesterlegényeket különböző gyönyörfokon kiszolgáló örömtanya, lebuji. Illyés Gyula mondta egyszer tréfásan a török dúlás miatt elmaradó magyar urbanizálódásról beszélgetve, hogy szegény Balassi Bálintnak civilizált bordélyért fel kellett ugrania Bécsbe, a Tiefer Graben utcába.

Londonban a Shakespeare-kori fertő: Southwark, Seven Dials (ahol a *Twist Oliver*-ben Bill Sikes, a rabló meggyilkolja Nancyt, a jólelkű utcalányt) kisebb-nagyobb távolságra szomszédos volt diadalai színhelyével, a Globe színházzal, s már a középkor óta poshadt túl az egyetlen Temze-hídon, kívül a szigorú erkölcsű City körzetén. Arra a külterületre gyűlt fel a kikötőváros embermosléka; tizenhárom-tizennégy éves kortól elég háborítatlanul sétálgattak ott a lányok, egymásnak dülő büntanyák körül. Jó ideig a winchesteri püspök joghatósága alá tartozott, az ő birtoka, ami középkori szemmel nem volt olyan döbbenetes, mert dogmavédelmi meggondolással, a bűnbánat reményében az egyház inkább elnézte Magdolna vétkeit, mint például a szűz Szent Johannához szóló égi hangokat az Üristen s a pásztorlány közé feszülő forró lelki dróton. Bumfordi rendőrök szeszélyétől függött, hogy összefogdossák-e a rossz lányokat, kínálatra félpucéran az ablakukban ülve, részeg palit itatva a kocsmában, vagy szemet hunynak a szerelmi vásárnak. Így volt a Herceg engedékeny uralma alatt, de rémületesre fordul, mihelyt Angelo a város megbízott ura. A winchesteri püspök s általában a római katolikus egyház lényegében sokáig csak két nőfajtát ismert: a halandókért közbenjáró Szűzet a mennyben és segédcsapatait a zárdákban menny és föld között, a földön meg a bukottakat, akik őszinte vezeklés árán utolsó percükig feloldozhatók.

Eleinte túlságosan elhiszük a Herceg önbírálatát, szó szerint értve, hogy kiábrándult túl szabadelvű rendtartásából, ezért tizennégy évi laza s elnéző, azaz emberséges uralmát alkati ellentétére, egy könyvbűjő, aszkéta jogász elmére, Angelóra ruhazza át.

Aggályra nincs okod – szavamra mondom –
Hatalmad annyi, mint az én hatalmam:
Törvényeinken enyhítesz, szorítasz,
Amint *te* jónak látod.

(*Szeget szeggel* I. 1. ford. Mészöly Dezső)

Angelo tehát korlátlan hatalomhoz jut, élet-halál ura. Később a Herceg egy szerzetes előtt megismétli önbírálatát:

A mi törvényünk kemény és szoros
– Szükséges zabla jóvérű lovakhoz –
De nyugtatjuk tizennégy éve már.
Pihen a jog, mint odván vén oroszlán,
S prédára nem les. Ha szelíd apa
Nyírvesszőt vág – de csak hogy ráijesszen
A gyermekekre – s nem használja aztán:
Nem félelem, gúny tárgya lesz a virgács.

(I. 3.)

Mostantól mindennek vége.

És most a Herceg új helyettese –
Talán az újság fénye kapta el? ...
Vagy a közélet olyan, mint a ló,
S a kormányzó, ki most pattant nyeregbe,
Sarkantyúját jól oldalába vágja,
Hogy megmutassa néki: ő az úr!? ...
Vagy hogy zsarnokság együtt jár a trónnal? ...
Vagy együtt jár a ranggal? – nem tudom –
De új urunk most föltámasztja mind
A különféle büntetéseket,
Mik ócska kardként szögbe téve lógtak –
Húsz éve lesz már, hogy felé se néztünk!

(I. 2.)

A színpadi figurák nem gyanítják, a néző már tudja, hogy a Herceg nem megy Lengyelországba, szerzetesnek álcázva népénél marad, bejár székhelyére. Egy ember próbájáról van szó, mert keresztüllátott Angelo feddhetetlen hírére és szigorán. Három odavetett szavából kiderül igazi célja:

De uralmát kikémlelem.

(I. 3.)

A nép még gyanútlan, fejedelmük nem az, jobb, ha ideiglenesen átadott uralma alatt történik meg ez a titkos próbatétel.

... Angelo kegyes,
S a rossz nyelvektől tart minduntalan.
Titkolja azt is, hogy érében vér foly,
S ő is kenyeret eszik, nem követ.
De most hatalmat nyert: meglátjuk azt,
Hogy nem hull-e le arcáról a maszk!

(I. 3.)

Környezete csak a darab végén, a nagy leszámolásnál hallja először, hogy a fejedelem tudott Angelo súlyos foltjáról: elmaradván a remélt hozomány, öt év előtt kíméletlenül szakított halálosan szerelmes menyasszonyával, Mariannával.

A Herceg eltűnt, Angelóé az igazságszolgáltatás. Sokkal inkább annak a rideg megszállottja, semmint a szeszélyes, törvénytíró, nyers hatalomé. Ő a megszemélyesülő Állam a négy rendre oszló élők: a hatóság, az egyházférfiak, az urak s a köznép fölött. Egyik napról a másikra megdermed a szabados, *permisszív* társadalom, Robespierre erkölcsbíró egyenes őse ül a palotában, s ahogy később a jakobinus Hegypárt vezérének nyúlós, szürke beszédeiben *vertu*: erény az agyonörölt vezérszó s e szó ártatlan-nak tetsző csengésére folyton új lenyakazott fejek hullnak a fűrészporos kosárba, *Iustitia* nevében legalább ugyanannyi fejet készül lecsapatni Angelo.

De milyen ember ez!
A vére víz; hirtől sem ismeri
Az indulatok huncut ingerét.
A kívánságát elsorvasztja-fojtja
Biflázással, bőjtrel, betű-falással.
S hogy ráijesszen a szabad szokásra
– Mely, mint egér az oroszán előtt,
Úgy futkosott a zord törvény körül –
Előböngész most egy paragrafust,
Egy rozsdás cikkelyt, mely bárdként lesújt ... (I. 4.)

Caludiónak meg kell halnia, mert teherbe ejtette menyasszonyát, Júliát. Hihető-e akár csupán mesének? Hihető bizony, mai valóságnak is! Fanatikus, hithű mohamedánok közt, az arab világ egy részében még érvényes hasonló törvény; néhány év előtt Dzsiddában házasságtörésért agyonköveztek egy szaúdi királyi hercegnőt s a szeretőjét.

A törvény nem halt meg, csupán aludt.
Hány van, ki nem mert volna bűnbe esni,
Ha már az első, aki vétkezett,
Felel tetteért. Most a Jog fölébredt:
Minden múlt bűnt felir; s mint jós tükörben:
Meglátja a jövőendő vétkeket:
Az újakat s a megrögzötteket,
Miket az engedékenységgé tenyészít ...
Felkél a Jog s irmagjukat is kiirtja
Egyszerre s mindörökre! (II. 2.)

Izabella válasza kész e jogilag hangzatos, de minden emberségből mereven kivetkőzött diktatori bölcsködésre:

Irgalmas Ég!
Te gyilkos, kénes mennyköveddel inkább
A töretlen, görcsös tölgybe vágsz,
Min a gy mirtuszba ... De a dölyfös ember
Paránvi kis hatalmával feszítve
Nem látja meg, hogy lénye nem egyéb
Egy rossz tükörnél! Mint veszett majom,
Tombolva ágál a nagy Ég előtt,
Hogy sírnak fönn az angyalok ... (II. 2.)

Angelo nem képmutató, semmiképp se Tartuffe angol őse. Kiderül a páni rémületből, amikor ráriad saját megkísértésére: a szüzek szüze, egy büszke és buzgó apácájelölt kell neki ágyasul. Képmutatók jól ismerik magukat, tudják, mit titkoljanak, Angelo nem.

Mi ez? Mi ez? Ő a hibás, vagy én?
Ki vétkeesebb: kísértő, vagy kísértett?
Ha!
Ő nem! Nem ő a bűnös: én, csak én,
Ki napon fekszem violák között,
S csak rothadok a jótékony sugártól,
Mint – egy dög, míg a violák virulnak . . .
– A szüziesség inkább föltüzel
Mint a kacérság? Bőven van bitang föld:
Mért vágyunk szentélyt romba dönteni,
Hogy ott üssön tanyát bűnünk? Pihá! Fúj!
Mit is csinálsz, ki vagy te, Angelo?
Kivánod őt ocsmányul épp azért,
Mi tisztává teszi? – Hagyd élni bátyját!
A tolvajoknak szabad útja van,
Ha lop a bíró! – Tán belészerettem,
Hogy vágyom egyre hangját hallani,
S habzsolni szép szemét? Vagy álmodom?
Ó, agyafűrt a Sátán: szentet úgy fog,
Hogy szentet tart csalétekül a horgán!
Legvésezebb kísértés az, midőn
Erény szerelme hajt a bűnbe. Szajha,
Se fortéllyal, se istenadta bájjal
Föl nem kavart – és most e tiszta lány
Eszem veszejti . . . Mindeddig, ha láttam,
Hogy bomlik más, nevettem és csudáltam . . .

(II. 2.)

De azért szédülten tovább halad az örvény felé, jogilag *látszatra* feddhetetlenül, mert – kérdi cinikusan Izabellától – ki hinne a városban a vádjának?

De ki hisz neked?
Szeplőtlen hírem, józan életem,
S magas rangom – ha azt mondom: hazudsz –
Elsöpri menten minden vádat.
Megfulladhatsz a sok bizonykodástól:
Mind rágalommá foszlik! Nincs megállás:
Zúgó véremre zablát nem vetek!
Hajolj meg e vad indulat szavára!

(II. 4.)

Szexuális örvöngő lett a szexuális lazaságot hóhérbárdal irtó aszkétából; nullát ér már hízogató örökhittsége: ha magáról van szó, ő is olyan tudatlan, mint a legtöbb szellemi, politikai és erkölcsi diktátor, közös gyengéjük, pusztító gyengeség a teljes önismereti hiány.

Nehéz a dolgom. Eddig Shakespeare-idézetekkel hitelesítettem mondandómat. Csakhogy vannak hosszabb részek, legalább három, ahol két vállra fektet: elejétől vé-

gig kellene kimásolni. Izabella s Angelo első szembesülése az egyik, a második Claudio és Izabella találkozása a börtönben: az elítélt fiatalember férfiatlan, teljes összecsuklása – „Borzasztó a halál!” (III. 1.) – s a szerető testvér kemény szidalma e gyöngegségért:

Ó, te szörnyeteg!
Hitvány hazug! Gyalázatos gazember!
Hát vétkem által kívánsz megmaradni?!
Nem vérbűn szinte, hogyha életet nyersz
Hugod gyalázatán?

(III. 1.)

Keresztényhez méltatlan, felindult szavak a zárda küszöbén, utóvégre másnap nem ő hal meg, hanem akit az örök élet védelmében lehord. Az idézni való harmadik rész teljes oldal – a szerzetesnek álcázott, börtönlátogató Herceg erősítő nagy monológja Claudiohoz a halál semmiségéről, mivel az elítélt még jobban retteg a „nem ismert tartomány”-tól, mint az öngyilkosság gondolatával játszó Hamlet.

A leggyűlöltebb, gyötrő földi élet
– Betegség, ínség, vénség, börtön együtt –
Az Éden kertje reszkető szívünknek,
Ha zörget a halál,

(III. 1.)

jajgatja Claudio, holott csak az imént hangzott el a beszéd, mint egy felséges középkori himnusz a „mindent elsimító halál”-ról, a halál semmiségéről. Angol tanárként ezeket a részeket adnám fel házi feladatnak, betanulásra diákjaim számára, hogy végleg beleszeressenek dúsgazdag nyelvükbe. Shakespeare ritkán fordított nagyobb gondot a világos, tömör, képgazdag, nagy töltésű szövegre; folytonos hullámmázzal változik érvelés, szín, indulat a három beszédben. Valamilyen okból különösen szívügye lehetett a *Szeget szeggel*.

Rövid dal a negyedik felvonás nyitánya. Ének szól? Akkor megenyhült a lég, vidul a határ; darabjaiban rendszerint valami jót, esetleg nagyon jót, szabadulást, megváltást jelez előre a zene. Muzsikáló században élt. Amellett ne feledjük el, hogy a *problem play* eredeti neve *comic satire*, tehát a tragédiának – ezúttal igen sötéten s erkölcsileg undorítóan induló – vígjátékba kell átbillennie, *happy ending*be. Erről gondoskodik szerzetesi csuhában a mindenütt jelenvaló Herceg, a Nagy Manipulátor. Rábeszéli Izabellát a látszólagos beleegyezésre, de helyette – mint tudjuk – az elhagyott menyasszony fekszik éjjel a gyanútlan Angelo mellé. A stratégiai húzás mégis majdnem megbukik Angelo szószegésén, mert parancsára a szüzességi váltság ellenére másnap ki kell végezni Claudiót. Nyilvánvaló, hogy retteg a kiszabaduló fogoly bosszújától Izabella meggyalázásáért. Ekkor folyamodik a Herceg–szerzetes–manipulátor a trükkhöz az elcserélt fejekkel.

Fokozódó feszültségével az ötödik felvonás Bécs kapuja előtt Shakespeare egyik leggondosabban szőtt játékszáró rendezése. Bevonul a visszatért Herceg, válogatott tanácsurak, nemesek s Angelo fogadják. A folytatást már elmondtam rövid tartalmi összefoglalóban. Bécs ura felháborodást tettetve hamis vádért elfogatja Izabellát – éppen ebben reménykedett Angelo –, viszont eddigi helyettesét hozzáadja volt szerelméhez, Mariannához, s fejevetszésre ítéli az esküvő után! Szeget szeggel. Ekkor emelkedik a darab a csúcspontjához, felpattan morális ősmagja, a keresztény üzenet. Marianna kétségbeesett könyörgésére rövid tétovázás után Izabella letérdel a fejede-

lem lábához, és kegyelmet kér testvére gyilkosának, Angelónak. A Herceg megadja, mire letakart ábrázattal elővezetik rejtekéből a sértetlen Claudiót; neki jut majd a megejtett lány, aki szinte az életébe került. A törvény: törvény, ha csupán szokványosan színpadi is; senki se maradhatott pár nélkül az ősi vigjátékokban. A fejedelem tehát megkéri Izabella kezét. Jobb is, ha férjhez megy a lány, mert egy holtra rémült testvér irgalmatlan megleckéztetése után a börtönben, feltehetőleg ő lett volna az országos hírű legszigorúbb apátnő, ha zárdába vonul.

Hidd el nekem,
Hogy semmilyen nagyúri dísz e földön,
Se korona, se helytartói kard,
Se marsall-bot, se ítélő talár
Nem ékesít *félügyse*, egy urat se,
Mint a kegyelmes szív!

(II. 2.)

Életmentésért könyörgő lány, Izabella szavai ezek a darab első felében, de lehetnének tanulságul szolgáló darabzárók is a hármaskézfogó után. Angelo, a törvénybűjő aszkéta és megtántorodó zsarnok a hatalom birtokában sohase szólt személyként, vagy legalábbis ezzel hitegette magát; ő volt az Állam. Jog és törvény, jog és törvény, jog és törvény, irgalom nélkül! Csupán morálisan meztelenre vetkőztetve, a legvégén szolgáltatja ki magát kemény öntéletnek, amely egyszersmind ítélet az öntelt fölénnyel másokra kimért, aránytalan büntetésekért.

Kegyes jó uram,
Még bűnösebb volnék bűnös magamnál,
Ha azt hinném, hogy tikolózhatom;
Hiszen látom: Fenséged, mint az Isten,
Minden lépésemet látja. Jó uram,
Ne nyújtsd tovább e pert gyalázatomra!
A nyomozást pótolja vallomásom:
Ítélj hamar! Nem kérek más kegyelmet,
Csak gyors halált.

(V. 1.)

Ami persze elmarad. Shakespeare mélyen behatolt egy korhadó rendőrállam eltorzult működésébe: ne ítéletek, hogy ne ítéltessetek! – a vészbírák, maguk is romlott emberek, börtönt építtetnek, vérpadot ácsoltatnak, holott ugyanazokért a bűnökért szorúlnak kegyelemre, amiért az elvi Igazság jegyében kivégezhetnek másokat, a gyengébbeket.

De vajon ki a Herceg? Valóban *csak* Bécs ura, senki más? Vagy maga a mindenható Isten, aki legalább a föld egyetlen pontján Shakespeare segédletével *igazi* rendet teremt irgalom által? A költő akaratlanul ismét elárulta, hogy anyai ágon Arden-vér. A darab katolikus szellemű, némi változtatásokkal írhatta volna egy spanyol udvari költő, akár Calderón. Persze nem holmi jelmez, a szerzetesi álruha teszi azzá, hanem a tudat, hogy utolsó lehetőségig megmenthető a legnagyobb bűnös is. Utóvégre az egyház egyszer olyan lovagot fogadott be szentjei közé, aki tévedésből meggyilkolva apját, anyját, egész életén át vezetelt ingyenes utasszolgálatlalt egy életveszélyes folyami átkelőnél.

Aki kételkedik, hogy katolikus színezetet fedezek fel ott, ahol nyoma sincs, annak kettős ellenpróbát ajánlok, két nagy angol költőre utalva. Vértükké vált az istenített

költő, írtak és monologizáltak róla „asztali beszélgetések”-en. Se a korai Romantika kuszán ide-odakalandozó, de lángeszű egyik úttörője, a protestáns Coleridge, sem a múlt század utolsó harmadában Babits egyik későbbi bálványa, a pogány vagy inkább pogánykodó Swinburne felháborodva soha nem tudott belenyugodni, hogy a Herceg nem nyakaztatja le Angelót. Rászolgált, tízszeresen rászolgált! Az Erzsébet-kori Angliában talán megtették volna s talán Genfben is. Ezért volt szüksége Shakespeare-nek egy mesebeli Bécsre s mindenütt örökdő, emberséges jó urára.

Measure for measure: Szeget szeggel. Tökéletesen fedi az angolt az ízes, régi magyar cím. Mégse tökéletes, mert az angolok többségének, ha hitevesztettek is, más a mondás visszhangja: bibliai.

Judge not, and ye shall not be judged, condemn not and ye shall not be condemned, forgive and ye shall be forgiven. Give and it shall be given unto you . . . , for with what measure you mete, with the same shall mete to you again.

Ne ítéljetez, hogy ne ítéltessetek! Mert amilyen ítélettel ítéltek, olyannal ítéltettek és amilyen mértékkel mérték, olyannal mérnek néktek [. . .]

JÁNOSY ISTVÁN

Visszaszámolás indulás előtt

*Amikor az ember öregszik,
alig lát maga előtt utat;
sivatag homokjába fekszik,
s emlékei között kutat,
és halad vissza az időben,
már a kamaszkorában –
gyermekkorá visszátünőben
mint Ezeregyéjszaka-bazár,*

*s néz . . . vesz csilla vásárfiát.
A réghalottak megrohanják,
s a megszépítő kódön át
végül meglátja ifjú anyját,
s aztán anyja alteregóját:
a kisdédpólyáló Máriát.*

JEAN-LOUIS DECLAIS

Levél Algériából

A különböző szerződések keretei között Algériában dolgozó külföldiek gyakran némi meglepetéssel tapasztalják, hogy élő „egyházat” találnak az országban. Mivel az algériai nép mohamedán vallású, az alkotmány pedig kimondja, hogy Algéria hivatalos vallása az iszlám, igazán nem számítanak arra, hogy szervezett keresztény keretekkel, olyan vallási élettel találkoznak, amelybe ők is bekapcsolódhatnak, igényeik szerint. Honnan ered ez az egyház és hogyan él? Ezt szeretnénk az alábbiakban a Vigilia olvasóinak bemutatni. Mondanivalónk elsősorban Algériára vonatkozik, de nagyjából érvényes a két szomszédos országra, Tunéziára és Marokkóra is.

Forduljunk először a régmúlt felé, noha az első észak-afrikai keresztény közösségek és a jelenlegi helyzet között nincs semmilyen közvetlen történelmi kapcsolat.

Abban az időben, amikor Magyarország jelenlegi területe Pannonia provincia néven a római birodalomhoz tartozott, Észak-Afrika is a birodalom fennhatósága alatt állt. A rómaiak négy provinciát szerveztek ezen a területen: Africa, Numidia és a két Mauritania. A kereszténység igen korán elterjedt, bár nem ismerjük pontosan sem az idejét, sem a módját. 180 tájár: Scilli városában két keresztény férfit és öt nőt végeztek ki a császárkultusz megtagadása miatt. A római kor afrikai egyháza számos kiemelkedő egyéniséget adott a kereszténységnek; említsünk közülük hármat: Tertulianust, az első nagyszabású latin nyelvű keresztény irodalmi mű megalkotóját (200 körül), Cyprianust (248–258), Karthágó püspökét, vértanút, valamint a legkiemelkedőbb egyéniséget, Szent Ágostont (395–430), Hippon (jelenleg az algériai Annaba) püspökét.

A keresztény egyháztörténelem ismerősei jól tudják, mekkora volt e három személyiség hatása az egyház életében.

Ugyanakkor meg kell említenünk az afrikai egyház néhány gyengeségét is:

– A 4. század elejétől kezdve a „donatista” szakadás és az azt kísérő véres összeütközések megosztják a keresztény közösséget. – 430 után megérkezik a vandálok, akik vándorlásuk során, keleten az arianus hitet vették fel. Ez további megosztottságot okozott az afrikai egyház életében. – A legnagyobb baj pedig az volt, hogy Észak-Afrikában, ahol a vezető társadalmi rétegek átvették a római-latin kultúrát, a keresztény közösség is a latin kultúrára épült. Nincs tudomásunk arról, hogy sikerült-e eljutnia (egyáltalán törekedett-e rá?) a római világ peremén úgy-ahogy megélő, a hegyekbe húzódott berber kultúrájú lakossághoz. Amikor azután a római államgépezet és közigazgatás 430 után összeomlott (és ezen nem tudott változtatni a 6. és 7. századi bizánci beavatkozás sem), az egyház életereje is lassan elhalt.

A 7. század második felében bekövetkező mohamedán hódítás végleges változást hozott. Csupán néhány kis keresztény csoport őrizte az ókori afrikai egyház örökségét mintegy a 12. század végéig.

A következő századokban, főleg a 16. századtól kezdve, amikor török közigazgatás épült ki Algírban és Tuniszban, a Maghreb vidékén élő keresztények származásukat tekintve már idegenek voltak, európaiak, akik vagy kereskedelmi, illetőleg diplomáciai küldetésben tartózkodtak Afrikában, vagy pedig a „barbár kalózok” támadásai következtében fogolyként kerültek ide. Néhány pap is tartózkodott Maghrebben, ők biztosították a keresztény kultusz folytonosságát. Európában a fogolykiváltó rendek minden erőfeszítést megtettek annak érdekében, hogy a foglyok váltságdíját valahogy összegyűjtsék.

A 19. században alapvetően megváltozott a helyzet. Maghreb területén megjelent a gyarmatosításra törő Franciaország (Algériában 1830-ban, Tunéziában 1881-ben, Marokkóban 1912-ben), és ezzel párhuzamosan lassanként egy egészen új társadalmi réteg szivárgott be az országba. Elsősorban természetesen franciák érkeztek Algériába, de jöttek spanyolok, olaszok, máltaiak is. A nagyvárosokban európai negyedek alakultak, vidéken európai települések, falvak keletkeztek, ahol a jövevények megépítették saját templomukat, rendszerint a település főterén. Így született meg a többségben levő, mohamedán vallású lakosság mellett élő, új „algériai egyház”. 1962-ben az ország véres harcok után kivívta függetlenségét, és az európai származású lakosság szinte teljes egészében elhagyta az országot. „Egyháza” pedig – noha azt gondolták, hogy már tartós gyökereket eresztett az afrikai földben – a történelemé lett.

A már független Algériában a keresztény közösség teljesen új helyzetbe került. Mivel a hívők többsége elhagyta az országot, sok templom – városokban és falvakban egyaránt – lélek nélküli testté vált. Néhányat mecsetté vagy könyvtárrá alakítottak át. Az itt maradó keresztényeknek pedig meg kellett tanulniuk együtt élni a politikai hatalmat kézben tartó, mohamedán vallású többséggel. A keresztények többé már nem az uralkodó kisebbséghez tartozóak, hanem kis csoportot alkotnak csupán, amely szerény, de alkotó szerepet kíván betölteni az új Algéria felépítésében.

1962 óta majdnem 25 év telt el. Kik ma a keresztény közösség tagjai? Először is a „permanensek”, az *állandóan itt élők*. Jó részük itt született, és nem is akarja elhagyni szülőföldjét, élete végéig szeretne itt maradni. Mások 1962 után érkeztek Algériába, és ugyanígy döntöttek. Jó néhányan közülük kérvényezték és meg is kapták az algériai állampolgárságot. Ebbe a csoportba tartoznak a különböző európai országokból Algériába házasodó asszonyok is. A papok és a szerzetesnők szintén a „permanensek” közé sorolódnak. Az ország 4 egyházmegyéjében mintegy kétszáz pap él: jó részük a keresztény közösségek életének szervezése mellett különböző algériai világi intézményekben is dolgozik (közoktatás, egészségügy, ipar). A szerzetesnők is (kb. 500) vállalhatnak munkát valamilyen szerződés alapján. A „permanensek” kis csoportja alkotja az algériai keresztény közösség szilárd alapját, őrzi a múlt tapasztalatait, és keresi a jövő útjait.

A második csoportot azok alkotják, akik csak *meghatározott időre jönnek* Algériába, rendszerint valamilyen nemzetközi együttműködés keretében: néhány hónapra vagy két, három, öt, esetleg tíz évre; vannak, akik családot is, mások egyedül. Találkozunk velük a közép- és a felsőfokú oktatásban, az orvosok között, a különböző szolgáltató ágazatokban. Sokan közülük egy-egy üzem, lakótelep, vasútvonal vagy vízzáró gát építésére érkeznek Algériába. Többnyire ideiglenes telepeken laknak, itt néha gyermekeik számára iskolát is létesítenek.

A felületes szemlélőt leginkább a tarka nemzetiségi összetétel lepi meg. Algéria arra törekszik, hogy a lehető legtöbb országgal együttműködjék, így azután szinte minden európai ország lakosai jelen vannak, de érkeznek Japánból, Kínából, Indiából, a Fülöp-szigetektől, Egyiptomból, Szíriából, Libanonból, Irakból, Palesztinából, az Egyesült Államokból, Kanadából, Brazíliából is. Minden helyi közösségben legalább öt vagy hat országból találunk hívőket. Ez egyrészt kiváló lehetőséget teremt a

keresztény nyitottság számára, de azt is észre kell vennünk, mennyire nem egyszerű feladat az „Ideiglenes Algériai Egyház” működtetése, hiszen olyan embereket kell összefognia, akiknek különböző az anyanyelvük, a kultúrájuk, néha még keresztény hagyományuk is. Am a tapasztalat azt mutatja, hogy a barátság kulcsa könnyen nyitja a nyelvi korlátok zárját, a hitvallások különbözőségeit pedig legyőzi az a szilárd meggyőződés, hogy a történelemben megjelenő különböző keresztény folyamatok egyetlen forrása az evangélium. A Vigilia olvasói boldog meglepetéssel hallanák, amint a francia, olasz és kongói testvéreik a „Szent vagy”-ot vagy az „Isten Báránya”-t éneklik magyarul egy olyan közösségben, ahol bizonyos ideig a magyarok alkották a többséget.

Ilyen jelenleg az algériai egyház arculata. Amit elmondtunk, nemcsak a katolikusokra, hanem a velük szoros és testvéri kapcsolatban álló kis létszámú reformált hitű közösségekre is vonatkozik. Érdekes megfigyelni az ellentmondást: a papság és a püspökök történelmi okok következtében szinte kivétel nélkül francia származásúak és francia műveltséggel rendelkeznek, a hívők nagy többsége viszont más tájakról származik.

Jelenlegi helyzetében és anélkül, hogy a jövőt illetőleg jóslásokba bocsátkoznánk (hiszen jól tudjuk, hogy az állammal való együttműködés a világi hatóságok döntéseitől függ), az algériai egyház segítséget akar nyújtani abban, hogy az emberek keresztény módon élhessenek együtt a világ különböző részeiből érkezett testvéreikkel. Szeretnénk megmutatni magunknak és a minket figyelő és befogadó algériai népnek, hogy lehetséges és kívánatos a közösség és egység megteremtése azok között az emberek között, akik magukat az evangélium örököseinek vallják.

Az algériai egyház azzal is tisztában van, hogy helyzeténél fogva egyike azon földrajzi helyeknek, ahol a kereszténység és az iszlám találkozásának nehéz próbatételét éljük át. A történelem (a régmúlt, a közelmúlt és napjaink történelme) nem táplálja a naiv várakozást, de reményvesztettségre sem utal minket, amennyiben elfogadjuk, hogy nem azok írják az emberiség történelmének maradandó lapjait, akik a leglármásabbak a világ színpadán. Mindaz, aki hosszabb-rövidebb ideig Algériában tartózkodik, részt vesz e találkozás formálásában – akár tudatosan, akár tudtán kívül, mivel a zárt világok ideje végérvényesen a múlté.

Néhány évvel ezelőtt az algériai egyház szívesen elmélkedett Szent Péter első leveléről, amelyet az apostol azoknak írt, „akiket az Atyaisten előretudása birtokában kiválasztott, akik szórványokban élnek Pontusz, Galácia . . . tartományok területén”. A levél címzettjeinek, akik – mint közülünk a legtöbben – háttérbe szorított, zarándokegyházat alkottak, ezt üzeni az apostol: „Szeretteim, kérlek benneteket, hogy mint idegenek és zarándokok, tartózkodjatok a testi kívánságoktól, mert ezek a lélek ellen törnek. Éljetek szép életet a pogányok között . . . Szabad emberek vagytok, de nem arra való a szabadságotok, hogy a gonoszság takarójának használjátok, hanem úgy éljetelek velem, mint Isten szolgálói . . . Mindenkit tiszteljetelek . . . Legyetek mindig készen rá, hogy mindenkinek megfeleljetelek, aki csak kérdezi, mi az alapja reményeteknek. De ezt szeliden, tisztelettel tanúsítva tegyétek . . .”

Végül mindazoknak, akik velünk együtt az algériai egyház életét gazdagították, és már visszatértek hazájukba, Magyarországra vagy máshova, Szent Péter apostol szavaival üzenjük: „Köszöntsétek egymást a szeretet csókjával! Békesség nektek, akik Krisztusban éltek!”

Havas István fordítása

Kommunizmus, katolicizmus, Kuba

„Nem politikai taktikázás: az a véleményünk, hogy a polgároknak a hitükhöz való jogát éppúgy tiszteletben kell tartani, mint az egészséghöz, az élethez, a szabadsághoz való és mint az összes egyéb jogát. ... az egyénnek elidegeníthetetlen joga van saját filozófiájára, vallásos hitére” – szögezte le egy nemrég közzétett interjúban Fidel Castro.

Továbbá: „A hívő ember megbecsülése feltétlen helyes dolog, hiszen ugyanabban a világban élünk, mint a hívők. Az sem jó, ha a forradalom és a vallásos hit minduntalan összeütközik.”

Végül: „Forradalmunk mindaddig nem tökéletes, amíg egyes embereket, akik társadalmi kötelességeiket más polgárokhoz hasonlóan teljesítik, vallási okból diszkriminálnak.”

Castro valaha a jezsuitáknál tanult, de mint mondja, soha nem volt hívő. Mai kijelentései talán mégsem okoztak volna különösebb meglepetést, ha nem ismernénk a kubai kereszténység ugyancsak szerencsétlen történetét. Az interjú jelentőségét még valami fokozza: időben egybeesik a kubai katolicizmusban meginduló ébredéssel, rekonstrukcióval, aminek legnyomatékosabb jele az 1986. tavaszi Nemzeti Egyházi Találkozó.

A magyarországnyi (114 500 km²-en elterülő, tízmillió lakosú) Kuba és a kereszténység kapcsolata mindig ellentmondásos volt. Egy évvel a spanyol hódítás után megjelentek az első szerzetesek (1512) s hat évvel később püspökség is alakult. Elsődleges céljuk azonban nem a helybeli hitterjesztés volt, hanem a kontinensre tartó misszionáriusok ellátása. Sok egyháztörténész szerint Kuba legnagyobb részét mindmáig nem evangelizálták. Ráadásul az egyháziak spanyolok voltak, akik a nemzeti mozgalmak idején nyíltan Spanyolország mellé álltak. A nemzeti függetlenség megszerzésekor (1898) pogány falu és egyházellenes nemzeti nagypolgárság állt szemben a gyenge és rosszul szervezett egyhazzal. Az ellentétek a 20. században csökkentek. A katolikus egyház ekkor a középfokú oktatásban jelentős szerepet vállalt. A lekipásztorkodás ellenben változatlanul fejletlen maradt. A sajátos helyzetet jellemzi a papság akkori megoszlása. Az ötvenes évek elején a gimnáziumokban 200 pap oktatott, de az egymillió Havannában csak 32 lekipásztor működött.

A forradalom győzelmé után néhány nappal, 1959 januárjában, Castro még megalapíthatta, hogy „Kuba katolikusai a legeltökéltebben támogatták a szabadság ügyét”. De ennek az egyetértésnek hamar vége szakadt. Az agrárreform, majd az államosítások kérdésében megoszlottak a vélemények. 1960 augusztusában pásztorlevelet olvastak fel „a kommunizmus növekvő befolyása” ellen. Egy püspök a templomok bezárásával fenyegette a kormányt. Kuba ekkor az amerikai gazdasági blokád ellen harcolt. Az USA bombázta a termést. Castro okkal utasította vissza a kritikát. „Láttatok már olyan pásztorlevelet – kérdezte –, amely a cukornádültetvények napszámosait védi, vagy amely elítéli a munkás- és diákvezetők meggyilkolását?”

A Disznó-öbölben megkísérelt ellenforradalmi partraszállás meggyorsította az események menetét. Az akcióban három spanyol szerzetes is részt vett. „Isten nevében jöttünk” – hangzik proklamációjuk. „A támadó brigád kubaiak ezreiből áll, akik mind keresztények és katolikusok. Harcunk azok harca, akik az ateistákkal ellentétben hisznek Istenben... éljen Krisztus Király!” Válaszul Castro bejelentette az iskolák államosítását és a külföldi papok tartózkodási engedélyének felülvizsgálatát. A zömmel még mindig spanyol papság megijedt, félt a spanyol polgárháború megismétlődésétől, s tömegesen menekülni kezdett. A Vatikán különmegbízottat küldött a kíváncsiság megállítása, de addigra már késő volt.

134 kiutasított papon kívül további 200 pap és több mint 2000 szerzetes nővér hagyta el az országot. Ezzel az egyházszervezet összeomlott, a kereszténység a társadalom és a kultúra peremére szorult. Azóta hitoktatásra csak a templomban van mód – de ki végezze? A naptárból eltűntek a keresztény ünnepek, közöttük a Húsvét és a Karácsony. A lakosságnak legfeljebb 40 százaléka van megkeresztelve. Vallását rendszeresen csak 80–100 000 ember, a népesség 1 százaléka gyakorolja. (30 évvel ezelőtti adatok még 79 százalék megkereszteltet, illetve 17–20 százalék gyakorló katolikust mutattak.) A lelkipásztorkodást ma 231 plébánián és 397 leányegyházban vagy egyéb központban 224 pap végzi, 23 szerzetes testvér és 238 apáca segítségével. A szemináristák száma az elmúlt években 40–50 között váltakozott. Ez nagyon kevés, pedig a katolicizmussal szembeni elvárások nőnek.

Az útkeresés történelmi eseménye az 1986 februárjában megtartott katolikus nagygyűlés (talán nemzeti zsinatot is mondhatnánk): a Nemzeti Egyházi Találkozó. Valójában a dolog nem idén kezdődött. A 180 oldalas munkadokumentumot még 1979-ben kezdték kidolgozni, majd 1981 óta plébániai, végül egyházmegyei szinten tárgyalták és egészítették ki. Megpezdült az ország katolicizmusa, közösségek alakultak, az együttes gondolkodás felelősséget ébresztett s erősítette az összetartozást.

A Találkozó minden szemrehányást, számonkérést, panaszkodást került. Nem hát-ra, hanem előre akart nézni. A zárónyilatkozatban a kubai katolikus egyház részt kér a társadalmi feladatok megoldásából és párbeszédet kezdeményez a társadalommal: az együttélés, az együttműködés dialógusát. A társadalmi elköteleződés feltétel nélküli. „A dialógusra készség nem függ attól, hogy a másik fél hajlandó-e erre.” Ez a szolgálni akarás és nyíltság azonban nem azonos a kritikátlansággal. A Találkozó résztvevői ismételten említették az ifjúság vallási nevelésének akadályait, és sürgették a keresztény tömegkommunikáció kiterjesztését. Mindkét üzenet bizonyára nemcsak az egyházi vezetésnek szólt.

Arra a kérdésre pedig, hogy mi az ilyen kongresszusok és egységesülési folyamatok értelme és politikai realitása, legalább három szinten kell válaszolni. A legfontosabb, hogy a közösségben mindenki saját ügyének tartja a kereszténységet, ilyenkor lehet lebontani az egyházon belüli korlátokat. Igen fontosak a kongresszust megelőző, azt lehetővé tevő és azzal párhuzamosan zajló találkozások is az állami és az egyházi vezetők között. Végül az állam és az egyház közötti jó viszonynak aligha van erősebb bizonyítéka, mint ha a keresztény közösség önállóan gondolkodhat, vitatkozhat sorsáról és tervezheti azt. Ez az állam bizalmát is kifejezi.

Ezt a bizalmat Kubában részben a felszabadítás teológiája alapozza meg. A püspöki kar nyilatkozatai a zsinati megújulás és a Latin-amerikai Püspöki Kar konferenciái kapcsán hivatkoznak rá. Fidel Castrónak a Kubai Kommunista Párt 1986. februári, III. kongresszusán mondott beszéde szerint a felszabadítás teológiája „nem csupán a szegényekért való elköteleződés igazi tapasztalata mundazok számára, akik így egy nem meghamisított kereszténységet élnek; hanem ezen túl, politikai jelentőségét tekintve, sok keresztény vallásos meggyőződésből eredő kívánsága, hogy az emberek között a testiériesség, az egyenlőség és az igazságosság világát felépítsék.”

A szegény, számszerűen kicsi és intézményekkel alig rendelkező kubai katolikus egyház előtt nagy erőfeszítések állnak. Úgy tűnik, erőben, közösségben nincs hiány. Úgy tűnik, az egyházi vezetés sem félti tekintélyét vagy hatalmát a világiaktól. S úgy tűnik, hogy az állami-politikai irányítás szívesen fogad minden őszinte segítőkészséget. Kuba számára mindebben sok újdonság van: akár az elmúlt száz, akár az utóbbi harminc évhez viszonyítjuk. De hogy ez az újdonság mekkora társadalmi érdeklődést váltott ki, azt a legjobban a bevezetőben idézett Castro-interjú kelete mutatja. A könyvecske két hónap alatt egymillió példányban fogyott el.

(T. M)

Hétköznapi ünnepelgetés, ünnepi emelkedettség

Mindenki érzi, hogy napjainkban valami nincsen rendben az *ünnepek* körül. Jóval kevesebb piros betűs ünnepet ülünk, mint elődeink (a középkorban száznál is több munkaszünettel járó ünnepnap volt), ugyanakkor a pótlólagos „ünnepek” legkülönbözőbb fajtáival találkozhatunk, a legkülönbözőbb ürügyek szolgáltatnak okot az „ünneplésre”: ha pénzhez jutunk, ha sikerül valamit elintézni, ha a gyerek teszi a kötelességét, ha nyer a csapatunk, ha nyugdíjba megy a közutálatnak örvendő főnök, ha már nagyon unjuk magunkat. Hagyományos ünnepeink (beleértve a családiakat is) megkoptak, elveszítették eredeti jelentésüket, a fitogtató fogyasztás alkalmává lettek, a koholt és erőltetett *ünnepelgetés* pedig magát az ünnepet kérdőjelezi meg, már csak azért is, mert annak a napi gyakorlattól való elszakadás is a lényegéhez tartozik. A „szolid”, a „sallangoktól mentes” ünneplés, a „ceremóniák” megvetése, az „ünnepélyes” viselkedés kerülése a mi körünkben is eléggé jellemző. Nem csupán a képmutató ünnepi külsőségek és az üres ceremóniák iránt érzett egészséges ellenszenvről, hanem az ünnep válságáról és zavarunkról is tanúskodik az ilyen viselkedés.

Megfigyelhetjük, sokan valami helyett vagy valami ellen ünnepelnek, és nem *valakit* vagy *valamit*. Az ünnep válsága természetesen összefügg az *eldologiasodással* és az *elvilágiasodással* is. Az előző esetben az ember elfelejti, hogy a dolgok, amelyeknek uralma alá kerül, az ő alkotásai, mert nem számol azzal, hogy képes olyan világot teremteni, amely őt megtagadja. Az elvilágiasodott ember pedig azt felejtette el, hogy eredetileg minden ünnep szakrális, kultikus esemény volt, amikor az ember Istennel, az istenekkel, a nem evilági hatalmakkal próbált kapcsolatba kerülni. Nyilvánvaló, hogy értelmetlenné válik – üres ceremóniának, csupán külsőségeknek, babonának tűnik – az ünnep ott, ahol már nem hisznek a transzcendenciában, ahol ez haszontalannak és ésszerűtlennek tűnik. Az ünnep kérdése annak a kérdésnek a függvénye, hogy minek, milyennek látja önmagát az ember. Ha csupán eszköznek, ha csupán társadalmi ténynek tekinti magát, akkor könnyen tűnhet számára felesleges, sőt káros időpazarlásnak mindaz, ami nem illeszthető bele az ésszerű láncolatokba. Korunkban elcsökevényesedett a transzcendens valóság érzékelésének képessége (vagy ahogyan ezt a Stalker című Tarkovszkij-film hőse mondja, „elkorcsosult bennük a hit érzékszerve”) – ez egyszerre oka és következménye az ünneptelen, az ünnepelgetéssel kifoltozott, az elrontott ünnepekkel is jellemezhető világunknak.

Az ünnep-igény azonban nem hunyt ki, ezt bizonyítja a kiagyalt és erőltetett ünnepeleken kívül a társadalmi ünnepségeket szervező irodák és az „ünnepipar” is. Él még az igény, feszít az ünnep-hiány, de mintha nem mernénk vagy nem tudnánk *szív-ből ünnepelni*, mintha nagyon nagy lenne az ünnep körüli bizonytalanság még a mi körünkben is, mint ezt az alábbi beszélgetés-részlet is érzékelteti:

„– Azért mégiscsak másként kell az ünnepen viselkednünk, nem?

– Úgy bizony! Rendhagyó módon! Az ünnep egy pozitív értelemben vett rendkívüli állapot.

– Akár külsőséges, akár bensőséges, lehet ilyen is, olyan is, a lényege a lazítás, a pihenés, a kiengedés, az önfeledtség, a rögtönzés, a szabadság, a fesztelenség.

– Kell hogy legyen benne először is valami egyetemes, másodszor valami különös, ami csak miránk (magyarokra, keresztényekre, fiatalokra), harmadszor olyan is, ami csak a legbelsőbb körünkre, a mi közösségünkre, a mi családunkra, mi kettőnkre vonatkozik. A mi családunkban például halottak napján kiállítás rendezünk gyermekeinknek felmenőinkről.

– Mi pedig nem szégyelljük nektek elmondani, hogy azokat az egyházi ünnepeket, amelyeket a szeretet ünnepeinek tekinthetünk, amennyiben ez lehetséges, szerelmünk testi-lelki kifejezésével is megünnepeljük, így kerül egységbe a legegyetemesebb a legintimebbel.”

*

Amikor meggyengül az a meggyőződés, hogy a hétköznapi világ is kapcsolatba kerülhet a titokkal, az istenivel, akkor elfelejtődik, hogy minden nap új esélyt, új lehetőségeket rejt magában, hogy minden nap történhet kinyilatkoztatás, minden napnak lehet egy-egy *ünnepi pillanata*. Isten nem vesz ki szabadnapokat, állandóan kész a találkozásra, állandóan kezdeményez. Ünnepek és *ünnepi élmények* kellene ahhoz, hogy ilyen lelkülettel élhessük (és ne csak morzsoljuk) hétköznapijainkat. A *liturgia* – azzal, hogy az üdv történet eseményeibe való visszaemlékezés által bekapcsol (vagy visszakapcsol) az üdv történetbe – lehetőséget ad arra, hogy észrevegyük Isten kezdeményezéseit. Így erősítheti és hitelesítheti egymást a keresztény ember életében a liturgia és az ünnep. Mindkettő *ajándék* is. Az ünnepeket nem lehet kitalálni, figyelmeztet Pilinszky, „ünnepeket csak kapni lehet, ahogy a csillagképeket is kaptuk a teremtés kezéből”, s miként a csillagképek, az ünnepek is segítenek *csodálkozni* és *eligazodni*. Így kapcsolódik egymásba az ünnep és a *rend*. Nem elég azonban az ünnephez az ajándékozó Isten, mi is kellünk hozzá, akik nem nézői, hanem *részvevői* vagyunk az ünnepnek. Az átélés feltétele az aktivitás. A pihenés, a kikapcsolódás, a szórakozás önmagában még nem ünnep, csupán piros betűs hétköznapi, az ünnepet az összeszedettség, a rend, a csend, a találkozás, az önátadás teszi ünneppé, amelyhez természetesen hozzátartozik a *kifejező forma* is: a megfelelő tér és idő, a megfelelő díszletek és díszítések, a megfelelő mozgás és ritmus. Hangneme, stílusa, persze, sokféle lehet, belefér az ízléses harsányság, a szertelenség és a karnevál is, amennyiben a szabadság és a rend ünnepi ötvözete hitelesíti ezeket a megnyilvánulási formákat.

Az ünnep tehát korántsem kikapcsolódás, hanem *átkapcsolódás* egy másik dimenzióba. Átkapcsolunk a hagyomány hullámhosszára, átváltunk az ünnep tempójára, amely megéreztet valamit az öröklét időélményéből, például azáltal, hogy sokkal gyorsabban múlik el, mint egy hétköznapi. Az ünnepen részletek helyett inkább az egészre lehet és kell figyelni. Egyrészt bátran ráhagyatkozhatunk a bevált, a szentesített, a megszentelt szokásokra, másrészt szerepet kell hogy kapjon a leleményes szeretet is. Az ünnep az *értékek* kerülnek előtérbe, ettől magunk is felértékelődünk.

Ebben is Jézust (a dolgozó, gyógyító, tanító, istentiszteleten, lakomán, menyegzőn részt vevőt) követve kell megteremtelnünk a harmóniát: a hétköznapi, a hétköznapi ünnepi pillanatok és az ünnepek megfelelő ritmusát. Kell hogy időnként ünnepi dalam váltsa fel a hétköznapi monotonitását, és ünnepi csend a mindennapok zsváját. Olyan csend, amelynek mélyéről, mint Pilinszky írja, „kihalljuk Isten jelenlétét, örökös működésének neszt”. A hetedik napon és a többi jeles napon fel kell tudni emelkedni. Ehhez persze energia kell, például melegség, hogy léggömbünk felemelkedhessen. És ha felreppentünk, hogy *emelkedettek* maradhassunk, ki kell dobálnunk a kosárból a hétköznapi homokszájkait. És ne feledjük: akármit, akárkit is ünnepe-lünk, mindig *őhozzá* emelkedünk.

Irodalom

Babits Mihály: Aki a kékes égbe néz

Verseskönyv, melyet röviddel megjelenése után már csak hosszas utánjárással lehetett megszerezni: nem túlságosan gyakori jelenség mostanában. S különösképpen fura, ha meggondoljuk, „klasszikusunk” verseiről van szó, akinek neve az átlagolvasó tudatában felelés közben összegabalyodott verssorok izzadságos emlékéit idézi. No meg valamilyen pállott magasröptűséget, nyakatekert csináltsággal vallott „örök értékeket”, amelyeket időnként számon kérnek az emberen. (Őszinte tisztelet azon kivételes lényeknek, akik az iskolában lettek Babits-rajongókká. Én még nem találkoztam velük, de remélem, léteznek.)

Szó sincs róla, Babitsért (mint annyi nagy művészért) meg kell izzadni. Hogy mennyire fáradságos ez a küzdelem, azt a Babits szellemi alkatától távol álló, hozzá mégis „megtérő” Kassák írta le igazán érzékletesen. De amint sikerül közel férköznünk hozzá, hihetetlen bőséggel kezdi ontani kincseit. Mintegy varázslámpára, ha nem is „érthetővé”, de *élhetővé* válik minden sora, ha sikerül belépniünk az ő világába. A közelférfközéshez újabb lépcsőfok kínálkozik ebben a verseskötetben, amely a költő eleddig egyáltalán nem vagy csak helyel-közzel, folyóiratokban, dokumentum gyanánt megjelent verseit, töredékeit tartalmazza.

Nem tudhatom persze, hány példányban jelent meg ez a könyv, és arról is csak homályos elképzeléseim vannak, hogy kik vehették meg és milyen – feltehetőleg igen különböző – indítékokból. Sejdítem, hogy volt szerepe a Csinszkaóhoz írt szerelmes versek intimitásait vagy legalábbis célzásokat ígérő ismeretlenségének. Azután lelkiismeretes irodalomtanárok is beszerezhettek belőle egy példányt,

háttha segít oldani valamelyest a Babits-órak fennkölt unalmát. S ebben igazuk is lehet: jómagam pl. kötelezővé tenném az *Egy verses-könyv epilógusa* című költemény felolvasását a pálya első szakaszának tanításakor. A diákok figyelmét bizonyára felkeltené, hogy mindazt, amit a maguk csúfolkodó hajlama furcsának és idegenszerűnek érez a fiatal Babitsnál, a költő már 1911-ben pontosan érezte és kigúnyolta. Egyszerű lélektani folyamat ez: a gúnyolódó egy pillanatra mindig magasabb rendűnek érzi magát gúnyolódása tárgyánál. Ha a gimnazista látja, hogy gúnyolódás révén nem kerülhet fölénybe a költővel szemben, nagyobb az esély arra, hogy a „kanonizált” szövegek is elkezdik izgatni a fantáziáját. Látja, hogy ez az ember tudott mindent és mindennek az ellenkezőjét. Miért írt mégis így, miért mondta mégis ezt? Az önirónián túl a vad, önostorozó szenvedély is kicsap ebből a versből: „Pfuj, utálok mindent, ami klasszikus, / ami klasszikus és ami szép / ki kell köpnöm a sok szépség után / mert minden szépség hazugság.” Lehetetlennek tartom, hogy az egykorú, „klasszikus álmokat álmódó” Babits-versekkel *párhuzamosan* megismerve hatást tévesszen a léleknek ez a szélsőséges, igazságkereső hullámverése.

Sok egyéb meglepetéssel is szolgál a kötet. Ezek többségét említi Melczer Tibor az utószóban: így pl. a sokak számára nyilván meglehetősen korai, Petőfi-utánzó, illetve „népies” darabokat; vagy a költő „hitében megtört katolicizmusának” 1903-ból (!) származó tanúbizonyságát. Az utóbbi vers (*Egyházpolitika*) egyébként jóval több, mint pusztán adalék egy eszmei összefüggés-rendszer rekonstrukciójához, amelyet jelentős részben már elvégzett Rába György, Reisinger János – és még említhetnénk néhány nevet. A puritánul egyszerű, jambikus, keresztimes, négy soros strófákból álló költemény meggyőző erejét ezúttal (szemben számos korabeli társával) nem rontja, hanem fokozza a retorikus szerkesztettség. Az

első strófa a hit problémájának közepébe vezeti az olvasót: „Becsülök én minden hitet, / De legjobban talán / Szívemhez mégis, úgy hiszem, / Saját vallásom álma.” Ilyen tömören talán sehol az egész életműben nem fogalmazódik meg Babits viszonya a katolikus valláshoz. Vagyis az, hogy a *tolerancia* alapján történő *választásról* van szó a szemében, amelyet két dolog motivál. Az egyik a *hagyomány*, hogy ezt kapta örökségül őseitől, a másik az a mély meggyőződése, hogy az emberi szívnek szüksége van a „vallás álmára”.

A feltételes mód azonban mutatja, hogy valami akadályozza az én teljes azonosulását ezzel az álommal. De mielőtt közölné, mi ez, három versszakon át jellemzi azt, ami a legfontosabb számára a katolikus hitben. A záróstrófa üzenete ellenben könnyen félreérthető, ha nem a címmel összefüggésben értelmezzük: „De meg nem bírok szokni én / Még eddig ott két dolgot: / A pápát a fejem fölött, / S lábam alatt a poklot.” Aligha általában a látható egyháztól idegenkedik: amit nem képes elfogadni, az a világi politikában aktív szerepet játszó egyház, mint *hatalmi hierarchia*, mint *világi hatalom*. S a pokol gondolatát is nyilván mint a *kiátkozás*, a *kizárás* politikai eszközét utasítja el. A döbbenetes az, hogy e tekintetben (legalábbis fő vonalakban) mennyire változatlan a felfogása húszéves korától haláláig.

Talán ez a két példa is érzékelteti, hogy ennek a kötetnek a megjelentetése mennyire szükséges, távolról sem kegyeleti aktus volt. Néha kifejezetten nehezünkre esik megérteni, miért hagyta ki Babits ezt vagy azt a tökéletesen kimunkált darabot gyűjteményes kötetéből. Ilyen többek között a *Tündérország* (1906), amely a maga félig játékos, félig komoly módján összefoglalja az ifjú költő művészetszemléletét. Különös, hogy a mutatóványos, a bűvész, a csepűrágó figuráját asszociálja a legtöbbször a művész alakjához (még évtizedekkel később is, lásd pl. a *Vén kötélátancos* című verset). Nyilván szerepe volt ebben azoknak a támadásoknak, amelyek ifjúkori költészetét érték, kikezdvén annak „virtuozitását”. Az értetlen világ a királyi udvar képében jelenik meg, amely lenézi a művészt és egyben mulattatása eszközeként tekinti, mignem kiderül, hogy az egész díszes társaság elfér a bűvészládikóban. „Tündérország sekély is, mély is.” Ha Kosztolányinak az *Esti Kornél éneke* megírása idején kezébe kerül ez a Babits-vers, talán másként fogalmazott volna. De különöskép-

pen jellemző az utolsó két sor: „S süvegje leng: „Alászolgája! / Művészembernek nincs hazája!” Ez a dacos kiállítás a művészet nemzetekfelettségének eszméje mellett a támadások özönét zúdította volna a poétára – talán ezért állt el a megjelentetéstől. Trianon után viszont valószínűleg még ilyen játékos formában sem írta volna le ezeket a szavakat, noha az egyetemes eszméjéhez változatlanul ragaszkodott.

A szakirodalom már sokszorosan bizonyította, a közvélekedés még mindig kételkedéssel tekinti Ady és Babits baráti viszonyának lehetőségét. Két, ilyen mértékben különböző ember között szoros, feltétel nélküli szimpátián alapuló barátság persze aligha képzelhető el. De hogy a megbecsülés baráti érzelmekké is fokozódhat, s hogy 1916–17-re a két költő kapcsolatának már idillikusan szép pillanatai is adódtak: ezt láthatjuk *A szíves ház elmaradt*... kezdetű versből. Ha valakit Babits publikált írásai nem győztek volna meg Ady melletti kiállásainak őszinteségéről, ha valaki csak afféle „irodalompolitikai” vállalásnak tartaná ezeket, úgy ajánljuk figyelmébe ezt a szöveget. A Csinszkához írott versek, ha intimitásokkal nem is, de néhány szép sorral ajándékozzák meg az olvasót; a *Nem akartál meghallgatni*... kezdetű költemény pedig, amelyben ezt a szerelmet búcsúztatja Babits, lenyűgöz Vörösmartyra emlékeztető, romantikus pátoszával.

Külön izgalmat jelentenek az egy-két soros töredékek. A fragmentum esztétikája, bár XIX. századi találmány, igazából mostanra, a XX. század második felére érett be. S itt mind egy, hogy a szöveget a véletlen csonkította meg, vagy maga a költő jött rá folytathatatlan- ságára. József Attilának vannak még hasonló műalkotásszámba menő töredék-sorai költészetünkben. Hadd idézzünk közülük egyet, amely egész, befejezett műként is olvasható, sőt talán így kell olvasnunk: „Morajait és illatait / az örök tengernek néha már / messziről érzem.” Az utolsó „egész vers”, a Török Sophie nyomán *Babits Mihály vers-álmának* elkeresztelt szöveg szép és megindító – de az általa kifejezett lélek- állapot egyáltalán nem új. Számítalan olyan versrészletet idézhetnénk a harmincas évekből, amelyek a halált feloldódásként, „eltűnő izként”, olvadó hőpohelyként ragadják meg. Bizonyítékaul annak, hogy a költői lélek titkos műhelyében szigorú törvények uralkodnak. Babits nem halt kétségbeesetten: leírhatta: „Voltam...” (*Magvető*)

Angyalosi Gergely

François Mauriac: A farizeus Georges Bernanos: A Sátán árnyékában Georges Bernanos: Egy falusi plébános naplója

A 20. századi francia regényírás két nagy alkotóegységének, *François Mauriacnak* és *Georges Bernanosnak* a két világháború közötti időszakot reprezentáló regényei úgy kerültek most – változatlan kiadásban – kezünkbe, mint üzenet és jelzés: a katolikus ihletésű irodalom sohasem feledkezett meg a nagy emberi problémákról, s azokért a művészet legmagasabb szintjén szállt harcba.

Bernanos két regényét a misztériumok titokzatos fénye vonja be. Rónay György úgy jellemezte őt, mint „különös, mély, nyugtalanító író”, aki „kemény, igazságában könyörtelesen... keserű, forró, ... éles mondatai élő húsba vágnak”. Írásai – 1926-ban: *A Sátán árnyékában*, 1936-ban: *Egy falusi plébános naplója* – megdöbbenettek s azóta is nyugtalanságot keltenek. A merev és magabiztos, a századforduló egyházellenes áramlatai után helyét újra megtalált konzervatív irányzat kritikái nem maradtak el, amikor Bernanos hangja megszólalt.

Mi volt Bernanos szellemiségének alapja? Az a lelki-szellemi megvilágosodás, amely újraértékelte az askézis és a misztika hagyományos felfogását, s benne a *kegyelem* mindent fölülmúló szerepére hívta föl a figyelmet. Vállalta a kockázatot, hogy szembenézzen a *Roszszal* s földerítse, fénybe állítva leleplezze megjelenési formáit, s nyomon kövesse a Sátán útjait. Sőt, tovább is ment: megidézte és analizálta a Jó és a Rossz dialektikájának – végső fokon Isten hatáskörének végtelenségébe torló – törvényszerűségeit.

„Az élet a kegyelem drámája. Ezért dráma Bernanos minden műve” – írja Rónay György. Ennek a drámának természetét alapvetően a nagy misztikusok világítják meg számunkra, akik megismertettek bennünket az érzékek és a lélek éjszakájával. A *kegyelem* és a *bűn* dialektikája, mélységben és magasságokban vívott harca teszi drámaivá Bernanos két művét is. Ám úgyszintén jelen van, és felgyorsítja a cselekmény dinamikáját Mauriac regényeiben. Ismét Bernanost idézve: „Nincs béke itt a földön, én mondom önnek, nincs semmilyen béke, és ha az igazi béke csak egy pillanatig is

megvalósulna, ez a korhadt világ szétfoszolná, mint a füst vagy az illat.” Ez a dialektika az életben szövevényes, mint az organizmus, s a paradoxonok fénye mellett ennek villámai-ban éreledődik az ember üdvössége.

Bernanos hatalmas szellemi apparátust mozgat meg, miközben elhagyja a hagyományos regényformát, meghaladva annak műfaji kereteit. Az epikus forma mint a folyó fogja közre a történesnek a misztériumok fényében és árnyában minduntalan fölbukkanó gondolatszigeteit. A Sátán vizionárius megjelenítése s a csoda vonzásában vívódó lélek, a betegség – a falusi plébános gyomorrákja –, a markáns vonásokkal megrajzolt környezet, a papság különféle típusainak, vezetőknek és egyszerű falusi lelkipásztoroknak olykor szatirikusan árnyalt képe, nagy vonásokkal, freskó-technikával van fölvázolva, s az olvasó saját igényei szerint egészítheti ki azokat. A papok, az egyház mint társadalmi szervezet, a papi hivatal, életforma mindvégig vezető szerepet játszik Bernanosnál. A falusi plébános első személyben szól, vívódik, de gondolatai az író gondolatai. Ugyanígy tükrözi *A farizeusban* Louis Pian Mauriac gondolatvilágát. Mindkét író személyes alanya, de egyben megfigyelője is a történetnek, amelynek érzéletes, olykor érzéki, pontos rajzában, drámai sorsfordulóiban a kegyelem láthatatlan működése is feltárul, a hatások realitásából mintegy visszavetítve, a hallgató ember belső lelki párbeszéde is megszólal. Szól a szelíden szenvedő Octavie hangján is Mauriac: „Úgy vélem, helyes meghallgatni a kívülről származó tanácsokat, de csak akkor, ha nem vonják el éber és alázatos figyelmünket a lelkünkben végbeménő munkálkodásról. Isten legelőször bennünk szólal meg, nem gondolja, barátom?” (*A farizeus*) Brigitte Pian, a farizeus nő kevély magabiztossággal tör oltárra emelt, majd kelepcéjévé lett „tökéletességének” csúcsai felé, elfelejti, hogy az egyetlen, Istenhez méltó áldozat a szeretet.

Mauriac és Bernanos is egy viszonylag szűk tér – Landes és Campagne – keretei között nőveli nagygyá azt a világot, amelynek az isteni Fény ad beláthatatlan perspektívát. Vallhatjuk Gyergyáival, hogy „ez a mély-föle-hajolás s ez a hatékony közvetítés az égi fény s a földi láng, az erők és a gyöngék, a szentek és a bűnözők között... Mauriac jelképe, legfőbb tisztje és erőssége”. (*Szent István Társulat*)

Dékány Endre

Markóék Jézusa: gesztus-terápia, idő-szintézis

Van egy visszatérő mozdulat a Győri Balett JÉZUS, AZ EMBERFIA táncművében. A Mester és övéi összekapaszkodnak és hanyatt dőlve hátranéznek. Miránc. Ide látnak, a néző jelenére. Ennek sok olvasata lehet, de értelme számomra csak egy van: *rálátunk az Időre*. Egyszerre a múltra, jövőre. Markóék dramaturgiája Dienes Valéria szemléletére emlékeztet. A koreográfus-filozófusnő Miénk az idő kötetének Dialógusa így kezdődik: „– Ön vallásos? – Azt nem úgy hívják. – Hát hogyan? – Is-tenben – élek – így hívják.” Ez a bennfoglalás összegzi az időt. Úgy, ahogy Markóék Csodálatos Mandarinja is, amelyben a Lány – hite, akarata révén – megszűli magából megmentőjét. Ekképpen „*ővele, őáltala és őbenne*” létezik. A Mandarin kettős bennfoglalás. Benne élünk a csodában. És a csoda – bennünk él.

A „belül-levés” Dienes Valéria sokszor megfogalmazott *idő-szintézisének* egyik jele. *Mindig velünk marad a múlt, és jelenünkbe állandóan beszüremkedik a jövő.* Aki „belül van”, az hangsúlyosan van. A folyamatos jelenben megvalósuló VAN: a szinkronia állapota. Az egyidejűség. A koreográfus-főszereplő alakítása ugyanezt sugallja. Markó Iván Jézussá formálódása nem szereplés, hanem *megjelenítés, jelenbetétel*. Megfelel az evangéliumi közlésnek: „Ha ketten, hárman összejöttek az én nevemben, ott vagyok közöttük.” Ez a transzcendenst megjelenítő helyzet merőben új, szokatlan a korábbi kultúrák „szellemidéző” tér- és időszemléletéhez képest. Nincs szükség egy tárgy, élőlény vagy jelenség térbeli létére (medve, ló, bárány, füst, lángoszlop), sem a transzba-esés kitüntetett idő-pillanatára. Más kell a Jézus-jelenléthez: az „*én nevemben*” állapot. És a közösség, amely összefogja az időt, teret. Ebben a „dramaturgiában” nem az egyvonalú, lineáris kronológia él. Zavarba jöttek, akik mesemondó-időrendet vártak. *Markó, Jézusában nem cselekszik, hanem történik.* Mozdulatai összegző folyamatábrák, mint az animációs film fázisképei. A táncdráma időszerkezete egybeolvasztja a múltmegőrző, cselekvő emlékezetet és a jövőndölést. Az újszövetségi próféták a múltra hivatkozva előrevetítették az

időt. Megidézték a „majd”-ot. „*Majd* elpusztul Ninive, Jeruzsálem. *Majd* eljön a Messiás. *Majd* bekövetkezik az idők vége...” Az újszövetségi Jézus a teljességbe kapcsolja a részleteket, összemarkolja a múltat: „Nem eltörölni jöttem a törvényt, hanem beteljesíteni.” Az Emberfia lehetetlenné teszi önnön létmódjának múlt idejű elragozását: „Mielőtt a világ lett volna, én VAGYOK.” – Az önátadás parancsa („Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”) nem ajánlkozás a nosztalgiára, hanem felszólítás: emeljük be a megtörtétség múltját folyamatos jelenünkbe, beálló jövőnkbe. Együtt van, miként a francia nyelvtenban a *futur dans le passé* – vagyis jövő a múltban; és a *futur antérieur* – a befejezett jövő.

Az *első időmetszet*: a vihar. Háborgó zenében, szélben a hitetlenkedő, féltükben kételkedő tanítványok belelátnak a jövőbe. A háttér áttetsző függönye mögött képek villannak: Jézus Golgota-járása, elzuhanása, megfeszítése, halála. Ez a zseniális díszlet-ötlet megjeleníti a tudatalattit. A „mögöttes”, a háttér-tudat, a mélyeszmelet a jövő beemelésével mutatja meg a *kételkedés* természetét.

A *másik időmetszet*: vérről verítékező szenvedés a Getszemáni-kertben. A virrasztó Jézus mögött (benne): mozdulatok. (Dienes Valéria rendszerint a „tudat pantomim-szinpadáról” szól.) Azért szenved, mert látja az emberiség jövőjét. Vele látjuk a *jellel való visszaélés eltorzult jelentéseit*. A hierarchiát, amint megfordítja a kereszt jelét. Zászlón a Jézus-arcot, más-más keretszínnel: ellenséggént. Szinte odahalljuk Bródy Jánosék Human Rights oratóriumának kulcsmondatát: „A HATALOM SZERETETE NEM A SZERETET HATALMA.” A történelem szövetén átütnek szegény-hullafoltok. Totális erőszakszervezetek, Der springt noch auf? Véletlen és tudatos áldozatok: Radnóti, Kolbe. A belül megélt mártírium, holocaust-jaink, megszenvedett emberség-magyar-ságaink. És Pilinszky: a szenvedés értelmes volta. Hamuszin egek. – Ezért verejtékezett vért Markó Jézusa.

A *harmadik időmetszet*: a művet lezáró képsor. Leomlik a kulissza, összedőlnek a tekintély és a gög emeletei, elporlik a földi Jeruzsálem. Nem, nem a világ vége, csak az „*idők vége*” jött el. A meghalt(?), a föltámadt(?) Jézusról csak azt tudjuk: jelen van. És jelenlévő

vállán a kereszt. Rogyadozva, kínlódva viszi a súlyos terhet. Megindul – belekapaszkodó, neki segítő gyerekekkel –, lassan közelít a közönség felé. Felénk. Belejön a mába. Tekintetéből tudjuk, tényleg ránk néz. Győrből, Panonhalmáról, a pesti Sportcsarnokból ránk, mai magyarokra, mai emberekre. Miközben viszi vállán az életünket, csöndjéből érezzük: *a jelenben vagyunk. MA VAN.*

Úgy vélem, ezek a szerkezetek, jelek, jelentések mondták a művet elemzők közül egy pszichológussal azt, hogy ez „*kapcsolatteremtő, kontaktuslétesítő műalkotás*”. Summázva nekem is a *közösségi létről* szolt Markóék Jézusa. Valljuk – bármely világnézet felől – az ember létalapja, ontológiai lényege: *társadalmisága*. A jézusi szeretet „*eszköze*” mindig a felebarát, az embertárs. Az értékek mindig „*szétszórtak*”, különböző minőségűek az emberekben – így *kénytelen* az emberiség egymás szeretetéből élni. Markóék művében az érték mindig az emberi kapcsolatokban fejeződik ki. Az egymásnak adott mozdulatokban. A gyógyító lélektan szavával: *gesztus-terápia* volt ez a mozgásdráma. Gondoljunk csak bele; a szimbolikusan megjelenített „*Rossz*”, a „*kísértés*” hogyan jelent meg a színen? Úgy, hogy a „*fekete alakok*” a közösség ünnepi mozdulatai közé kúsztak, a táncosok mögé álltak, *szigeteltek*. Miattuk nem adódott át az érintés, a gesztus... – Ha elfogadjuk azt a feltételezést, miszerint a rákbetegség oka *a sejtek kommunikációjának, információcseréjének a megszűnése, szigetelése*, akkor Markóék művészetéről elmondhatjuk, hogy ösztönösen, megsejtve fe-

jezték ki a természet működését – és működésképtelenségét. A szeretetet és a szeretet elbetegülését. A „*fekete alakok*” rákos daganatként burjánzanak, ők altatják el a tanítványokat, ők szakítják el mesterüktől a gyerekeket. Érdekes, hogy Jézust *csak magányában* merik megkísérteni. Kudarukat saját gyengeségük okozta: megborznak Jézus szelíd gesztusától, az alázat, az áldó kéz, a gyöngéd érintés jelétől – ettől menekülnek. (Miként Bulgakov Mester és Margaritájában, ahol a sátán egyedül az *irgalom* jelétől ijed meg.)

Mi volt ez a mű? Testbeszéd? Vitatézis? Önvallomás? Véletlen-e, hogy Markó boldognak mondta magát e mű miatt? „*BEATI*”... zengte a táncdráma gerincéül választott Liszt-zene a hegyi beszéd spirális mozgás-szirmaiban. Lehet, hogy Markóék eddigi művei mind ezt készítették elő? A Tabuk kézfogása elért időig? Elfogadjuk-e, ha egy alkotó táncban filozofál? Észreveszi-e a közönség az *egyetemességet* ebben a műben? Rájön-e, hogy ez nem hittan-illusztráció? És nem a tánc-sznobok esztétikai habostortája. Lehet, hogy ez nem is balett! Hanem lakmuspapír. Megméri a közönséget, amelybe belemártják. A néző elpirul vagy megkékül, attól függően, hogy érti-e, éli-e... a lényegét. Melyik lényegét? Markó, a Vigiliának adott interjújában elejtett egy mondatot. Csaknem halálos autós zuhanása közben villan át az agyán: „*a lényeg nem történt meg*”. Markóék Jézusa láttán – az idő-szintézisen tűnődve – meggyőződtem róla, hogy – megtörtént a lényeg. JELEN VAN.

Deme Tamás

Kiállítás

Ilyés István tizenegy szobra

Ilyés István keze alatt megszólal a fa, az alma-, az akác-, a hárs-, a dió-, a tölgy-, a fenyő- és a szilvafa, s mesélni kezd. A mese hijával van a szövegnek, a vésőt irányító kéz a plasztikai forma nyelvéhez szoktatja őket. Ez a néma nyelv, amelyet legújabban a hűvös fém alakít

veretesebbé, tökéletesen tagolt, ritmusa és szárnyaló, egyre szárnyalóbb poézise van. Ez a poézis gondosan őrzi titkát, ellenáll a verbális megfogalmazásnak, akárcsak a költészet maga. Ha mégis enged a faggatásnak, köszönhető a türelmes odaadásnak, amellyel a forma sajátos jelentésének közelébe igyekszünk férközni.

Ilyés István szobraiban egzisztenciális problémákat feszeget, tűnékeny emberi létünket érintő kérdéseket. „Gondolatokat az ősokról”, „a születésről”, „az ősi örömökről a kertben”, gondolatokat, amelyek az emlékezés mélyrétegeiből merülnek fel, a hajdanvolt, talán a gyerekkort bearanyozó „tavaszról a Túr partján”, „az út magányáról”, a megfeszített Emberfiáról, akinek alakja és tanítása szívhez szóló, bensőséges emlékművé magasztosul, egy ősi mesébe illő különös templomról, „a kert templomáról”, amelyben nem személynek, nem vallásnak, hanem – talán – az emberbe ágyazott romlatlan mélytermészet varázslatos létét, erejét ünneplő áhitatnak emel monumentumot.

A természet mélyáramába helyezkedő művész plasztikai nyelve kezdettől fogva ornamentális. Nem idegen az anyagnak ez a megmunkálása a jelenkori absztrakt szobrászattól, de még inkább az ősi magyar fémművességtől és a román kori plasztikától. Másfél évtizede elhunyt neves régészünk ebben a közvetetten figurális ornamentális nyelvben vélte felfedezni – számos hazai, orosz és más külhoni leletre támaszkodva – a sajátosan „magyar stílusú” formai gondolkodást. Annak az ősi magasművészetből alászállt népművészetnek eredendő alapanyagát, amelyből – akárcsak a Kárpát-medence népeinek ősi dalaihoz nyúló Bartók tette a zenében – a plasztikai formálás mához szóló igényével napjainkban is meríthet egy művész. Fettich Nándor – ő volt az említett régész – és néhány tanítványa a harmincas és negyvenes évek fordulóján kísérletet is tett ilyen ősi stílusú, a magyarság akkori szorongatott létét kifejező s a nemzeti lét kérdéseivel viaskodó alkotások létrehozására, amelyekhez a mottót régi magyar íróktól, költőktől kölcsönözte.

A párhuzamot egy további, a magyarság és a rokon népek közös ősművészetét érintő analógiával egészíthetjük ki. Másfél évtizede jelent meg magyar nyelven a neves orosz régész és etnográfus, Okladnyikov könyve a szibériai sziklarajzokról, amelyek az ősi ornamentális gondolkodás további, Ilyés István művészetétől sem idegen stílárius jellegzetességeire vetnek fényt. Mindezzel Ilyés plasztikai nyelvének az ornamentális fogalmazással, vagy ha úgy tetszik, a népművészettel való rejtett összefüggését kívántam hangsúlyozni. Azt a rokonságot, amelyről – saját művészetére vonatkoztatva – ő maga is megállapította egy közelmúltban megjelent kiadványban azt a közkeletű, ám az ő művészetére valóban illő

igazságot, amely szerint a népművészethez nem motívumai másolásával vagy variálásával, hanem az eredendő szelleméhez való igazodással lehet csak hű a ma modern művésze.

Az ornamentális formai gondolkodást frissíti fel tehát Ilyés István, alkalmassá téve olyan modern életérzések művészi megjelenítésére, amelyek a természet életével bensőséges kapcsolatban álló ember ősi élményeire rimelnek. Mintha ennek a szerves kapcsolatnak jelzésszerű formáit mutatná fel tüntetésképpen, mintha egy – visszájára fordítva a Tóth Árpád-i kifejezést – „ember-előtti csend” mélyeibe húzódná vissza az idegen világ rá-rátörő fenyegetései elől. Aztán, *A malomőr fohászában* egyszer csak kilép ebből az „ember-előtti csendből”, az ornamentumot, a plasztikai jelet írásjellé alakítja, reliefszerűen négy táblára osztva szét a szándékoltnál régies fogalmazású fohászt, amelyet – múltat és jelent újra egybejátszatva – a mű tengelyére felfűzött, bibliai sorokkal és a mai költőtől vett idézetekkel egészíti ki.

A plasztikai jel és az írásjel társítása felszabadítja a jelalkotó képzeletet és a formai gondolkodást. *A kert temploma meg az Elmélkedés az útról* a kötöttségeitől eloldott ornamentális formálás remeke. Ezekben árad szét különösképpen a népművészet eredendő szelleme. Ami bennük sajátosan – ősi értelemben – „népművészeti”, az egyben „magasművészet” lényegül át. Az ornamentális formálás harmas jellege: a festett síkszerű, a reliefszerűen vésett s a tömegében szobrászati tökéletesen ízesül egymással, s ezzel a hármassággal nem áll ellentétben az *Elmélkedés az útról* egyik architektónikus elemének díszítésszerű megmunkáltsága sem.

Ha elgondolható, ha netán van „magyar stílus”, olyan, amely az ősi ornamentális plasztikai forma sajátosan egyéni továbbfejlesztésében nyilvánkozik meg, akkor e néhány munka kiváltképpen arra út, ami természetesen nem jelentheti elhatárolásukat egyéb, modern formai analógiáktól. Annyi bizonyos, hogy ezt az ornamentumszerű plasztikai nyelvet Ilyés István közösségi szintű, etikai minőségű mai problémák megjelenítésére tette alkalmassá. Akaratlanul, megfogalmazott program nélkül lett ilyenén szobrászata, amely azzal, hogy egy világosan körülírható, ősinek és mainak mondható formai hagyományhoz kapcsolódik, művészetünket – úgy vélem – újszerű minőséggel, sajátos értékkel gazdagítja.

Mezei Ottó

1986
ANNÉE LI.

vigilia

SEPTEMBER
SEPTEMBER

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. – Abonnements pour un an – Abonnement für das Jahr 25.– US dollar

INHALT

Der Hauptteil unserer September-Nummer ist dem grossen Komponisten und Musiker, Franz Liszt gewidmet, gelegentlich des 100. Jahrestages seines Todes. József Cserhádi meditiert in seinem Beitrag über den inneren Dialog in der Kirche nach dem Konzil. Wir setzen unsere Serie für Präsentation russisch-christlicher Philosophen fort, diesmal mittels der Publikation einer Studie von Pavel Florensky, betitelt: Christentum und Kultur. Im Literaturteil: eine Erzählung von István Kalász und unter anderem Gedichte von Gábor Cyprian Csajka der von Miklós Csűrös dem Leser präsentiert wird. Als Meditation des Monats ein Essay von László Cs. Szabó.

CONTENTS

The principal part of our September number is dedicated to Ferenc Liszt, on the occasion of the centenary of his death. – A writing by József Cserhádi reflects on the internal dialogue in the Church, which has followed the Synod. – We continue our series introducing Russian Christian philosophers and publish this time an essay by Pavel Florenskij with the title: „Christianity and Culture.” In our literary part there is a story by István Kalász and some poems by Gábor Cyprian Csajka, who is introduced to our readers by Miklós Csűrös. – As our monthly Meditation, we publish an essay by László Cs. Szabó with the title „Measure for Measure”.

Felhívjuk Olvasóink figyelmét, hogy ez évi VIGILIA-könyvünk előreláthatóan novemberben jelenik meg, ÖRÖKTŰZ címmel, s századunk Isten-kereső elbeszéléseiből ad válogatást.

vigilia

Ára: 26,- Ft

